

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE GÜVENLİK

ANABİLİM DALI

**İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ TÜRKİYE’NİN GÜVENLİK
KONSEPTİNİN BELİRLENMESİNDEKİ ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Fatih Alper TURAN

Çorum- 2023

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ TÜRKİYE'NİN GÜVENLİK KONSEPTİNİN BELİRLENMESİNDEKİ ETKİLERİ

Fatih Alper TURAN

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler ve Güvenlik Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Sami KİRAZ

Çorum 2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

Fatih Alper TURAN tarafından hazırlanan İnsansız Hava Araçlarının Türkiye'nin Güvenlik Konseptinin Belirlenmesindeki Etkileri adlı tez çalışması 27/01/2023 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ve Güvenlik Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç.Dr. Murat TINAS (Jüri Başkanı)

.....

Doç.Dr. Sami KİRAZ (Tez Danışmanı)

.....

Dr. Öğretim Üyesi Nail ELHAN

.....

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve sayılı kararı ile'ın Uluslararası İlişkiler ve Güvenlik Anabilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

Prof. Dr. Muhammed Asif YOLDAŞ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdür V.

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Fatih Alper TURAN

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ TÜRKİYE’NİN GÜVENLİK KONSEPTİNİN BELİRLENMESİNDEKİ ETKİLERİ

Fatih Alper TURAN

ORCID:0000-0003-0992-7200

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Ocak 2023

ÖZET

Bu çalışma, yeni yüzyılın gelişen askeri teknoloji ürünlerinden birisi olan silahlı ve silahsız insansız hava araçlarının (SİHA ve İHA), zaman içerisinde konvansiyonel silahların yerini almaya başlamasıyla birlikte gelinen noktada önemini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Bu amacın belirlenmesinde Türkiye’nin ve üçüncü taraf ülkelerin gerçekleştirdiği operasyonlar kapsamında S/İHA’ların terörle mücadelede, Suriye Operasyonlarında (Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı ve Bahar Kalkanı Harekatları), Akdeniz ve Ege Denizi’nde, Libya İç Savaşı’nda, II. Karabağ Savaşı’nda ve Ukrayna Savaşı’ndaki kullanımları ile birlikte genel kabule göre elde ettikleri başarılı sonuçlar etkili olmuştur. Bu bağlamda tezin araştırma konusu, Türkiye’nin güvenlik konseptinin Neorealizmin güç ve güvenliğe bakış açısıyla incelenmesidir. Belirlenen ihtiyacın giderilmesi adına nasıl bir süreç izlendiği ve bu sürecin sonunda geliştirilen S/İHA’ların, yeni güvenlik konsepti kapsamında hangi amaçlarla ve nasıl kullanıldığı ofansif neorealist bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Buna göre, Türkiye’nin yeni yüzyıl ile birlikte güvenliğini sağlamak adına geliştirdiği askeri teknolojinin dış politikasına da etki ettiği iddia edilmektedir. Türkiye’nin coğrafi olarak çok sayıda çatışma noktasında bulunması nedeniyle güç ve güvenlik temelinde askeri kapasitesini üst düzeyde tutma zorunluluğu bulunmaktadır. Çalışma kapsamında yapılan inceleme neticesinde Türkiye’nin öncelikle askeri kapasite artırımı için S/İHA gibi teknolojik askeri araçları, müttefikleri aracılığıyla temin etmek istediği tespit edilmiştir. Ancak bu ihtiyaç Türkiye’nin müttefikleri tarafından çeşitli askeri, politik ve ekonomik nedenlerden dolayı giderilememiştir. Bu nedenle kendi iç kaynakları ile bu ihtiyacı

karşılamak zorunda kalmış ve başarılı sonuçlar elde etmiştir. Nihayetinde, Türkiye'nin kendi imkanları ile başta S/İHA teknolojisi olmak üzere askeri kapasite artırımını sağlaması, güvenlik konseptinde anlamlı bir değişime yol açmış ve yeni konseptin ofansif neorealist bakış açısıyla değerlendirilebileceği bu çalışma kapsamında elde edilen temel bulgu olmuştur.

Anahtar Kavramlar: Güç, Güvenlik, İnsansız Hava Araçları, Neorealizm

Bilim Kodu: 114111

THE EFFECTS OF UNMANNED AERIAL VEHICLES ON THE DETERMINATION OF TÜRKİYE'S SECURITY CONCEPT

Fatih Alper TURAN

ORCID: 0000-0003-0992-7200

HİTİT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

January 2023

ABSTRACT

This study aimed to reveal the importance of armed and unarmed Unmanned (combat) Aerial Vehicles (UCAV and UAV), one of the new century's developing military technology products. In determining this aim, the successful results obtained by UCAV-UAV in the fight against terrorism, in Syria Operations (Euphrates Shield, Olive Branch, Peace Spring and Spring Shield Operations), in the Mediterranean and Aegean Seas, in the Libyan Civil War, in the Second Karabakh War and the Ukraine War, were effective. In this context, the research topic of the thesis is the examination of Türkiye's security concept from the perspective of Neorealism on power and security. In the study, what kind of process is followed to meet the need determined within the scope of the security concept has been examined, and within the scope of the new security concept, how UCAV-UAVs are used has been evaluated from an offensive neorealist point of view. Accordingly, it is claimed that the military technology developed by Türkiye to ensure its security in the new century also affects its foreign policy. Since Türkiye is geographically located in many conflict areas, it has to keep its military capacity at a high level based on power and security. As a result of the examination carried out within the scope of the study, it has been determined that Türkiye primarily wanted to procure technological military vehicles such as UCAV-UAV through its allies for military capacity increase. However, this need could not be met by Türkiye's allies due to various military, political and economic reasons. For this reason, Türkiye had to meet this need with its internal resources and achieved successful results. Ultimately, Türkiye's ability to increase its military capacity, especially in UCAV-UAV

technology, with its own means, has led to a significant change in the security concept, and it has been the main finding obtained within the scope of this study that the new concept can be evaluated from an offensive neorealist point of view.

Keyterms: Neorealism, Power, Security, Unmanned Aerial Vehicles.

Science Code: 114111

TEŞEKKÜR

Çalışmam sürecinde tez danışmanlığımı üstlenerek tez konumun belirlenmesinde, çalışmamın planlanmasında, yürütülmesi ve sonuçlanmasında bana yol göstererek bilimsel ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Sami Kiraz'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Benden desteklerini hiç esirgemeyen, attığım her adımda yanımda olan, bir an olsun yalnız bırakmayan kıymetli eşim Yasemin TURAN'a ve hayatımıza yeni bir anlam katan yeni doğacak olan canım ikiz kızlarıma en içten teşekkürlerimi sunarım. İyi ki varsınız ve benim için hep var olacaksınız...

Fatih Alper TURAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
TEŞEKKÜR.....	x
İÇİNDEKİLER.....	ix
TABLolar DİZİNİ.....	xiv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xv
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xvi
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE:NEOREALİZM

1.1. Uluslararası İlişkilerde Realist Kuramın Gelişimi.....	4
1.2. Savunmacı Neorealizm.....	7
1.3. Saldırgan Neorealizm	8
1.4. Neorealizmde Güç Kavramı.....	9
1.5. Neorealizmde Güvenlik Kavramı	11
1.6. Saldırgan ve Savunmacı Neorealizmde Farklılaşan Yaklaşımlar.....	14
1.7. Saldırgan Neorealizmin Türkiye'nin Yeni Güvenlik Konseptine Uygulanabilirliği	17

2. BÖLÜM

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARI (İHA)

2.1. İHA Tanımı	20
2.2. İHA'ların Tarihsel Süreci	21
2.3. İHA'ların Sınıflandırılması	22
2.3.1. Ağırlık ve İrtifalarına Göre Sınıflandırma.....	22
2.3.2. Havalanma ve Kanat Tipine Göre Sınıflandırma.....	24
2.4. İHA Sistemlerinin Unsurları.....	25

2.4.1. İnsansız Hava Aracı.....	26
2.4.2. Faydalı Yükler	26
2.4.3. Muhabere Sistemleri	27
2.4.4. İnsan Unsuru	27
2.4.5. Kontrol- Komuta Unsuru	27
2.4.6. Destek Unsuru.....	28
2.5. Kullanım Alanları.....	28
2.5.1. Sivil Kullanım Alanları	28
2.5.2 Askeri Amaçlı Kullanım Alanları	30

3. BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN YENİ GÜVENLİK KONSEPTİNİN BELİRLENMESİNDE SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM DIŞ POLİTİKA İLİŞKİLERİ VE İHA’LAR

3.1. Türkiye-İsrail İlişkileri	38
3.2. Türkiye-Yunanistan İlişkileri.....	41
3.3. Türkiye-ABD İlişkileri.....	49
3.4. Türkiye-Suriye İlişkileri.....	53
3.5. Türkiye’nin İHA İhtiyacı ve Üretiminde Stratejik Kararların Önemi	55
3.5.1. İhtiyaçtan Üretime	57
3.5.2. Türkiye’nin İç Dinamikler ile Askeri Kapasite Artırımı	64

4. BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN YENİ ULUSAL GÜVENLİK KONSEPTİ İÇERİSİNDEKİ İHA’LARIN ROLÜ

4.1. Türkiye’nin Yeni Güvenlik Konseptini Uygulama Sahaları	69
4.1.1. Suriye Operasyonları.....	69
4.1.1.1. Fırat Kalkanı Harekatı.....	70
4.1.1.2. Zeytin Dalı Harekatı	71
4.1.1.3. Barış Pınarı Harekatı	72
4.1.1.4. Bahar Kalkanı Harekatı	73

4.1.2. Akdeniz ve Ege Denizi'nde Gerçekleştirilen Operasyonlar	74
4.2. Türkiye'nin Yeni Güvenlik Konseptini Yurtdışı Uygulama Sahaları.....	76
4.2.1. Libya İç Savaşı.....	77
4.2.2. II. Karabağ Savaşı.....	80
4.2.3. Ukrayna Savaşı.....	84
4.3. Üçüncü Taraf Ülkelerin İHA Kullanımı Sonrası Gelişmeler.....	87
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	91
KAYNAKÇA.....	96

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo	Sayfa
Tablo 2.2 : Birleşik Krallık Joint Doktrinine (2011) göre Sınıflandırma	24
Tablo 2.3: Taktik Saha Keşif/Gözetleme Görevlerinde Kullanılan İHA'ların Özellikleri.....	30
Tablo 2.4. Stratejik Görev Konseptinde Kullanılan İHA'ların Özellikleri	31
Tablo 2.5. İç Güvenlik, Yakın Hava Desteği ve Hava Savunma Sistemlerinin İmhası Görev Konseptlerinde Kullanılan İHA'ların Özellikleri	32
Tablo 2.6. Hedef Uçak ve Sahte Uçak Görev Konseptlerinde Kullanılan İHA'ların Özellikleri.	33
Tablo 2.7. Sinyal İstihbaratı, Radar Elektronik Harp Karıştırma ve Muharebe Elektronik Harp Karıştırma Görev Konseptlerinde Kullanılan İHA'ların Özellikleri.....	34
Tablo 3.1. PKK Terör Örgütünün Eylemleri (1993-2012).....	58
Tablo 3.2. Türk Silahlı Kuvvetleri Envanterine Giren İHA Sistemleri.....	63

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil

Sayfa

Şekil 1.1.İHA Sistemlerinin Unsurları 26

SİMGELER VE KISALTMALAR

Simgeler

M	Mach = 1226,5 km/saat
Ft	Feet =0,3048 metre

Kısaltmalar

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGL	Above Ground Level-Yeryüzü seviyesi
AGİT	Karadeniz Ekonomik İş Birliği Teşkilatı
AIP	Aeronautical Information Publication- Havacılık Enformasyon Yayını
BLOS	Beyond Line of Sight- Görüş Hattı ötesi
ÇNRA	Çoklu Namlulu Roketatar
DEAŞ	Devletu'l İslamiyye fi'l Irak ve's Şam
EASA	European Aviation Safety Agency – Avrupa Sivil Havacılık Güvenliği Teşkilatı
EAV	Hellenic Aerospace Industry-Yunan Havacılık ve Uzay Sanayi
EOKA	Ethniki Organosis Kiprion Agoniston-Kıbrıslı Savaşçıların Milli Örgütü
EUROCONTROL	Avrupa Hava Seyrüsefer Emniyeti Teşkilatı
FAA	Federal Aviation Administration- Federal Havacılık İdaresi
FIR	Flight Information Region- Uçuş Bilgi Bölgesi
FLIR	Forward Looking Infrared- Kızılötesi Optik Görüntüleme
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GPS	Global Positioning System- Küresel Konumlama Sistemi
HU	Hedef Uçak

HSİ	Hava Savunma Sistemleri
IAI	Israel Aerospace Industries- İsrail Havacılık ve Uzay Endüstrisi
ICAO	International Civil Aviation Organization- Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı
ICJ	International Commission of Jurists-Uluslararası Adalet Divanı
İHA	İnsansız Hava Aracı
İHS	İnsansız Hava Sistemleri
İG	İç Güvenlik
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
LOS	Line of Sight- Görüş Hattı
MAM	Mini Akıllı Mühimmat
MEB	Münhasır Ekonomik Bölge
MEHK	Muharebe Elektronik Harp Karıştırma
MSL	Mean Sea Level-Deniz Seviyesi
NATO	North Atlantic Treaty Organization- Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
PKK	Partiya Karkerên Kurdistanê-Kürdistan İşçi Partisi
PYD	Partiya Yekîtiya Demokrat-Demokratik Birlik Partisi
REHK	Radar Elektronik Harp Karıştırma
SAGE	Savunma Sanayi Araştırma Geliştirme Enstitüsü
SAR	Sentetik Açıklıklı Radar
SDG	Suriye Demokratik Güçleri
SHT	Sivil Hava Sistemleri Talimatı
Sİ	Sinyal İstihbaratı
SİHA	Silahlı İnsansız Hava Aracı
S/İHA	Silahlı ve Silahsız İnsansız Hava Aracı
SKG	Stratejik Görev Konsepti
SSM	Savunma Sanayi Müsteşarlığı

SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SU	Sahte Uçak
TB2	Taktik Blok 2
TİM	Türkiye İhracatçılar Meclisi
TKG	Taktik Saha Keşif/Gözetleme
TPAO	Türkiye Petrol Anonim Ortaklığı
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
UN	United Nations
UAV	Unmanned Aerial Vehicle- İnsansız Hava Aracı
VTOL	Vertical Take Off and Landing-Dikey İniş-Kalkış
YHD	Yakın Hava Desteği
YKİ	Yer Kontrol İstasyonu
YPG	Yekîneyên Parastina Gel-Halk Koruma Birlikleri

GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerin temel aktörü olan devletler sürekli olarak ulusal güvenliklerini ve çıkarlarını koruyacak yeni stratejiler arayışı içerisinde. Bu stratejiler içerisinde en geleneksel ve yaygın olarak kullanılan askeri kapasite artırımdır. Çünkü rekabete dayalı uluslararası sistemde güvenliği sağlamak için güçlü bir askeri kapasite ve donanımına sahip olmak gerekir. Ofansif neorealizme göre güç, tam olarak amacın kendisidir. Devletler, amacın kendisine ulaşabilmek için hegemonyalarını oluşturma arzusu ile davranırlar. Bu noktada hegemon olmak için rakiplerine karşı caydırıcı ölçekte askeri üstünlük kurarak güvenliğini elde etmek isterler. Bu durum geleneksel askeri güvenlik çalışmaları için geçerli olsa da günümüzde çok daha geniş bir yelpazede ilerleyen askeri güvenlik çalışmaları içerisindeki teknolojik gelişmelerle de ilişkilidir. Çünkü geleneksel savaşlarda nicelik ve nitelik önemliyken artık günümüz savaşlarında nicelikten ziyade niteliğin teknoloji ile desteklendiği bir süreç gerçekleşmektedir. Öyle ki günümüz uluslararası ilişkileri içerisinde de rekabetin hiç olmadığı kadar çoğaldığı bir sistemde, askeri teknolojiler ana belirleyici faktör olarak yerini sağlamlaştırmıştır. Bu kapsamda, yeni yüzyılın askeri teknolojileri içerisinde insansız hava araçları (İHA) kullanımları itibarıyla askeri unsurların niteliğini artıran bir teknoloji olması nedeniyle alanında önemli bir sistem olmuştur. Bu teknolojiye sahip devletlerin saha uygulamalarının genel kabul gören başarıları yeni yüzyılın savaşlarına dair ipucu vermektedir. Böylelikle güce dayalı rekabetin üst düzeyde olduğu sistem içerisinde rekabetin sürdürülebilirliği adına bu ve buna benzer teknolojiye sahip devletler, kendi güvenlikleri için tamamen otonom sistemler üzerine kurulu gelişmiş askeri teknolojiler üzerinden hem havada hem karada hem de denizde olmak üzere çalışmalar gerçekleştirmektedir.

Silahların insansızlaştırılmasıyla başlayan bu süreç, savaşlardaki insan zayıyatını önemli ölçüde azaltmış ve çatışmaların en riskli bölgelerinde bile kullanılabilmesi açısından operasyonel avantaj sağlamıştır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde insan faktörünün azaldığı yeni savaşların daha geniş coğrafyalarda daha kolay ve daha etkin sürdürüleceği bazı çevreler tarafından eleştirilmektedir. Ancak yaygın görüşe göre yeni nesil insansız teknolojilerle gerçekleştirilen savaşlarda kuvvet kullanan tarafların zayıyatının azalması sonucuna odaklanılması sebebiyle olumlu bir teknoloji olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada insansız hava araçları tarafından gerçekleştirilen operasyonlarda düşman unsurların kayıplarının artması ve sivil kayıpların artabileceği endişesi sebebiyle karşıt görüşler de bulunmaktadır. Ancak bu araştırmanın sorusu yeni savaş stratejileri içerisinde taktik bir silah olan insansız hava araçlarının, devletlerin kendi güvenliklerini sağlama adına gerçekleştirdiği operasyonlardaki etkinliği ve bu araçları nasıl konumlandığı sorusunu Türkiye örneği üzerinden değerlendirmektir.

Neorealizmin güç ve güvenlik bakış açısıyla değerlendirildiğinde Türkiye'nin bölgesindeki hegemon güç olmasında İHA'ların rolü olduğu değerlendirilmektedir. Amerikalı siyaset kuramcısı Francis Fukuyama 2010'ların başında silahlı drone teknolojisi alanında İsrail ve

ABD'nin küresel oyun kurucu rolüne karşı Türkiye'nin ihtiyaçlarına yönelik olarak hızlı bir şekilde yeni bir aktör olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu süreçte ABD'den Predator ve Reaper İHA'larını alamayan ve ardından İsrail'den Heron'ları alan Türkiye, bu ülkeler ile olan ilişkilerin sorunlu hale gelmesi ile birlikte kendi S/İHA'larını üretme noktasında kararlı ve net bir duruş sergilemiştir. Bayraktar TB2 ve ANKA-S örnekleri üzerinden devam eden yazıda, Suriye Operasyonlarında (Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı Harekatları), Libya İç Savaşı'nda ve II. Karabağ Savaşı'nda Türk S/İHA'ların kullanımının, II.Dünya Savaşı'nda uçak gemilerinin kendinden önceki savaş gemilerini geçersiz kılmasına benzediğini dile getirmiştir. Bu noktada S/İHA'ların savaşın doğasını kökünden değiştirerek ucuz, yenilmesi zor ve pilotların yaşamlarını tehlikeye atmaması nedeniyle dünyanın dört bir yanındaki ordular tarafından, bu teknolojiye karşı kendilerini nasıl savunacaklarını ve S/İHA'lara karşı nasıl bir antidrone teknolojisi geliştirilebileceği konusunda yarış içerisine girmişlerdir. Bu kapsamda Türkiye'nin bölgesel güç olarak yükselmesinde İHA'ların önemli bir katkısının olduğunu altını çizmiştir (Fukuyama, 2021).

Çalışma, kavramsal çerçeve ve örnek olay incelemeleri olmak üzere iki farklı temel üzerinde ilerleyecektir. Birinci ve ikinci bölümlerde literatür incelemeleri yapılarak kavramsal çerçeve inşa edilecektir. Üçüncü bölümde ise Türkiye'nin küresel ve bölgesel aktörler ile olan ilişkileri Soğuk Savaş sonrasında itibaren saldırgan neorealizm bakış açısıyla değerlendirilecektir. Bu kapsamda Türkiye'nin İHA'lara neden ihtiyaç duyduğu küresel ve bölgesel aktörlerle olan ilişkileri üzerinden açıklanacaktır. Dördüncü bölümde ise Türkiye'nin çatışma bölgesinde yer almasından kaynaklanan güvenlik ihtiyacını gidermek adına İHA'ların ihtiyaç olarak belirlenmesinden üretime kadar olan süreç sonrasında elde ettiği birikimler ve saha uygulamalarında elde ettiği sonuçlar ile birlikte, üçüncü ülkelerin bu sistemlere olan ilgisinin artması ile dünyada İHA sektöründe önemli bir rol elde ettiğinin altı çizilecektir.

Bu çalışma ile birlikte; Salırgan Neorealizmin güç ve güvenlik anlayışı çerçevesinde Türkiye'nin İHA'ları ulusal güvenlik konsepti içerisinde nasıl konumlandığı, bölgesel bir güç olma yolunda İHA'ların etkisi, kendi İHA'larını yapım aşamasına getiren sürecin nasıl ilerlediği, sahada gerçekleştirilen operasyonlardaki etkisi ve sonuçları, terörle mücadelede ve sınır ötesi operasyonlardaki etkinliği ve uluslararası kamuoyundaki etkilerine dair cevaplar çalışmanın içeriğinde yer almıştır. Çalışma planında; kavramsal çerçeve içerisinde Salırgan Neorealizmin kapsam ve sınırlılıkları içerisinde güç ve güvenlik algısı incelenerek, İHA'ların tanımı ile birlikte nasıl sistemler olduğuna dair bir altyapı üzerinde inşa edilmiştir. Türkiye'nin küresel ve bölgesel güçlerle ilişkileri incelenerek neden saldırgan neorealist çerçevede kendisini konumlandırma ihtiyacı duyduğu ve bu kapsamda neden yeni bir güvenlik konsepti içerisinde askeri kapasite artırımına gitme isteği duyduğuna dair bir sonuç içermektedir. İHA'ların bu askeri kapasite artırımını içerisinde nasıl konumlandırıldığı da bir diğer sonuç olarak çalışmada yer almaktadır.

Literatür incelendiğinde; kavramsal çerçevede yer alan saldırgan ve savunmacı neoralizmin güç ve güvenlik anlayışına dair farklı bakışları yabancı ve yerli açık kaynaklarla birlikte aktarılacaktır. Ancak İHA'lar ile ilgili yerli açık kaynakların çok fazla bulunmaması ve özellikle uluslararası ilişkiler ve güvenlik ana bilim dalında ağırlıklı olarak yabancı açık kaynaklar üzerinden çalışılması sebebiyle zorluklarla karşılaşılrsa da yerli güvenlik çalışmalarına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Aynı zamanda çalışma, İHA'ların saldırgan neorealist bakış açısından savaşların dönüşümünde yer alan bir araç olması sebebiyle geleceğin hava kuvvetleri olacağına dair değerlendirme içermektedir.

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE:NEOREALİZM

Uluslararası ilişkilerin değişken ve dinamik yapısı sebebiyle zamanla köklü değişimler yaşanmış, bu nedenle ilişkilerin açıklanmasında kullanılan teorik açıklamalarda da değişim ve dönüşümler gerçekleşmiştir. 20. Yüzyılda uluslararası sistem içerisindeki ilişkilerin açıklanmasına yol açan üç adet savaş yaşanmıştır. Bunlar; Birinci, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında siyasi, askeri, ekonomik, teknolojik ve psikolojik pasif çatışma durumu olan Soğuk Savaştır. Bu savaşların her birinin öncesi ve sonrasında net ifadeler barındıran varsayımların gözden geçirilme ihtiyacı doğmuş, her bir savaş sonrası yeni açıklamalar ve kavramlar eklenmiştir. Bazı kuramlar ise ilişkilerin açıklanmasında yetersiz kalarak elenmiştir. Ancak Realizm, her yeni durumda kendini ısrarla yenilemeyi başarmış ve günümüzde varlığını sürdürmeye devam edebilmiştir (Aydın, 2004, s.34). Öyle ki Birinci Dünya Savaşı'ndan Soğuk Savaş'ın bitimine kadar uluslararası ilişkiler disiplininin ana akım kuramı olmuştur. Fox'a göre (1961, s.343) 1960'lı yıllarda realizmin egemenliği o kadar fazlaydı ki, anti-realist bulmak imkansız hale gelmişti. Bu kadar etkin ve baskın karakterli kuram olmasının ana sebebi, Birinci Dünya Savaşı sonrası hakim olan idealist görüşün İkinci Dünya Savaşı'nı engelleyememesi olmuştur. İdealistlerin savunduğu demokratikleşme, uluslararası hukuk, ortak güvenlik, self-determinasyon gibi kavramlar ilk olarak E.H.Carr tarafından "The Twenty Years' Crisis" adlı kitapta ütopyacı olmakla eleştirilmiş ve uluslararası sistemin güç temelinde açıklanması gerektiği savunulmuştur (Eralp, 1996, s.57-58). Carr'a göre; idealist teorinin savunduğu "barışı nasıl sağlarız?" sorusunun içeriği olan çıkarların uyumuna karşı çıkmış ve bu soruya "savaşı nasıl durdurabiliriz?" sorusuyla karşılık vermiştir. Bu soruya cevap olarak çıkarların çatışmasının sonucu olarak savaşların var olduğu sonucuna varmıştır (Wivel, 2018, s.107). Bu noktada özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletlerin güç ve güç dengesi ekseninde güvenliklerini elde etme çabaları, realizm teorisiyle açıklanması önem arz etmektedir. Böylelikle bir neden-sonuç ilişkisi içerisinde ilerleyen Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın yorumlanması ve anlaşılmasında kolaylık sağlamaktadır.

1.1.Uluslararası İlişkilerde Realist Kuramın Gelişimi

Birinci Dünya Savaşı sonrası süreçte mevcut karmaşa ile birlikte, yenilen devletlerin çıkarlarını tekrar elde etme güduları ve diktatörlerin nüfuzunu artırmaları ile birlikte idealistlerin savunduğu düşüncelerin gerçekleştirilebilmesi için gereken iklimin olmadığı sonucu çıkarılabilir. Birey temelinde ilerleyen toplumsal demokrasi düşüncesinin etkinliğinin artması için öncelikle savaş durumunun ortadan kalkması gerekmektedir. Özellikle uluslararası örgütlerin Birinci Dünya Savaşı sonrası etkinliklerinin artması için revize edilmeleri gerekmekte ve bu reform genel uzlaşma halinde gerçekleştirilmelidir. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeni uluslararası sistemin ulus-devlet temelinde inşa edilmesiyle birlikte, Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden ülkelerin en önemli gerekçeleri, savaşta kaybettikleri

çıkarlarını ancak mutlak bir askeri güç ile tekrar elde edebileceği düşüncesi olmuştur. Bu düşünce, realizmin literatürde ve uygulamada baskın bir teori olarak yer almasında etkili olmuş ve normatif değerlerin önemini azaltmıştır. Normatif değerler, realistlere göre politikaların bir parçası olarak kabul edilse de bu değerlere saygının ancak güç yoluyla elde edilebileceğine inanıyorlardı (Stearns ve Pettiford, 2001, s.24). İdealistlerin aksine realistler, barışı elde etmenin silahsızlanma ile sağlanamayacağını ve her zaman savaşa hazır olarak düşmanın savaşmasını engelleyici caydırıcı güce sahip olmak ile mümkün olacağını ileri sürerler. Böylelikle savaş durumunun ertelenebileceği düşüncesini savunurlar. Ancak bu durum daha fazla güç elde etme sarmalına sebep olmaktadır. Bu durumda güç elde etmenin bir diğer yolunun savaş durumu olması sebebiyle de farklı bir boyut kazanmaktadır (Aydın, 2004, s.38).

E.H. Carr, idealistlere karşı realizmin öncülüğünü yapmış olsa da realizme daha kavramsal bir yaklaşım getiren İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrası 1948 yılında "Politics Among Nations" kitabıyla Hans J. Morgenthau olmuştur. Morgenthau, siyasal realizm olarak adlandırdığı kuramın çerçevesini altı temel ilke içerisinde açıklamaktadır. Birinci ilkeye göre, insanın doğası kötü, bencil ve çıkarıcıdır. Siyaseti yapanlar da insan olduğu için devletlerin kararlarını aynı bencillik ve çıkarla belirlemektedir. İkinci ilkeye göre, uluslararası ilişkilerde temel amaç gücün elde edilmesinde kullanılan çıkarlardır. Üçüncü ilkeye göre, güç ve çıkar kavramları zaman ve mekânsal farklılıklar olarak değişkenlik gösterebilir. Dördüncü ilkeye göre, evrensel ahlak kuralları uluslararası ilişkilerde kullanılamaz. Öyle ki evrensel ahlak kuralları şüphe barındıran kurallardır. Beşinci ilkeye göre, devletler ahlaklı ya da ahlaksız şeklinde nitelendirilemez. Ulusal çıkarlar neyi gerektiriyorsa aynı şekilde hareket edilmelidir. Altıncı ilkeye göre, ulusal ve uluslararası ayrımı yapmadan bütün olarak siyasetin, hukuk ve ekonomiden ayrı olduğunu vurgulamıştır. Çünkü siyasetin kendi iç dinamiklerinin olduğunu ve güç, çıkar ve anarşi gibi kavramlardan oluştuğunu savunmaktadır (Morgenthau, 1985, s.4-17). Bu ilkeler doğrultusunda devletlerin davranışları temelinde çizdiği çerçeve içerisinde güç dengesi, bağımsızlık için önemli bir mekanizmadır (Özyılmaz Kiraz, 2019, s.91). Politikalar ise bağımsızlık için güç elde etme ya da bir takım grup devletler için çıkarlar doğrultusunda yer almaya yol açmaktadır (Morgenthau, 1985, s.125).

İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı sonuçları sonrasında klasik realizm, gelenekselcilik ve davranışsalcılık ekolleri arasındaki bilimsellik konusunda tartışmalar devam ederken liberalizm yükselişe geçmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde realizm, devletlerarası ilişkileri siyasi olarak açıklamada sorunlarla karşılaşmış ve böylelikle ilişkilerin alternatif bakış açılarıyla tanımlanması ihtiyacı doğmuştur. Ancak yeni bir dönem olarak adlandırılan Soğuk Savaş, ilişkilerin liberal bakış açısıyla açıklanmasını zorlaştırmıştır. Bu noktada realist bakış açısının yeniden değerlendirerek çift kutuplu sistemin açıklamasını yapan Kenneth Waltz, 1979 yılında "The Theory of International Politics" adlı eseriyle dönemin anlaşılması adına realizme yeni bir bakış açısı getirmiştir. Waltz'in yapısal realizm adını verdiği bu kuram, klasik realizmin Dünya Savaşları ve Soğuk Savaş'a dair cevaplayamadığı soruların

cevabını bulmak adına gerçekleri basitleştirmek istemiştir. Öyle ki doğa bilimlerinden yola çıkarak belli bir olgu ya da davranışla ilgili kanunlar bütünü olarak kuramı ele almıştır. Sosyal bilimler bu kanunları ele alamayacağı için kuram, hipotezler bütünü olarak açıklamıştır. Bunun yanı sıra açıklayıcı normlar içermeli ve bu normlar zihinsel faaliyetler sonucu keşfedilebilir özellikte olmalıdır. Tümdengelimci bir yöntem olmasıyla birlikte açıklayıcı, kontrol edici ve öngörüye sahip olmalıdır (Kiraz, 2020, s.669).

Morgenthau'nun altı ilkesinin birincisi olan insanın doğasının kötü ve bencil olduğu ve insan güce bir kez şahit olduktan sonra hayatları boyunca onun peşinde koştuklarını ya da güce sahip olduktan sonra gücünü korumaya devam etmek istediğini söyler. Sonuç olarak uluslararası sistemdeki bu çekişmeye neden olan insanın doğasıdır. Ancak Waltz ve Mearsheimer gibi yapısal realistlere göre, devletlerin agresif davranışlarının sebebi insanın doğası değil sistemin yapısıdır. Güvenlik ikilemine mahkum olmalarının sebebi budur. Bu yapı soyut bir kavramdır ancak devletler somut ve gerçektir (Kiraz, 2020, s.669). Bir diğer gerçek şudur ki, devletlerin üzerinde bir otoritenin olmaması ve devletlerin başka devletler tarafından askeri saldırıya uğramayacaklarından emin olamamaları nedeniyle bir güvenlik ikilemi yaratır. Bu sistemin birimler arasında iki tür düzenleyicisi olduğunu ve bunların anarşi ve hiyerarşi olduğunu savunmaktadır. Anarşi kavramıyla nihai bir üst yapının olmaması olarak açıklanmış ve bu durumda devletler eşit birimler olarak ele alınmıştır. Bu noktada devletler kendi siyasi çalışmaları doğrultusunda bağımsız birer politika yürütebilirler (Waltz, 2010, s.79-88).

Bu yapının üç temel özelliği olduğunu açıklayan Waltz, ilk olarak yapının düzenleyici ilkesi sayesinde devletler arası dengelerin değişebileceğini açıklar. İkinci özellik ise birimler yani devletlerin işlevsel farklılıkları vardır. Bütün birimlerin ulusal güvenlik, refah ve kalkınma sağlama gibi görevleri vardır. Bu benzerliklerin sebebi birimler arası rekabettir. Bu rekabet içerisinde başarılı politikalar sonucu olumlu çıktılar alan devletler, politikalarını diğer devletler üzerinde kendi politikalarına uygularlar. Bu durumun bir diğer yolu ise sosyalizasyon süreci ile başarılı politikaların kopyalanma yoluyla işlevselliklerini artırma çabalarıdır (Waltz, 2010, s. 93-97). Üçüncü ve ilişkilere esas teşkil eden özellik ise güç paylaşımıdır. Güç ile kastedilen ekonomik ve siyasi gücün yanı sıra askeri güç unsurlarıdır. Çünkü yapısal realizme göre güç ile asıl belirleyici olan askeri kapasitelerdir. Ancak bu özellikte kastedilen gücün devletler arasında nasıl dağıldığı konusudur (Waltz, 2010, s.97). Öyle ki anarşi, sistem içerisinde her zaman hakimdir ve hep aynı kalacaktır. Devletlerin politikaları değişkenlik gösterebilir, güç kazanabilir ya da güç kaybedebilir ancak bu durum sadece sistem içi değişiklikler olarak açıklanabilir (Waltz, 2010, s.103).

Sistem içerisinde yer alan değişimler güçler dengesi ile ilişkili bir durumdur. Örneğin; Birinci Dünya Savaşı öncesi çok kutuplu sistem, İkinci Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu sistem ve Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu sistemin yer alması sistemin değişmesiyle açıklanamaz. Sadece yapısal bir değişim gerçekleşmiştir ve anarşik yapı devam etmiştir. Buradaki anarşik yapı, kaos ve sürekli savaş hali olarak tanımlanmamıştır. İç ve dış siyaset Waltz'a göre

birbirinden ayrı şekilde değerlendirilmiştir. Bir devlet iç savaş yaşarken uluslararası sistemde istikrarlı politikalar yürütüyor olabilir. Bu durum yapının dönüşmediğini ve devam ettiğini gösterir. Soğuk Savaş döneminde ise savaşların olmaması anarşinin var olmadığından değil, katı ittifak sistemlerinin olması sebebiyle çıkarların sürdürülebilirliği ile ilgilidir. Çünkü ittifaklar devletlerin var oluşunu (beka) sürdürme iç güdülerıyla ilintilidir. Soğuk Savaş döneminde katı ittifaklar içerisinde olmak, gücün amaç olmasından öte güvenliğin aracı olarak kullanmaktır (Kiraz, 2020, s.671). Neorealistler arasında fikir ayrılıklarına neden olan “devletler neden güç isterler” sorusuna verilen cevaplar olsa da neorealistler arasında da “devletlere hangi düzeyde güç yetebilir” sorusunun cevapları fikir ayrılıklarına neden olmuştur. Bu noktada gücün amaç ya da araç olarak adlandırılmasında iki tür neorealizmden bahsetmek mümkündür. Bu ayrımın sebebi “ne kadar güç?” sorusuna verilen cevapla gerçekleşmektedir.

1.2. Savunmacı Neorealizm

Waltz neorealizmi, savunmacı bakış açısıyla tanımlanmaktadır. Bunun sebebi Waltz’e göre güç, savunma aracı olarak kullanılmalıdır ve devletler kendi bekaları korumak için birincil araçtır. Sürekli olarak artış gösteren gücün, dengeleme yöntemiyle eşitlenebileceğini ya da denk hale gelebileceğini öne sürmektedir. Yani devletler sürekli olarak güç peşinde koşamayabilirler. Bu nedenle herhangi bir dış tehdit durumunda denge politikası izleyerek güvenliklerini sağlayabilirler. Bunun yanında denge politikası kapsamında caydırıcı eylemler ve tutumlar ile de gerçekleştirebilirler (Waltz, 2010, s. 126-127). Savunmacı neorealistler, daha ihtiyatlı olmakla birlikte mevcut düzenin savunma-saldırma dengesi üzerine kurulu olduğuna inanırlar. Eğer savunma, büyük devletlerin saldırısını bastırırsa kazanmaları zordur. Böylelikle büyük güçlerin zor kullanma güdeleri azalacaktır. Eğer avantaj saldırma stratejisinde ise o zaman devletler çatışma ortamına girme eğiliminde olurlar. Ancak saldırı-savunma dengesi genelde savunma lehine gerçekleşir ve zafer elde edilmesi daha zor bir hal alır. Savaşın yıkıcı etkisi ve sonuçlarına devletler hemen başvurmak istemezler bu nedenle caydırıcılık kartını kullanırlar (Viotti ve Kauppi, 1987, s.64).

Savunmacı neorealistler, güvenliği sağlamak ile ilgili düşüncelerini devletlerin dost ya da düşman olarak nitelendirilmesine bağlamakta ve iş birliğinin önemine vurgu yapmaktadırlar (Lamy, 2001, s.133). Daha anlaşılır bir tanımlama ile bir devlet çok güçlü bir duruma geldiyse, uluslararası sistem içerisinde karşı güç unsuru olarak birden fazla devletin iş birliği ile bu güç dengelenebilir. Buradaki esas düşünce rakip devletlerin güç potansiyelini birincil kaynak olarak görmek ve buna göre dengeleme unsurunu kullanmaktır.

1.3. Saldırgan Neorealizm

Waltz'ın savunmacı neorealist yaklaşımına karşı olarak John J. Mearsheimer 2001 yılında "The Tragedy of Great Power Politics" kitabıyla yeni bir bakış açısı getirmiş ve gücün araç olmadığını temel amacın güç olduğunu savunmuştur. Bu durumun ise dengeleme politikası yerine devletlerin gücü elde ederek kendi hegemonyalarını sağlama isteklerini bir başka devlet üzerinden gerçekleştirme eğiliminde olduklarını savunur. Bu durum sistem içerisinde sürekli bir rekabetin olduğu ve rekabetin savaşa hazırlıklı olma halinden kaynaklandığını öne sürmektedir (Kiraz, 2020, s.671). Güvenliklerini artırmak adına yaptıkları askeri harcamalar rakip devletler tarafından tehdit algılaması olarak görülmekte ve rakip devletinde karşılık olarak askeri harcamalarını artırması karşılıklı sürekli devam eden bir güvenlik sarmalı haline gelmektedir. Böylelikle güvenlik ikilemi olarak adlandırılan güvensizliğe dayalı güç çatışması ortamını yaratmaktadır.

Görelî Gücü, hegemonya noktasında maksimize etmek her devletin nihai amacıdır. Hegemon, sistemdeki diğer tüm devletlere hükmedecek kadar güçlü bir devlet olarak tanımlanır. Bu kavram hem küresel hem de bölgesel olarak uygulanmaktadır (Mearsheimer, 2001, s.40). Sonuç olarak her devletin nihai amacı hegemonyasını tahsis etmektir. Küresel hegemonya, her ne kadar tek bir devletle ya da stratejik ortaklıkla sağlanan ittifak çerçevesinde gerçekleştirilmesi mümkün görünmese de bölgesel hegemonyasını gerçekleştirmek daha gerçekçi bir bakış açısı olarak yer almaktadır (Wohlforth, 2008, s.139). Bölgesel hegemonya, devletlerin öncelikle elde etmeye çalıştığı stratejik bir amaçtır. Peki "devletler hegemonyalarını nasıl kurarlar?". Mearsheimer' a göre iki genel strateji uygulanır. Birincisi, güç kazanmaya yönelik doğrudan girişimleri içerir. İkincisi ise dolaylı olarak diğer saldırgan devletlerin kazanç elde etmesini engellemeye yönelik girişimlerde bulunurlar (Toft, 2005, s.385).

Savaş, güç kazanmanın başlıca yoludur (Maersheimer, 2001, s.147). Her ne kadar maliyetli olsa da rasyonel devletler, fayda-maliyet ekseninde pozitif fayda sağladıklarına karar verdiklerinde savaşı tercih ederler. Başarılı bir savaş kurgusu, saldırgan tutumda olan diğer devletin tehditlerini bertaraf ederek plan değişikliğine gitmesine zorlayacaktır. Aynı şekilde kısa süren savaş durumlarında şantaj ya da gözdağı rakibi tehdit ederek başka bir seçenek oluşturma yoluna iter. Tehdit veya şantaj küçük devletler üzerinde etkilidir. Büyük devletler, bu gibi durumların üstesinden gelmek için aynı şekilde karşı atakla cevap verebilir. Devletlerin saldırgan tutumlarını kontrol etmenin en önemli yolu dengelemedir. Potansiyel bir saldırganın olası saldırı riskine karşı, riski azaltma mantığıyla ittifaklar kurulur. Ancak ittifakların kolektif eylem sorunlar yaratması, yavaş ve verimsiz olma eğiliminde olmaları nedeniyle sorunların geçirtilmesine ya da saldırgan tutumda olan devletin idare edilme yükünün bir başka devlete devretme beklentisi, sorunun çözümsüz kalmasının sürdürülmesine ve tehdidin devam etmesine neden olmaktadır. Bu nedenle devletler her zaman rakibe göre daha güçlü olma eğiliminde olmalıdır ve bu olası tehditlere karşı caydırıcılık barındırır ya da savaş durumunda

en güvenilir aktörün kendisi olduğu düşüncesiyle riskleri minimuma indirir (Mearsheimer, 2001, s.157-162). Saldırgan neorealistlerin bakış açısında, büyük devletler sadece hayatta kalabilmek için değil, aynı zamanda sahip oldukları avantajları korumak ve güçlerini maksimize etmek için güç peşinde koşmak isterler. Birincil güç kaynağı kendi gücüdür. Bu nedenle çıkarlarını korumak için saldırgan davranmaktadırlar. Ancak Mearsheimer'ın savunmacı realistleri eleştirdiği asıl nokta ise, devletlerin güç elde etme adına çıkarlarını artırmak yerine en güçlü olma eğiliminde olduklarını bu nedenle saldırgan politikalar izlediklerini savunur (Viotti ve Kauppi, 1987, s. 64). Çünkü sistem içerisinde çok fazla devlet ve devlet dışı aktör bulunmaktadır. Bölgesel hegemonyanın gerçekleştirilmesi için öncelikle ekonomik güç ve askeri güç, bölgedeki diğer devletlere göre çok güçlü olmalıdır. Bu güçlerin yanında günümüzde caydırıcılığı yüksek olan nükleer güce sahip olmalıdır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde saldırgan neorealistlere göre devletler, mümkün olan en fazla güce sahip olmak isterler. Sonuç olarak sistemin anarşik yapısı nedeniyle rekabet üst düzeydedir. Bu noktada savaş kaçınılmaz bir durumdur (Griffiths ve O'Callaghan, 2007, s.58). Devletler, caydırıcılığını korumak amacıyla askeri gücünü artırmak istemesi nedeniyle, birçok askeri teknolojik yenilikler gerçekleştirmekte eğilimindedirler. Bu kapsamda özellikle günümüz dünyasında devletler kendi ekonomik imkanları çerçevesinde askeri Ar-ge çalışmalarına ciddi harcamalar ayırmaktadırlar.

1.4. Neorealizmde Güç Kavramı

Güç, neorealizm için temel bir kavramdır. Güç; birey, grup ya da topluluğun kendi istekleri doğrultusunda başkalarının davranışlarını etkileme kapasitesi, insanın başka insanların dürtülerini ve eylemlerini kontrol edebilme yetisi ya da çatışma içerisinde çokça bulunarak bunların üstesinden gelebilme yetisi olarak tanımlanabilir (Viotti ve Kauppi, 2007, s.52-53). Teori, güç kavramının açıklanması ve ilişkilendirilmesi üzerine kuruludur. Öyle ki bazı realistler; gücün askeri, ekonomik, teknolojik ve diplomatik kapasitelerin toplamı olduğunu savunurken bazı realistler ise her devletin tek başınaymış gibi değil de diğer devletlerin kapasiteleri ile karşılaştırma sonucu ölçülebileceğini savunurlar. Örneğin; ABD'nin gücünü, Çin'in gücü ile karşılaştırdığımızda değerlendirebiliriz (Viotti ve Kauppi, 2007, s.52). Waltz; devletler arasındaki işlevsel farklılıkların sistemin anarşik yapısı aracılığıyla ortadan kaldırıldığını iddia eder. Anarşik uluslararası sistemde, her birim kendi başının çaresine bakabilecek konuma sahip olmalıdır çünkü bunu kendisinin yerine getirebilecek başka bir aktör bulunmamaktadır. Aksi taktirde bağımsız politikalar yürütemez ve başka bir birimin insafına kalır (Waltz, 1979, s.107). Devletler arasındaki farklılıklar, işlev ile ilgili değil güç ve kapasiteler ile ilgilidir (Waltz, 1979, s.96). Ulusal siyaset, spesifik işlevleri yerine getiren farklı birimlerin bir araya geldiği bir bütündür. Uluslararası siyaset aynı zamanda birbirlerinin davranışlarını taklit eden tamamen aynı olmasa da benzer birimlerden oluşan bir bütündür (Waltz, 1979, s.97).

Gücün bileşeni olarak askeri kapasite birincil öncelik olsa da özellikle 21. yüzyılda ekonomik gücün etkileri yadsınamaz bir gerçektir. Aslında Neorealizm, klasik realistlere göre askeri ve ekonomik gücün ilişkisini yok saymaz. Askeri kapasitenin nitelik ya da nicelik olarak artırılması ekonomik gücün bir yansımasıdır. Buradaki ilişki ekonomik güç, askeri kapasitenin artırılması için kullanılır (Viotti ve Kauppi, 2007, s.54). Ekonomik güç, diğer güçler arasında farklılaşmaktadır. Bu fark ekonomik gücün soyut yönlerinin de olmasından kaynaklanmaktadır. Maliyetleri, potansiyel güç ve pazarlık konusu olarak kullanılabilir. Örneğin; iki devletin birbirine bağımlılığı ne kadar az ise, diğer devlet karar alma ve uygulama noktasında o kadar bağımsızdır. Buradaki asimetrik durum, bir güç kaynağı olarak yansıtılabilir. Bu noktada karşılıklı bağımlılık, kaynakların paylaşımının yanında bağımlılık derecesinde önem kazanmaktadır. Her ne kadar az bağımlılık ve ilişki mevcutsa o derecede hareket ve karar alma alanınız artmaktadır (Çakır, 2019, s.27). Ekonomilerin kalkınması ve üretimin sürdürülebilirliğinin sağlanması için öncelik enerjidir. Ancak özellikle petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynakları bakımından zengin olan ülkeler, bunu bir güç unsuru ve yaptırım aracı olarak kullanılmaktadırlar. Bu noktada enerjiyi ithal eden ülkeler ile ihraç eden ülkeler arasında bir bağımlı ilişki söz konusudur. Bu ilişkinin negatif tarafını enerjisini ithal eden ülkeler oluşturmaktadır. Örneğin, Avrupa Birliği'nin Rusya ile ilişkisi tam olarak bu şekilde açıklanmaktadır. AB, 2021 yılı doğalgaz ithalatının yüzde 47'sini, petrol ithalatının yüzde 25'ini ve kömür ithalatının yüzde 49'unu Rusya'dan karşılamaktadır (Özdemir, 2022). AB'nin bekası ve büyümesi için güvenilir ve sürdürülebilir enerji kaynaklarına ihtiyacı olması sebebiyle Rusya ile negatif korelasyona sahip bir enerji ilişkisi içindedir. Rusya'nın Ukrayna'ya karşı başlattığı askeri hareketin ardından AB, Rusya'ya karşı ekonomik ve askeri yaptırımlar uygulama politikası izlemiş ancak petrol ve doğalgaz üretiminden daha fazlasını tükettiği için Rusya'ya enerji bağımlılığının fazla olması nedeniyle etkili bir yaptırım uygulanmamıştır ve bu durumun etkileri halen devam etmektedir. AB ise alternatif güvenilir ve sürdürülebilir enerji kaynaklarına ulaşmak adına alternatif arama çalışmalarını başlatmıştır. AB'nin Rusya ile olan enerji bağımlılığının fazla olması nedeniyle hareket ve karar alma alanı kısıtlı kalmıştır.

Devletler, diğer devletler üzerinde kendi konumlarını geliştirmek ya da sağlamlaştırmak için birtakım teşebbüslerde bulunabilirler. Aynı zamanda devletler, rasyonel ve üniter birer birim olarak kabul edilir. Rasyonel olmaları sebebiyle de rekabetçi bir ortam içerisinde etkileşimleri yüksek bir çatışma ortamında yer alırlar. Devletlerin politikalarındaki seçim özgürlüğü olması doğaldır ancak bu özgürlük baskın devletler tarafından kısıtlanmak suretiyle etkileri azaltılmak istenir. Bu durum "Devletler kendi kaderlerini belirlemede ne derece etkilidir?" sorusunun cevabıyla güç dengesi teorisi ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Devletlerin otoriter ya da demokratik olmaları bir önem arz etmez, sistem onları dengelemeye mecbur bırakır. Devletler tıpkı bilardo topları gibidir. Büyük güçler yani büyük toplar çarpışmalardan hafif ölçüde etkilense de küçük topların yönü büyük oranda değişim gösterir. Bu etkileşim oyun sonunda tekrar bilardo üçgeni içerisinde tüm topların bir araya gelmesi ve tekrar bozulana

kadar bir arada yer almaları şeklinde sistemin dengeleyici unsuru açıklanmıştır (Viotti ve Kauppi, 2007, s. 61).

Güç dengelemesi, sistemi gerektirdiği şekilde ilişkilerin doğal düzenini almasıyla son bulmaktadır. Ancak bu dengeler içerisindeki büyük değişimler, kartların yeniden dağıtılması ile gerçekleşebilir. Gilpin'in 1981 yılında yayınladığı "War and Change in World Politics" kitabında, ofansif realizm kapsamında büyük güçlerin savaşları üzerinde çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalarda büyük kırılma noktalarının açıklanmasının mümkün olduğunu savunmuştur. Gilpin'e göre bir devletin beklediği faydaları beklenen zararlarını aşarsa yani fayda maliyeti yüksek olursa, gücü oranında uluslararası sistemi değiştirme eğiliminde olacaktır. Bu durum statükonun değişmesini içermektedir. Giderek askeri, teknolojik, ekonomik gücü ayrımsal olarak artma eğiliminde olan bir devlet, gücün yeniden dağıtılması için savaş yolunu seçecektir. Bu seçim kendi ittifaklarını da yanında getirecektir. Tarih boyunca değişimlerin miladı savaşlar olmuştur. Savaşın kazananları kendi hegemonyasında kurallar koymuş ve bunları uygulamak adına rasyonel hareket etmişlerdir (Viotti ve Kauppi, 2007, s. 69). Kaybedenin ise kayıplarını telafi etmek adına uygun zaman ve ortamda güçlenerek tekrar saldırıda bulunma olasılığı yüksektir. Bu duruma en güzel örnek; Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'nın kaybetmesi ile oluşan güç dağılımı, Almanya'nın, saldırgan bir politika güderek yeni bir sistemin oluşturulması adına sebep olduğu İkinci Dünya Savaşı olmuştur.

Güç dengesi ve güç değişimi teorisinin savunucuları olan realistler, uluslararası ilişkileri anlamanın anahtarı olarak güç dağılımı olduğunu öne sürmüşlerdir. Güç değişimi kuramcıları, sistemi hiyerarşik bir yapı içerisinde sistemden memnun olanlar ve olmayanlar şeklinde sınıflandırmıştır. Ancak güç dengesi kuramcıları ise gücün eşit bir şekilde dağılmamasına rağmen eşitsizlik içerisinde bir dengenin olduğunu böylelikle istikrarın sağlandığını iddia ederler. Gilpin ise sisteme hükmeden güce yakın bir seviyeye, başka bir devletin ulaşması durumunda savaş durumunun yaşanma olasılığı yüksektir olarak durumu açıklar (Gilpin, 1981, s.54).

1.5. Neorealizmde Güvenlik Kavramı

Güvenlik kavramı, her boyutuyla ve hayatın her alanında kullanılan bir kavramdır. Bu kavram, en temel anlamıyla tehlike ya da tehditlerden arındırılmış şekilde hayatına devam etmektir (Baylis, 2008, s.73). Güvenliğe yüklenen anlamlar, günümüz dünyasında bireyin güvenle yemek yiyebilmesinden içinde yaşadığımız gezegenin güvenliğine kadar uzanan bir değerlendirme bütününe sahiptir (Kula ve Çakar, 2015, s.197). Bu nedenle "güvenlik" kelimesinin anlamı; bireylere, devletlere ve mevcut siyasi konjonktüre göre değişkenlik gösterebilir. Bu noktada neyin güvenlik sorunu olduğuna dair sorunun cevabını, tehlikeli durumdan kurtulma ve hayatta kalma mantığında ararız (Acar, 2017, s.6).

Bu tanımlamaların haricinde güvenlik, geleneksel olarak birçok yazar tarafından tartışmalı bir kavram olarak yerini almaya devam etmektedir. Bu yazarların düşünceleri çerçevesinde güvenliğin; temel değerlerin tehditlerden arındırılması olarak genel bir çerçevede değerlendirilmesi de temel odak noktasının birey, ulusal ya da uluslararası güvenlik mi olmalı sorusuyla farklılık göstermektedir. Temel odak noktasının belirlenmesinin yanında neorealist bakış açısıyla ulusal güvenlik temelinde devletlerin kendisine yönelik tehditleri bertaraf etmesi için öncelikli olarak askeri imkan ve kabiliyetler üzerine inşa edilen bir güvenlik anlayışı mevcuttur (Baylis, 2008, s.73). Güvenlik anlayışının temelinde, devletlerin güvensiz bir ortamda sürekli rekabet içerisinde olmaları nedeniyle istikrarsız bir düzende çatışma ortamının hüküm sürdüğünü ileri sürerler. Bu nedenledir ki savaşın olasılığı yağmurun yağması gibi doğal bir durumdur (Mearsheimer, 1990, s.20). Ancak barışın sağlanması için hüküm süren çatışma ortamının durması ulusal çıkarların doğası üzerine yoğunlaşarak olası tehditlere karşı her zaman gücün caydırıcı bir unsur olarak kullanılmasıyla savaş olmama durumunu sağlamak olarak tanımlayabiliriz (Aydın, 2004, s.50). Bu durumda birincil unsur sahip olduğunuz askeri ve dolaylı olarak ekonomik güçtür. Ekonomik gücün dolaylı etkisi yine askeri kapasitelerin ekonomik güç sayesinde artırılabilmesiyle ilişkilidir. Birincil unsurun yanında ulusal güvenliğin sağlanmasında devletler iş birliği yaparak güvenlik riskini paylaşım yoluna gidebilirler. Bu paylaşım geçmişten çıkarılan dersler ile güvenliği sağlamanın en güzel yolunun güçlü olma durumu doğrultusunda çaba harcamak olarak değerlendirilir (Baylis, 2008, s.73).

Ulusal güvenlik, uluslararası güvenlik ile birlikte değerlendirilmelidir. Devletler sıklıkla iş birliği yapmaktadır. Bu iş birlikler aynı zamanda büyük fırsatlar da barındırmaktadır. Devletler, özellikle komşularıyla ya da diğer devletlerin anlaşmalara uymamasından yani hukukun temel kavramlarından olan ahde vefadan yoksun ya da kendi üzerlerinden fayda sağlanmasından korkmaları sebebiyle iş birliğine yönelik kesin sınırlar koyarlar. Öyle ki modern askeri teknolojinin dinamik yapısı nedeniyle sürekli değişmesi, güç dengelerinin hızlı değişmesine neden olmakta ve bu belirsizlik risk barındırmaktadır. Bu durum güvensizlik temelinde iş birliği içerisinde kesin sınırlar koyulmasının başlıca sebebidir. Aksi taktirde değişen ulusal çıkarlar doğrultusunda her ne kadar aynı ittifak içerisinde yer alınsa da kesin bir iş birlik hiçbir zaman mümkün değildir. İttifaklar da bu doğrultuda yeni bir dengeleme ile güncellenecektir (Mearsheimer, 1995, s.20). Örneğin, devletler 1995 yılında Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşmasını imzalamalarına rağmen, özellikle başat güçlerin nükleer silahları ellerinde bulundurmaya devam etmeleri, güvensizlik üzerine kurulu güvenlik anlayışının resmidir. Bu tek taraflı güvenlik anlayışı özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası ulusal güvenlik anlayışının stratejik olarak uluslararası ilişkiler alanında yer almasında önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Uluslararası sistemin anarşik yapısı rekabeti de yanında getirmektedir. Her birim eşit kabul edildiğinde güç kapasitelerinin ölçülmesi gündeme gelmektedir. Bu durumda kapasitelerin ölçümü, savunma harcamaları ya da gayrisafi milli hasıla gibi göstergeler ile ölçülse bile tek bir

ortak güç ölçümüne dahil edilmesi noktasında ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Viotti ve Kauppi, 2007, s.53). Ancak devletler yine de askeri kapasitesi kendinden yüksek bir devlet ile karşı karşıya geldiğinde var olma güdüsüyle dengeleme siyasetine başvurarak ittifak kurmaya yönelirler (Waltz, 1979, s.126). Bu noktada güç paylaşımına giderek kendi hedefleri doğrultusunda ittifaklar kurarak riski paylaşım yoluna giderler (Donnelly, 2015, s.57). Bu ittifak resmi ya da gayri resmi olarak gerçekleştirilebilir. Bir devlet, çıkarları doğrultusunda tarihsel düşmanlığı olan bir ülke ile bile ittifak kurabilir. Böylelikle güç ve güvenlik ilişkisi ittifak kurularak açıklanabilir. Güvenliği sağlamanın bir diğer yolu aynı zaman da riski paylaşarak ittifak ya da ittifaklar kurmaktır. Bu duruma güvenliğin güç dengelemesi ile elde edilmesi denilebilir. Dünya diplomasi tarihine geçen Lord Palmerston durumu şu cümleyle aktarmıştır. “İngiltere’nin ebedi dost ve düşmanı yoktur, değişmez çıkarları vardır.” (Uzgel, 2004, s.15). Örneğin; ABD, Rus Devrimine karşıydı ve İkinci Dünya Savaşı’na kadar amansız düşman olarak ilişkileri devam etti. Ancak Hitler Almanyası’nın hızlı yükselişi, ABD ve SSCB’yi ittifaka zorlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise Hitler Almanyası’ndan kaynaklı güvenlik sorunu ortadan kalkmış böylelikle sistem farklı bir kimliğe bürünerek ABD ve SSCB arasında ki rekabet katlanmış ve Soğuk Savaş kimliğine bürünmüştür (Donnelly, 2015, s.57).

Neorealistlere göre riski paylaşarak güvenliği sağlamak adına yapılan iş birlikleri, mutlak kazanç elde etmekten öte göreceli kazanç elde etme yüzünden sorunlarla karşılaşabilir. Her devlet kendi ilişkilerini kendi güvenlik anlayışı içerisinde belirleyebilir ve buna göre çıkarları doğrultusunda hareket edebilir. (Karabulut, 2015, s.61-62). Devletler, kurdukları ittifaklarda iki taraf için faydalı olmasıyla ilgilenmezler. İş birliği yaptıkları devlete nazaran ne kadar daha fazla kazanım elde ettikleriyle ilgilenirler. Bütün devletler güvensiz ve rekabetçi uluslararası ilişkilerde kazançlarını artırma isteyeceklerinden istikrarlı bir iş birliği durumu zor elde edilen bir kavram olmaya devam edecektir (Baylis, 2008, s,75). Örneğin, bir savunma ittifakı olan NATO üyelerinin, göreceli kazanç olarak birbirleri ile çıkar çatışmaları sonucu farklı ulusal askeri ve siyasi uygulamalarda bulunmaları olarak gösterilebilir. Buradaki devletlerin daha fazla güç elde etme eğilimi ve çıkarları ittifakın önüne geçmektedir. Böylelikle mağdur olan devletler sistemin doğası gereği yeni siyasi ve askeri oluşumlar içerisinde kendi güvenliklerini sağlamak adına politikalar izlemek zorunda kalırlar. Bu durum bir döngü halinde devam eder.

Waltz ve Mearsheimer’ın iş birliğine dair bu düşünceleri her ne kadar karamsar olsa da daha iyimser bir perspektiften bakan bir diğer Neorealist Charles Glaser ise yapısal realizmin öne sürdüğü, devletlerin rekabet etmeye yönelik eğilimlerin nedeninin koşullardan kaynaklandığını ileri sürer. Güvenlik, konjonktür dahilinde koşullara bağlı olarak gelişir ve düzenlenir. Bu noktada rekabet esasında yer alan önyargılı tutumları reddeder. Özellikle Soğuk Savaş dönemi, sonsuz güce dayalı iş birliği modelinden ziyade, birlikte çalışmanın pragmatist yaklaşımla birlikte belirsizliklerin azaltılması noktasında yararlı olduğu için tercih edilmiştir. Asıl sorunun ise göreceli kazanç mantığıyla devletlerin hareket etmesi nedeniyle iş birlik yapmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu sorunun sonucu olarak güvenlik ikilemi kavramıyla tekrar tanışılmasına ve daha az güvenli uluslararası ortamın oluşmasına neden

olmuştur. Ortalama denge durumu ise olması gereken en iyi durumdur ancak elde edilmesi çok zordur (Glaser, 1994, s.51).

Güvenlik ikilemi, uluslararası sistemin anarşik yapısından kaynaklanmaktadır. Düzen içerisinde egemen bir güç unsurunun olmamasından dolayı başka devletler tarafından saldırı olasılığı her zaman var olan bir tehdittir. Bu tehdidin bertaraf edilmesi adına devletler askeri ve ekonomik güç olarak daha üst konumda yer almak isterler. Bu durumda en kötü senaryoya göre kendilerini hazırlamak ve başka devletlerin tutumlarına göre değil de kendilerini bağımsız bir karar alıcı olarak tanımlarlar ve aksi durumda beka sorunu ile karşı karşıya kaldıkları için geleceklerinden şüphe duyarlar. Daha net ifadelerle “öldür ya da yok ol” veya “ya önce saldır ya da yok olma riskiyle yaşamaya devam et” mantığıyla hareket ederler. Bu güvensizlik içerisinde elde edilmeye çalışılan güvenlik, devletlerin sürekli bir güç yarışı içerisinde yer almasına ve barışın tahsis edilememesine imkan vermektedir (Herz, 1950, s. 157). Bu duruma en güzel örnek, Türkiye ve Yunanistan arasındaki tarihsel olaylardan da kaynaklanan güvensizlik ortamı içerisinde sürekli birbirlerine saldırı olasılığı göz önünde bulundurularak en kötü senaryoya göre inşa edilen silahlanma yarışı içerisinde olan komşuluk ilişkileridir.

1.6. Saldırgan ve Savunmacı Neorealizmde Farklılaşan Yaklaşımlar

Kenneth Waltz'ın sosyalleşme ve öğrenmenin devlet davranışı üzerindeki sınırlayıcı etkisi hakkındaki argümanlarına karşı saldırgan neorealistlerin cevabı; başarılı genişleme politikasını benimseyen devletlerin, geçmişteki hatalarından ders aldıklarını ileri sürerler. Devletler, diğer büyük güçlerden en az ilgiyi çekecek şekilde genişlemeyi öğrenirler (Labs, 1997, s.13). Saldırgan realistler ise, devletlerin, özellikle göreceli güç ve geçiş davranışı konusundaki belirsizliğin hakim olduğu çok kutuplu dağılımlarda, yanlış hesap yapabileceğini kabul ederler. Ayrıca, devletler, rakip güçlerin niyetleri ve motivasyonları bir yana, karşılaştıkları herhangi bir durum hakkında nadiren tam bilgiye sahip olurlar. Yine de birçok durumda dikkatli bir analizin sonucu başarısız olsa bile, her devletin savaş seçimlerinde karşılaştığı belirli koşullara makul bir yanıt olduğunu gösterir (Mearsheimer, 2001, s.211). Örneğin, 1930'larda hem Nazi Almanyası'nın hem de Japonya'nın başarısız olan “hesaplanmış bir risk” almış ve sonuç itibarıyla başarılı olamamıştır (Mearsheimer, 2001, s.215).

Uluslararası sistemin anarşik doğası, saldırgan ve savunmacı realist teorisyenler için farklı sonuçlara yol açar. Saldırgan realistler, anarşinin devletlerin nüfuzunu en üst düzeye çıkarmaya, hiç bitmeyen bir hegemonya mücadelesinde güç için rekabet etmeye ve bölgesel genişlemeye girmeye zorladığını savunurlar. Savunmacı realistler için ise anarşi, devletleri savunma ekseninde ılımlı ve ölçülü stratejiler benimsemeye teşvik eder (Jervis, 1978, Van Evera, 1984, Walt, 1987 ve Snyder, 1991). Savunmacı realistler; devletlerin güvenliğini en üst

düzeye çıkarmaya, mevcut güç dağılımını korumaya, doğası gereği saldırgan olmadıklarına ve göreceli konum ve sıralamalarındaki değişimler nedeniyle göreceli kayıplardan kaçınmaya çalıştıklarını iddia ederler (Grieco, 2022, s.207). Anarşide güvenlik en yüksek sondur. Devletler, ancak bekalarını güvence altına alırsa, huzur, kâr ve güç gibi diğer hedefleri güvenle arayabilir. Bununla birlikte, devletlerin güç ve etkiyi maksimize etmeye çalıştıklarını iddia eden realistlere yanıt olarak, devletlerin ilk kaygısı gücü maksimize etmek değildir. Öncelikleri sistemdeki konumlarını korumak olduğu açıktır (Waltz, 1979, s.126).

Savunmacı realistler için saldırganlık, genişleme ve fetihden kaynaklanan dört tehlike vardır: Birincisi, hegemonyaya ulaşma girişimleri tehlikelidir ve dengeleyici davranışları kışkırttığı için saldırganlık, karşı tarafta direnişle karşılaşma eğilimindedir. Bu sebepten dolayı devletin daha zayıf ve daha az güvenli olma ihtimali kuvvetlidir. Savunmacı realistler, büyük ölçüde Waltz'ın neorealist güç dengesi teorisini temel alırlar. Spesifik olarak savunmacı realistler, uluslararası sistemde güç dengelerinin tekrar tekrar oluştuğu ve sürekli hegemonya dönemlerinin kalıcı veya istikrarlı olmadığı varsayımıyla başlar. Eğer devletler sürü halinde çoğunluk olarak aynı doğrultuda ilerlerse, o zaman devletler daha güvenlidir çünkü saldırganlar birleşik muhalefetle karşı karşıya kalacaktır. Bu nedenle statükocu devletler, tehdit edici dış ve savunma politikalarından kaçınarak dengeleyici koalisyonları kışkırtmaktan kaçınmalıdır (Waltz, 1985, s.4). Dahası, toplam güce ek olarak hem saldırı kabiliyeti hem de saldırı niyetleri, dengeleme davranışını etkileyecektir. Büyük saldırı kapasitesine sahip devletlerin bir ittifakı kışkırtma olasılığı daha yüksektir ve saldırgan görünen devletlerin başkalarını dengelemeye teşvik etmesi muhtemeldir (Waltz, 1985, s.11-12). Uluslararası anarşiden doğan güç dengesi saldırganları cezalandırır, ödüllendirmez (Snyder, 1991, s.11). İkincisi, genişleme eğilimli politikaların maliyeti genellikle faydaları aşar ve bu nedenle genişleme genellikle sistemik olmayan güçler veya yerel ve birim düzeyindeki örneklerle açıklanır. Üçüncüsü, saldırı-savunma askeri dengesi genellikle savunmacıları ve savunmayı saldırıya tercih eder. Son olarak, sosyalleşme ve tarihten alınan dersler, devletlere genişlemenin ve hegemonya peşinde koşmanın çoğu zaman yanlış yönlendirildiğini, çünkü bunların çoğunluğa uyma davranışından ziyade dengelemeyi kışkırttığını öğretir (Waltz, 1985, s.14-15).

Özetle, savunmacı realistler için fetih genellikle maliyetlidir ve uluslararası sistem genellikle ılımlılığı teşvik eder, uluslararası sistem nadiren genişlemeyi teşvik eder ve yalnızca belirli koşullar altında, yerel ve birim düzeyindeki sonuçlar genellikle aşırı genişleme ve kendi kendini kuşatma gibi kendi kendini yenilgiye uğratan davranışlara katkıda bulunur. Devletler arasında iş birliği mümkündür ve statükocu güçlerin niyetlerini birbirlerine bildirmeleri mümkündür.

Savunmacı realistler, uluslararası sistemin yapısının devletlerin güvenliklerini artırmak için genişlemeye nadiren teşvik ettiğini, fethin nadiren karlı olduğunu ve saldırganlığın kendi kendini kuşatma, aşırı genişleme ve stratejik teşhir ile sonuçlanan dengeleyici davranışları

kışkırttığını iddia ederler. Savunmacı realistler için, bu kendi kendini yenilgiye uğratan davranış, sistemik baskıya değil, yerel ve birim düzeyindeki değişkenlere atfedilir. Böylece, statükoyu koruyarak devletlerin genellikle daha güvenli olduğunu bulurlar (Lobell, 2010, s.5).

Saldırgan realistler için ise, sistemik zorunluluklar devletleri genişlemeye zorlar. Genişleme ve fetih genellikle devletleri daha güvenli hale getirir, büyük kazançlar elde edebilir ve diğer devletlerin ek güç elde etmesini engelleyebilir. Gilpin, Mearsheimer ve Zakaria'ya göre; daha fazla güvenlik arayışı, devletleri bölgesel, siyasi, askeri ve ekonomik genişlemeye girmeye teşvik eder. Saldırgan realizm, genişlemeyi destekleyebilecek en az dört sistemik koşulu şart koşar. Bu şartlar: Öncelikle askeri teknoloji saldırganın lehine olduğunda; devletler, güç kaynaklarına önemli kümülatif eklemeler yapabilecekleri zaman; göreceli gücün düşmesinin beklendiği ve bu nedenle önleyici savaşı teşvik ettiği zaman ve son olarak güç dağılımı çok kutuplu olduğunda, devletler muhaliflerini uygun ölçülerde kendi hegemonyasına almak ister. Yanlış hesaplamalara ve nispi gücün gerçek dağılımı hakkında belirsizliğe katkıda bulunur (Snyder, 1991, s.6-21). Yani güvenliğin sağlamanın en iyi yolunun güç kullanımı olduğunu söyler.

Saldırgan realistler, saldırının karlı olduğunu savunurlar. Saldırganlığı başlatan devletlerin genellikle yüzde 60'ının savaşı kazandığını iddia eder (1815 ile 1980 arasında 63 savaş vardı ve saldırganlar 39 kez kazandı) (Mearsheimer, 2001, s.149). Peter Liberman'a göre (1996), endüstriyel kaynaklar "kümülatiftir" ve mevcut kapasiteye kolaylıkla eklenebilir; zorlayıcı ve baskıcı boyun eğdiriciler, mağlup devletleri ekonomik artılarının büyük bir kısmını vergi ve haraç olarak ödemeye zorlayabilir. Modernleşme, üretilen ekonomik zenginliği büyük ölçüde artırır; ülke ne kadar zenginse, ondan o kadar çok şey alınabilir ve aynı zamanda modernleşme, kontrolü merkezileştirdiği için gücün geniş bölgeler üzerinde hızlı bir şekilde yayılmasını kolaylaştırır.

Saldırgan realistler için, devletler amansız genişleticiler olsalar da akılsız genişleticiler değildir (Lobell, 2010, s.5), Devletler, özellikle askeri gücün temeli olan ekonomik ve sınai gücü zayıflatma riskini göz önüne aldıklarında, ihtiyatlı toprak genişleticilerdir. Devletler, ek askeri kaynaklardan elde edilen getirilerin azalması nedeniyle maliyetler çok yükselecek dolayısıyla bu durumdan ekonomi olumsuz etkilenecektir. Bu durumda ek askeri güçler inşa etmek başka bir rakibi kışkırtacağından, güçlerini artırma fırsatlarından vazgeçebilir. ABD ve İngiltere gibi zenginliğe sahip devletler bile Avrupa veya Asya'yı fethetmek için ordu kurmamayı seçti. Kültürel, siyasi ve ekonomik yöntemlerle fetih gerçekleştirdiler (Kennedy, 1980, s.184). Ancak yüksek düzeyde savunma harcamalarının büyük bir güç ekonomisine mutlaka zarar verdiği iddiasını destekleyen çok az bilimsel kanıt vardır (Mearsheimer, 2001, s.149).

1.7. Saldırgan Neorealizmin Türkiye'nin Yeni Ulusal Güvenlik Konseptine Uygulanabilirliği

Türkiye, Soğuk Savaş süresince ulusal güvenliğini ve çıkarlarını korumak adına NATO bloğu içerisinde yer almıştır. Soğuk Savaş sonrası çift kutuplu sistemin tek kutuplu ve çok kutuplu sisteme dönüşmesi ile birlikte devletler, dış politikalarını yeni sistem içerisinde güncellemek zorunda kalmıştır. Türkiye ise Soğuk Savaş döneminin uzantısı olarak 1980'li yıllardan itibaren iç politika krizleri, uzun ömürlü olmayan ve başarısızlıkla sonuçlanan koalisyonlar ve ekonomik krizler nedeniyle etkin bir dış politika izlememiştir. Bu noktada güvenlik tehditlerine karşı dış politikasını küresel ve bölgesel müttefikleri aracılığıyla sağlamış ve güç arayışını dengeleme yöntemiyle ittifaklar üzerinden gerçekleştirmiştir. Güçlü bir ekonomik, siyasi ve askeri kapasiteye sahip olmaması nedeniyle aktif bir dış politika izlememiştir (Battır, 2020, s.144). Ancak 2000'li yıllardan itibaren siyasi istikrarın sağlanması ile birlikte ekonomik, siyasi ve askeri adımlar, çok boyutlu dış politika uygulama arayışlarının temelini oluşturmuştur. Her ülke uluslararası sistem içerisinde kendi çıkarlarını kendi imkanları ile elde etmek ister (Gilpin, 1981, s.50-52). Sistemin anarşik yapısı gereği güç temelinde ilerleyen güvenlik anlayışı, savunmacı neorealistlere göre güvenliğin elde edilmesi için bir araçtır. Bu araç, istikrar ve denge arayışı amacıyla gerekli görülmesi halinde kullanılır. Ancak saldırgan neorealist anlayışa göre devletler güç dengesi yerine gücü merkeze alarak kendi hegemonyalarını oluşturarak bağımsız hareket etmek isterler (Ateş, 2008, s.52-54). Türkiye'nin sert güce yönelik eğilimini anlamak için, kaçınılmaz bir sert güç yaklaşımının benimsenmesinde biçim olarak rol oynayan Türkiye'nin tarihsel deneyimine bakmak zorunludur. Bu noktada Türkiye, içinde bulunduğu coğrafyadan dolayı çatışma ortamında yer alması ve süreç içerisinde küresel, bölgesel aktörler ve komşularıyla olan güvenlik sorunları nedeniyle bağımsız bir güvenlik politika yürütme zorunluluğu oluşturmuştur. Bu kapsamda; bir diğer NATO üyesi olan Yunanistan'la olan güvenlik ikilemi içerisinde devam eden çözilememiş tarihi sorunlar, Suriye'de ki DEAŞ tehdidi, stratejik ortağı olarak tanımlanan ABD'nin, Suriye'de PKK/ YPG'yi açık bir şekilde desteklemesi, İsrail ile yaşanan "One Minute" krizi, Ermeni Meselesi, AB ile güvensizlik içerisinde ilerleyen ilişkiler ve Rusya'nın Avrasya ve Ortadoğu'daki saldırgan politikaları nedeniyle Türkiye'nin askeri, ekonomik ve siyasi kapasitesini artırma zorunluluğu oluşmuştur (Yılmaz, 2021, s.1-2).

Türkiye'nin bu sorunlarla mücadele ederken Batılı müttefikleri ile yaşadığı stratejik anlaşmazlıklar Batı'ya karşı daha şüpheci yaklaşımına neden olmuştur. Bu kapsamda özellikle savunma ihtiyacının NATO müttefikleri aracılığıyla karşılanması sebebiyle kendi kendine yeten askeri kapasitesini artırma sonucuna ulaşmıştır. Aslında 1980'lerde başlayan bu hedeflerin ana motivasyonu, yerli ve milli uçak, helikopter ve füzeler üretmektir. Ancak daha yakın tarihte, Arap dünyasını sarsan dramatik olaylar ve Suriye'nin kuzeyindeki radikal (DEAŞ ve bağluları) ve ayrılıkçı grupların (özellikle PKK terör grubu) bağımsız bir devlet kurma girişimleri, ulusal güvenlik tehditleri olarak algılandı. Türkiye'yi savunma sanayi reformunu hızlandırmaya teşvik etti (Dirik, 2019). Böylelikle ihtiyaca yönelik başlatılan uzun vadeli stratejik yerli savunma sanayi

programının çıktıları öncelikle iç operasyonlarda terörle mücadelede kullanılmıştır. Yerli ve milli savunma sanayi ve havacılık sistemleri için terörle mücadelede iç operasyonlar önemli bir test sahası olmuştur. Türkiye askeri açıdan kendi kendine yeterli hale geldikçe ve kendi kaynaklarıyla operasyonlar (Fırat Kalkanı Harekatı ve Zeytin Dalı Harekatı) başlatmayı başardıkça, etkisini diğer bölgelere, yani yurt dışına askeri üsler konuşlandırarak genişletmeye başlamıştır. Saldırgan neorealist bakış açısından değerlendirdiğimizde; gelen başarılı sonuçlar sonrasında bağımsız askeri kapasiteye sahip olması sebebiyle daha geniş coğrafyalara bu gücünü nüfuz etme çabası içerisine girmiştir. Örneğin; günümüzde Türkiye'nin Katar'da 3.000 askerden oluşan askeri birliği bulunmaktadır (Fırat, 2019). Ayrıca Somali'de 10.000 civarında askerden oluşan askeri üssü ile dünyada Afrika kıtasında askeri üssü bulunan beş ülkeden biri olarak karşımıza çıkıyor (BBC, 2017). Buna ek olarak soy bağı olması sebebiyle kendisi içinde önemli bir coğrafya olan Orta Asya'daki Türki Cumhuriyetler ve Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerini kendi ürettiği silahlar için pazar olarak kullanmaktadır.

Türkiye'nin yeni güvenlik konsepti içerisinde stratejik yerli sanayi hamlesi ile birlikte bulunduğu bölgede güç elde ederek askeri kapasite itibarıyla caydırıcılığını kullanım amacına yönelmiştir. Bu bağlamda İHA'ların saldırgan neorealist bakış açısıyla yerli sanayi programının bir ürünü olarak taktik bir silah olması sebebiyle başarılı bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Güvenlik ihtiyacını kendi imkanları ile elde edebilen bir ülke haline gelen Türkiye, sonuç olarak askeri kapasitesini dış politika aracı olarak kullanır hale gelmiştir. Türkiye'nin terörle mücadelede ülke içinde gerçekleştirdiği operasyonlar, Suriye'nin kuzeyinde terörle mücadele için başlattığı harekatlar, Libya'daki operasyonlar, II. Dağlık Karabağ Savaşı ve son olarak Ukrayna savaşındaki operasyonlarda kullanılan Türk Savunma Sanayi ürünleri sahada kendisini ispat etmiştir. İHA'ların gerçekleştirdiği operasyonların kamera marifetiyle kaydedilmesi bu görüntülerin kamuoyu ile paylaşılabilmesi dünya kamuoyunda geniş yer bulmasında etkili olmuştur. Bu noktada elde edilen operasyon görüntüleri ile Türk yerli savunma sanayi hamlesinin başarılı çıktılarını karşımıza çıkarmaktadır. Türkiye Dışişleri Bakanlığı İstihbarat ve Güvenlik İşleri Eski Genel Müdür Yardımcısı İsmail Alper Coşkun'a göre: "Bayraktarlar ve özellikle TB2'ler, Türk savunma sanayisinin amiral gemisi haline gelmiştir" (Witt, 2022). Bu bağlamda birçok ülkenin satın almak için sıraya girdiği ve dış politika aracı olarak kullanılmaya başlanan bir taktik araç olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır.

Tüm bu nedenlerden dolayı Türkiye'nin stratejik yerli savunma sanayi gelişiminin başarılı bir ürünü olan İHA'lar, saldırgan neorealizm perspektifinde yeni güvenlik konsepti içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Türkiye'nin saldırgan politikalar çerçevesinde bölgesel güç olma yolunda gerçekleştirdiği operasyonların başarısı, diplomasi ve dış politikada araç olarak kullanılmasında etkili olmuştur. Bu nedenle İHA'ların saldırgan neorealist çerçevede güç yoluyla güvenliğin sağlanmasında etkin rolü sebebiyle incelenmiş ve Türk İHA'larının sahadaki uygulamaları nedeniyle dış politika aracı haline gelmesinde etkili olan ihtiyaç sürecinden üretim sürecine kadar olan bölüm, sebep ve sonuç ilişkisi içerisinde uygulanabilirliği test edilecektir. Saldırgan neorealizmin güç ve güvenlik bakış açısının Türkiye'nin 2000'li yıllardan itibaren etkin bir şekilde uyguladığı askeri kapasite artırma projelerinin başarılı sonuçları, proaktif dış politika uygulamalarında görülmektedir. Çıkarları doğrultusunda bölgesel güç olmanın, askeri kapasite artırımı ile gerçekleştirmiş ve bu politikalarını saha operasyonları ile

desteklemektedir. Bu noktada yeni askeri doktrinini etkin bir dış politika aracı olarak kullanmaya devam etmektedir.

2. BÖLÜM

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARI (İHA)

2.1. İha Tanımı

Genel anlamda kabul gören İHA (UAV/UAS:Unmanned Aerial Vehicle/Systems) tanımı, ABD Federal Havacılık İdaresi (FAA)'ne göre içerisinde pilot bulunmayan hava aracı olarak tanımlanmaktadır(FAA, 2015). Aynı şekilde 1944 yılında Chicago'da toplanan ve sivil havacılık düzenlemeleri ve tanımlamaların yapıldığı Uluslararası Sivil Havacılık Konvansiyonu'na göre, pilotsuz hava nakil vasıtası olarak tanımlanmaktadır. 1947 yılında kurulan Birleşmiş Milletler Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'ne göre (ICAO:International Civil Aviation Organization) içerisinde pilot olmadan uçuş icra edebilen bir uçak ve bu uçağın unsurları olarak tanımlanmıştır (ICAO, 2011). Avrupa Havacılık Güvenliği Ajansı (EASA: European Aviation Safety Agency) ve Avrupa Hava Seyrüsefer Güvenliği Örgütü (Eurocontrol) gibi havacılık otoriteleri İHA yerine İnsansız Hava Sistemleri (İHS) ifadesini kullanmaktadır. Bu ifade kullanımının nedeni, sistemi bir bütün olarak değerlendirerek hava aracıyla birlikte kontrol ve iletişim sistemlerinin de dahil edilmesidir. 2920 sayılı Türk Sivil Havacılık Kanunu ve Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan SHT-İHA talimatına göre de İnsansız Hava Araçları sistemleri ile birlikte tanımlanmaktadır. Tüm bu genel kabul görmüş tanımlamaların özeti olarak insansız hava araçları, içerisinde pilot olmadan kontrolü yer istasyonları aracılığıyla sağlanan ve iletişim sistemlerinin de yer aldığı hava aracı olarak tanımlanabilir. Ancak bu noktada kontrolün insan faktörüyle sağlandığı bir tanımlamalar bütünü yer almaktadır. Bu tanımların ötesinde ilerleyen zaman içerisinde yapay zekanın bu sistemler içerisinde kullanımının artması ile birlikte otonom sistemlerin kullanımı artacak ve yeni bir tanımlama yapma ihtiyacı doğacaktır. Ancak bu durumda insan faktörünün havacılık endüstrisinden çıkarılma düşüncesinin birtakım avantajları ve dezavantajları olacaktır. Bu noktada değerlendirildiğinde ise geniş kapsamlı ayrı bir tartışma konusu olarak gündemde yer almakta ve tartışmalar devam etmektedir.

Günümüzde İHA konseptinin içeriği "içerisinde pilot bulunmayan, uzaktan kumanda edilebilen, sarf edilebilen ya da yeniden kullanılabilen, öldürücü veya öldürücü olmayan faydalı yük taşıyabilen motorlu hava aracı" olarak tanımlanmaktadır. (SSM, s.15) İHA'lar ebatlarına göre elle fırlatılabilen, sabit bir platformdan fırlatılabilen ya da uygun bir pist marifetiyle havalanabilen ve sonrasında otonom sistemleriyle havalandıkları alana ya da belirlenen başka bir koordinata iniş gerçekleştirebilen teknik donanımlara sahiptirler. İHA'lar, mürettebat taşımaya gerek kalmadan dolayısıyla mürettebatla birlikte olmak zorunda olan yaşam destek ünitelerinin ağırlığının olmadığı daha fazla tasarım serbestliğine sahip araçlardır. İnsanlı hava araçlarına göre daha fazla menzile sahip daha dayanıklı ve verimliliği daha yüksektir (Sözübir, 2021, s.301).

2.2. İhaların Tarihsel Süreci

Tarihsel süreçte insansız hava araçlarına verilen isimler ve tanımlamalar farklılık göstermektedir. İlk olarak 1920'li yıllarda Kraliyet Hava Kuvvetleri tarafından radyo kontrollü insansız hava aracı test çalışmalarına başlanmış ve 1933 yılına gelindiğinde kontrollü testler sonucunda silah yeteneğine sahip "Peri Arı (Fairy Bee)" adı verilen bir deniz uçağı geliştirilmiştir. Bu hava aracı ilk olarak 1933 Ocak ayında Akdeniz'de deniz filo tatbikatlarında test edilmiştir. Bu testten sonra hava aracı geliştirilmiş ve tamamen ahşap bir versiyonu yapılmıştır. Bu versiyonuna ise "Kraliçe Arı (Queen Bee)" adı verilmiştir (Carr ve Keane, 2013, s.562). Aynı dönemde ABD Donanması için geliştirilen Philadelphia'daki deniz uçağı fabrikasındaki deniz araştırma laboratuvarındaki radyo kontrollü hava aracı projesinin 1936 yılı son altı aylık raporunda erkek arı anlamına gelen "drone" ifadesi kullanılmış ve günümüze kadar aynı isimle kullanılmaya devam etmiştir (Carr ve Keane, 2013, s.563).

İHA'lar, 21. yüzyıl ile birlikte hem askeri hem de sivil alanda kullanımları ile dikkat çeken bir teknolojik ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak 21.yüzyılın ürünü olarak bilinseler de günümüz kullanım mantığıyla benzerlik göstermesi sebebiyle ilk olarak 1849 yılında Avusturyalılar Venedik kuşatmasında 200 adet insansız balonu şehri bombalamak için kullanmıştır. Ancak ters rüzgar sebebiyle başarıya ulaşamamıştır (Theilmann,2015). Bu süreç içerisinde benzer uygulamalar olsa da 1990'lı yıllardan itibaren ivme kazanan bu araçlar; seri üretim, tasarım ve standardizasyon ile birlikte 100 yıl öncesinden başlayan ve günümüzde insansız araçların hayata geçirildiği otomobil endüstrisine benzer bir süreç geçirdiği söylenebilir (Hobbs, 2010, s.507).

21. yüzyıl ile birlikte birçok teknolojik ürün hayatımızda yerini almaya başlamıştır. Teknolojik ürünlerin ortaya çıkması için öncelikle hayatı kolaylaştıran mevcut haliyle bir kullanımı olması ve bunun bir ihtiyaç olarak belirlenmesi gerekir. Bu ihtiyaçlar, çok geniş bir alanda yer almaktadır. Günlük ev hayatının kullanımına sunulmasının yanında güvenlik ihtiyacının giderilmesi olarak da yer alabilmektedir. Bu noktada etkinliği ve verimliliği artırmak adına askeri alanlarda birçok teknolojik yenilik elde etmek için çalışmalar sürdürülmektedir. Bu yeniliklerden biri olarak İHA'lar askeri alanda operasyon mantığı ile her ne kadar yeni bir konsept olarak bilinse de 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanan bir tarihi vardır. Her ne kadar 19. Yüzyılda İHA mantığı ile yapılan hava araçları bulunsa da ilk otomatik kontrollü uçuş denemeleri 1916 yılında başlamıştır. Askeri hareket planlayıcılar, düşmana karşı casusluk yapmak hatta bir hedefi pilotu tehlikeye atmadan imha etmek ya da mühimmat teslim etmeyi hayal etmekle başlamıştır. Lawrence ve Elmer Sperry, 1916 yılında dengeleyici gyro sistemi ile birlikte ilk otomatik pilot sistemi ile uçuş gerçekleştirmişler ve 30 milden fazla mesafe kat etmişlerdir ancak 1950'li yılların sonlarına kadar bu fikirle ilgili çalışmalar devam ettirilmese de Soğuk Savaş ve Vietnam savaşı ile birlikte sinyal toplama ve düşman unsur bölgelerini keşif amaçlı kullanılması adına çalışmalar ivme kazanmıştır (Vyas, 2020). Bu dönemde yapılan İHA'larla ilgili projeler maliyeti yüksek ve büyük ölçekte hava araçları idi. Bu nedenle etkinliği

ve verimliliği düşüktü. Modern İHA dönemi, 1970'lerin başında İsrail ve ABD'nin daha küçük, daha yavaş ve daha ucuz İHA'ları denemeye başlamasıyla küçük video kameralar ile gerçek zamanlı resim gönderebilme özelliğine kavuşmalarıyla başlamaktadır. 1979 yılında Aquila adlı taktik İHA projesi gelişimsel sorunlar ve maliyet aşmaları sebebiyle 1987 yılında ABD ordusu tarafından olgunlaşmadan iptal edilmiştir (Militaryfactory, 2019). Aynı yıllarda İsrail, Bekaa Vadisi'nde yer alan Suriye hava savunma sistemlerini yok etmek için basit ve ucuz İHA'ları kullanmış ve bu başarı birçok sistem geliştirici için ilham kaynağı olmuştur (Cox, Nagy, Skoog ve Somers, 2004, s.8).

2.3. İhaların Sınıflandırılması

İHA'ların sınıflandırılması konusunda standart bir tanımlama olmamakla birlikte maksimum kalkış ağırlığı, irtifası, kullanım maksadı, uçuş yöntemi, silah taşıma kapasiteleri ve maksimum irtifa tavanına göre farklı sınıflandırılmaları mevcuttur. (Altun, 2021, s.76). Bu sınıflandırmalar, uluslararası kuruluşlar ve dünyanın farklı ülkelerinin sivil havacılık kurumlarına göre değişiklik göstermektedir. Ancak bu çalışmada genel kabul gören sınıflandırmalar üzerinden değerlendirilecektir. Bu uluslararası kuruluşlar içerisinde NATO, EASA ve ICAO başlıca olanlarıdır.

2.3.1. Ağırlık ve irtifalarına göre sınıflandırma

Tabloda görüldüğü üzere NATO'nun ağırlık ve irtifa temelinde gerçekleştirdiği sınıflandırma en fazla kabul görendir. (Karaağaç, 2016, s.3) Bu noktada ağırlıkları ve irtifalarına göre birinci, ikinci ve üçüncü sınıf olarak tanımlanmış ve küçük, mikro, mini, taktik, male, hale ve stratejik olmak üzere altı kategoriye ayrılmıştır.

Tablo 2.1. İHA'ların Sınıflandırılması ve Kullanan Birimler

Sınıf	Kategori	İrtifa (ft)	Menzil (km)	Kullanım Seviyesi	Kullanıcılar	Örnek Platform
1.Sınıf <150 kg	Mikro <2kg	<200 (AGL)	55	Tek Personel /Tim	Özel Kuvvetler ve İstihbarat Örgütleri	Black Widow,Microstar,Microbat,Mosquito...
	Mini 2-20 kg	<3.000 (AGL)	225	Tek er, Tim, Manga, Tabur, Tek Gemi	Kara Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri	Bayraktar Mini,Mikado,Dragon eye,Raven, Carolo C40...

	Küçük>20 kg	<5.000 (AGL)	550	Alay ve Tugay	Kara Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri	Hermes 90, Scorpi 6/30, Luna, Silverfox, E yeview, Fir ebird...
2.Sınıf <600 kg	Taktik	<10.000	2.200	Kolordu ve Ordu	Kara Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri	Aerostar, Mücke, Sniper, Falco, Armor x7, Çaldıra n...
3.Sınıf>600 kg	MALE (Orta İrtifa Havada Kalış- Operatif)	<45.000 (MSL)	Limitsiz (BLOS)	Harekat Alanı	Hava Kuvvetleri (deniz aşırı hareket gerçekleştiren ülkeler için Kara Kuvvetleri ve Deniz Kuvvetleri)	Bayraktar TB2, Anka-S, Predator A, Predator B, Heron TP, Hermes 1500, E-Hunter...
	HALE (Yüksek İrtifa Havada Kalış- Stratejik)	<65.000	Limitsiz (BLOS)	Harekat Alanı	Hava Kuvvetleri, İstihbarat Örgütleri	Global Hawk, Raptor, Condor, Helios, Eurohawk, Mercator, Helios...
	Muharebe (Stratejik)	<65.000	Limitsiz (BLOS)	Harekat Alanı	Hava Kuvvetleri	Phantom Ray, Pegasus...

Kaynak: Strategic Concept of Employment for Unmanned Aircraft Systems in NATO” JAPCC (2010) ve Cengiz Karaağaç, İHA Sistemleri Yol Haritası, STM (2016) verilerinden yararlanılmıştır. Türkiye’nin Stratejik Silah Kapasitesi: İnsansız Hava Araçları (2019) kitabından aktarılmıştır.

Tablo2.1 : Birleşik Krallık Joint Doktrinine (2011) göre Sınıflandırma

Seviye	Kategori	Azami İrtifa	Menzil
1.Seviye (150 kg'dan az	Mikro<2 kg	200 feet AGL	5 Km
	Mini (2-20 kg)	3.000 feet AGL	25 Km
	Küçük> 20 kg	5.000 feet AGL	80 Km
2.Seviye (150-600 kg)	Taktik	22.0 feet MSL	200 Km
3.Seviye (600 kg'dan fazla)	Operatif	45.000 feet MSL	Limitsiz
	Stratejik	65.000 feet MSL	Limitsiz
	Muharip	65.000 feet MSL	Limitsiz

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'nün SHT-İHA talimatnamesinin 5. Maddesine göre:

Azami kalkış ağırlıkları referans alınarak İHA'lar 4 ayrı sınıfa ayrılır:

- a) İHA0: Azami kalkış ağırlığı 500 gr (dâhil) – 25 kg aralığında olan İHA'lar,
- b) İHA1: Azami kalkış ağırlığı 4 kg (dâhil) – 25 kg aralığında olan İHA'lar,
- c) İHA2: Azami kalkış ağırlığı 25 kg (dâhil) – 150 kg aralığında olan İHA'lar,
- ç) İHA3: Azami kalkış ağırlığı 150 kg (dâhil) ve daha fazla olan İHA'lar.

Avrupa Birliği ise Sivil Havacılık Genel Müdürlüğünün sınıflandırmasına ek olarak Azami kalkış ağırlığı 250 gr (dâhil) – 500 gr aralığında olan küçük sınıfın yer aldığı sınıflandırma 5 sınıf olarak düzenlemiştir (EASA,2019). İlerleyen süreç içerisinde yeni tip İHA'ların eklenmesi ile birlikte, sınıflandırmaların güncellenmeye devam edeceği değerlendirilmektedir.

2.3.2. Havalanma ve kanat tipine göre sınıflandırma

Bu sınıflandırma tipine göre beş farklı tür bulunmaktadır:

- a) Sabit kanatlı İHA'lar: "The Atomics MQ9 Reaper ve The Intstute Aerosande, Bayraktar TB2 ve Anka S" markalar sabit kanatlı İHA'lara örnek olarak gösterilebilir. Bu İHA'lar kalkış yapabilmesi için piste ihtiyaç duymaktadır. Bu tip İHA'ların en önemli özelliği uzun süre havada kalabilme ve yüksek hızda seyredebilme kabiliyetleridir. Sabit kanat İHA'lar düşük radar kesitine sahip oldukları için tespit edilmeleri zordur. En yaygın kullanıma sahip türde İHA'dır

ve son teknolojik gelişmeler ile birlikte düşük maliyetle üretilmektedir (Abdelkefi ve Hassanalian, 2017, s.105).

b) Döner kanatlı İHA'lar: "Tai R-300, Arı-1T, Alpin, Cypher 2" döner kanat İHA sistemlerine örnek gösterilebilir. Helikopter çalışma sisteminden esinlenilmiş dikey kalkış ve iniş yapabilen ve havada asılı kalabilen (hover) yüksek manevra kabiliyetine sahip modellerdir. Özellikle meskun mahallerde ya da dar alanlarda gerçekleştirilen operasyonlarda kullanımları etkilidir. (Abdelkefi ve Hassanalian, 2017, s.106).

c) Keşif balonu tipi İHA'lar: Marine Airborne Retransmission System (MARTS) ve High Altitude Airship (HAA) bu tip İHA'lara örnektir. Genellikle düşük hızda hareket gerçekleştiren ve uzun süreli havada kalma ve yüksek irtifalara yükselme özelliğine sahiptirler. Meteoroloji balonları bu mantıkta çalışmaktadır ve genellikle denizcilik alanında kullanılmaktadır (Altun, 2021, s.77)

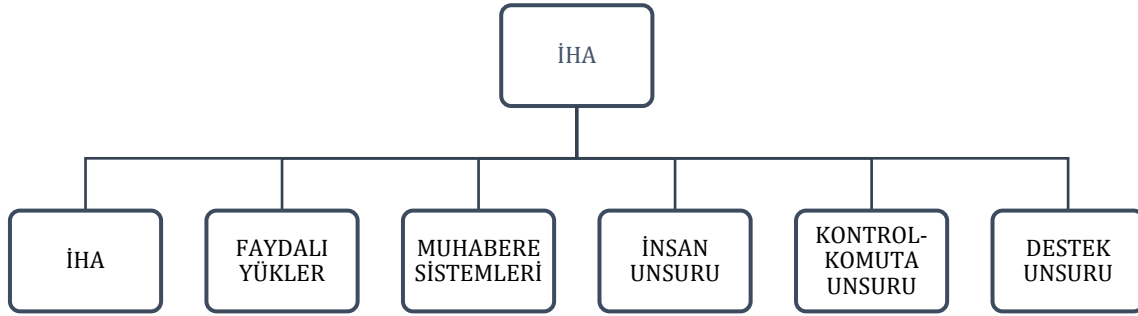
d) Çırpan kanat İHA'lar: Delfy 2, Nano- Hummingbird (Aerovireinment) İHA'lar bu sınıflandırmaya örnektir. Esnek kanat yapıları sayesinde sinek kuşunun kanatlarına benzer bir çalışma prensibine sahiptir. Ancak teknolojik olarak daha fazla geliştirilmesi gereken tipte bir İHA'dır. Özellikle yakın gelecekte askeri alanda mikro ölçekte hızlı manevra sağlayabilen böcek büyüklüğünde İHA'lar yapılmaktadır ve geliştirilmektedir. Bu noktada görünmeden mikro düzeyde keşif ve gözetleme imkanı vermektedir (Pawlyk, 2022).

e) Hibrit tipte yer alan İHA'lar: "T-wing, Bell Eagle Eye, Çağatay ve CW 15" markaları bu kategoriye örnek modellerdir. Tüm bu kategoride yer alan tasarımları farklılaştırılmış tipte İHA'lardır. Döner ve sabit kanat birleşimi bir tasarıma sahip, bulunduğu yerden havalanabilen ve sonrasında uçak gibi süzulebilen yapıya sahiptirler. V-tol tipi İHA'lar da bu kategoride yer alır (Altun, 2021, s.77).

2.4. İHA Sistemlerinin Unsurları

İHA'lar görevlerini yerine getirebilmesi için altı temel unsurun birbirleriyle uyum içerisinde çalışması gerekmektedir. Bu sistemler; İHA, faydalı yükler, muhabere sistemleri, insan unsuru, control-komuta unsuru ve destek unsurlarından oluşmaktadır.

Şekil 2.1. İHA Sistemlerinin Unsurları

Kaynak: NATO Joint Power Competence Center (JAPPC) Strategic Concept of Employment for Unmanned Aircraft Systems in NATO” (2010)

2.4.1. İnsansız hava aracı

İlk olarak İHA'nın ana gövde platformu olarak tanımlanan bu unsur, Tablo 1 ve Tablo 2’de; ağırlıklarına, uçuş gerçekleştirdiği irtifalarına ve görevlerine göre sınıflandırılmıştır (Sever ve Kuplay, 2022, s.77). Kanat, kuyruk, iniş takımları, güç sistemleri ve ana gövdeden oluşan hava aracı, hafif ve dayanıklı kompozit malzemelerden yapılmaktadır. Güç sistemleri; motor, yakıt sistemleri ve pervanelerden oluşmaktadır. Aynı zamanda uçuş kontrol donanımları içerisinde; uçuş sensörleri, gözlem sensörleri (motor, yakıt, dış sıcaklık ve nem) ve kontrol yüzeylerini, iniş takımlarını ve frenleme sistemlerini kontrol eden servo mekanizmalar bulunmaktadır (Altun, 2020, s.67-68).

2.4.2. Faydalı yükler

Faydalı yükler, uçuş seyrüsefer görevlerini gerçekleştiren unsurlar haricindeki sabit ya da değiştirilebilir veri, sinyal toplayan, görüntü alan (kameralar), hedef işaretleyen ya da hedef imhası için kullanılan çeşitli mühimmatların hepsini kapsar (Sever ve Kuplay, 2022, s.78). Bu faydalı yüklerin ağırlıkları ve sistemleri görevin çeşitliliğine göre farklılık gösterir. Örneğin, uzun süre havada seyir eden bir İHA'nın faydalı yükleri olabildiğince hafif ağırlıkta olmalıdır çünkü seyrüsefer süresini ya da uçuğu irtifasını etkileyebilir (Erboğa, 2019, s.113). İHA'lar için kızılötesi (FLIR- Forward Looking Infrared), SAR (sentetik açıklıklı radar), lazer işaretleyici ve mesafe ölçebilen, KBRN (kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer) kirlilikleri algılayan, elektronik harp sensörlerine sahip kameralar faydalı yük tanımı içerisinde yer alır (Altun, 2019, s.70). Örneğin, 1 Temmuz 2022 tarihinde Bayraktar TB2 tarafından hedef lazerle işaretlenmiş ve Aselsan tarafından geliştirilen LGK-82 (lazer güdümlü kiti) ile 30.000 feet irtifadan Akıncı (TİHA-Taarruz İnsansız Hava Aracı) tarafından ateşlenen mühimmat ile tam

isabetle vurulmuştur (Yanık, 2022). Bu noktada faydalı yükler özel teknoloji ve tasarımlar gerektirdiği için İHA'ların en pahalı alt sistemleri olma özelliği taşımaktadır (Altun, 2019, s.71).

2.4.3. Muhabere sistemleri

İHA ile kontrol birimleri arasındaki bütün iletişim sistemlerini içerir. İHA'nın veri linkleri, görüş hattı içerisinde (LOS-Line of Sight) veya görüş hattı dışında kalan (BLOS- Beyond Line of Sight) uçuşlarda hava aracı ve yer istasyonu arasındaki bağlantıyı sağlamak üzere kullanılır (Karaağaç, 2016, s.7). Görüş hattı linkleri, uygulamalarda gerçek zamanlı veri aktarımını daha başarılı gerçekleştirmesinden dolayı en çok tercih edilen veri linki yöntemidir. Veri alışverişi için hava aracı ve yerde kurulu olan antenin birbirini görmesi gerekmektedir. Bu nedenle özellikle dağlık arazilerde veri akışını engelleyebilecek yer yüzü şekilleri dikkate alınmalıdır (Altun, 2019, s.73). Görüş hattı dışında kalan veri transferlerinde ise yer yüzü şekilleri önemsemeksizin uydu tabanlı veri aktarımı gerçekleştirilmektedir bu veri linki yöntemi kıtalararası uçuşların gerçekleştirilmesinde etkin kullanılmaktadır ancak veri aktarımında zaman zaman gecikmeler gerçekleşme ihtimali olması sebebiyle veri transferi sınırlamaları yaşanabilir (Sever ve Kuplay, 2022, s.79).

2.4.4. İnsan unsuru

Her ne kadar insansız olarak nitelendirilse de bu hava araçlarının bakım, onarım, uçuş öncesi ve sonrası hazırlık aşamalarında insan faktörü önemli bir unsurdur. Bazı İHA sistemleri otonom olarak görev yapsalar da görev süresince insan müdahalesini gerektiren durumlar olmaktadır (Karaağaç, 2016, s.8). Öyle ki mini İHA'lar tek kişiyle uçurulabilse de daha karmaşık sistemlere sahip stratejik, MALE ve HALE sınıfı İHA'lar bir uçuş ekibine ihtiyaç duymaktadır (Erboğa, 2019, s.115). Bu ekip içerisinde İHA pilotları, görev sistem operatörleri, faydalı yük operatörleri, bakım ve mühimmat teknisyenlerinden oluşan ortalama 10 kişilik personelden oluşmaktadır (Sever ve Kuplay, 2022, s.78).

2.4.5. Kontrol- komuta unsuru

İHA'ların gerçekleştirdiği operasyonların kontrol merkezi olarak yerde faaliyet gösteren unsurdur. Bu unsur Yer Kontrol İstasyonu (YKİ), olarak adlandırılır. İHA sistemlerinin özelliklerine göre sabit ya da mobil kontrol merkezleri olabilir (Karaağaç, 2016, s.7). Ağ sistemleri aracılığıyla hava aracı ve kontrol merkezi arasında görüntü aktarma faaliyetleri gerçekleştirilir ve bu görüntüler görüntü kıymetlendirme istasyonunda değerlendirilir. Kontrol terminalinde faydalı yüklerin çalışmasının kontrol edilmesi, kalkış ve iniş parametrelerinin kontrolü ve görüntülerin işlenerek görev planlamasının yapılması yer kontrol istasyonlarında gerçekleştirilir (Altun, 2020, s.71).

İHA'lar tüm bu bileşenlerin içerisinde komuta edilmesi yazılımlar sayesinde gerçekleştirilmektedir. Bu yazılımlar, kaynak kodlardan oluşan kapalı sistemler ile komuta edilmektedir. Sistemler, üretici tarafından yeniden düzenlenebilir ya da güncellemeler ile desteklenebilir. Tüm sistemlerin yer kontrol istasyonundan ya da kumanda aracılığıyla komuta edilmesi ve sistemlerin uyum içerisinde çalışması yazılım sayesinde sağlanmaktadır (Sever ve Kuplay, 2022, s.79). Bu noktada özellikle askeri operasyonlarda kullanılan İHA'ların düşman unsurlar tarafından yazılım kodlarının kırılması, sistemler için kritik bir sorun olmaktadır.

2.4.6. Destek unsuru

İHA sistemleri, insanlı hava araçlarında olduğu gibi lojistik desteğe ihtiyaç duymaktadır (Karaağaç, 2016, s.7). Lojistik desteğin içerisinde; platformun kurulması ve uçuşa hazır hale getirilmesi, sistemlerin bakım ve onarımının düzenli olarak yapılması önemli bir sürecin parçalarıdır. Düzenli ve sistemli destek unsurunun olmayışı, kaza-kırım riskinin artmasına ve operasyonların aksamasına neden olabilmektedir (Sever ve Kuplay, 2022, s.80).

2.5. Kullanım Alanları

Günümüzde İHA'lar kullanım alanlarına göre sivil ve askeri olmak üzere ikiye ayrılır.

2.5.1. Sivil kullanım alanları

İHA'ların günümüzde sivil alanlarda kullanım alanları; insanların günlük hayatta yaptığı imkansız ya da zor olarak adlandırılan işler içerisinde hayatı kolaylaştırarak verimliliği artırma amacıyla kullanılmaktadır. Bu işler genelde sıkıcı, zor ya da tehlikeli görevler olarak nitelendirilebilir. Aynı zamanda İHA'lar marifetiyle zamandan tasarruf edilen durumlarda da tercih sebebi olmaktadır. Örneğin; bir ABD girişim şirketi olan Zipline, Ruanda hükümetiyle ortaklık kurarak dünyanın ilk ticari drone sağlık teslimat hizmetini kurarak hayati tıbbi malzemeleri havayoluyla çok uzaklardaki hastanelere taşımaktadır. Karayolu ile taşındıklarında ise kırmızı kan hücreleri, trombosit ve plazmaların olası bozulma riskini ortadan kaldırarak zamandan tasarruf sağlamakta ve acil kan ihtiyacı durumlarında kısa sürede hastaların ihtiyaçları giderilmektedir (Baker, 2017).

Bir diğer kullanım alanı olarak tarımsal uygulamalarda kullanılmaktadır. Dronelerin, tarım endüstrisinde sayısız kullanım alanı vardır. Mahsul üretiminin doğru bir şekilde ölçmek ve incelemek için bu teknoloji gelişmiş ülkelerde kullanılmaya başlamıştır. En yaygın tarımsal uygulamalardan haşere kontrolü, zirai ilaçlama, toprak analizi gibi uygulamalardır. Bitkiler, haşere ve böceklerle karşı çok hassastır. Geleneksel yöntemlerle çiftçiler bu koşulları gözlemlerler ancak bu çok zaman alıcı ve sorunların tespitinde hata payı yüksek bir

uygulamadır. Özellikle büyük ölçekte yapılan tarımsal uygulamalarda bu durum verimsiz hasatla sonuçlanmaktadır. Artık bu uygulamalar gerçek zamanlı olarak termal kameralara sahip dronelar uçurularak bitkilerin sağlık koşullarına dair raporlar sunmaya başlamıştır (Daly, 2022). Bir diğer benzer kullanım; Japonya’da bilim adamları, arıların gerçekleştirdiği gibi çiçekleri tozlaştırabilen arı boyutunda dronelar yaptığını duyurdu (Vega, 2017). Buna benzer bir uygulama alanı olarak Kanada’da Flash Forest şirketi ağaç dikmek için drone geliştirdiğini duyurdu. Bu drone basınçlı bir hava topu kullanarak küçük çam ve ladin tohumlarını toprağa yerleştirebiliyor. Şirket, bu teknoloji ile 2028 yılına kadar Kanada’nın kuzey bölgelerine 1 milyar ağaç dikmeyi hedefliyor (Uasweekly, 2020). Böylelikle insan marifetiyle engebeli arazilerde ağaç dikimi gerçekleştirerek hem zamandan tasarruf ediyor hem de zorlu bir iş çok daha rahat bir şekilde yüksek verimle çözülebiliyor.

Online alışveriş firması Amazon Prime Air konseptiyle tanıttığı kargoların dronelar ile dağıtılması uygulamasını ilk testini 7 Aralık 2016 tarihinde İngiltere’nin Cambridge bölgesinde gerçekleştirdiğini duyurdu. “Quadrotor” tipi drone ile GPS tarafından yönlendirilen ve 2,27 kg yük taşıyabilen bu sistem aynı zamanda gör-kaçın prensibiyle hareket ederek oluşabilecek çarpışmalardan uzaklaşabilen otonom bir sistem olmasıyla bir hayli dikkat çekici bir kullanım alanı olarak hayatımıza girmiştir. Günümüzde 30 dakikalık mesafelerde kullanımı olan belirli bölgelerde hizmet vermeye devam etmektedir ve yakın zamanda kargo dağıtım drone sistemini genişletmeyi planlamaktadır (Scialom, 2021).

Günümüzde enerji hatlarının ve sivil altyapılarının denetim ve kontrolü dronelar aracılığıyla hızlı ve etkili bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Ulaşılması zor alanlara erişim, yüksek seviyede personel güvenliği, anlık görüntü alarak durumun hızlı değerlendirilmesi ve kusurların yüksek kaliteli görüntü ve videoya alınarak kurumsal hafıza için belleklerde muhafaza edilmesi ve kaçak elektrik kullanımının tespitinde kullanılarak elektrik üretim ve dağıtım sektöründe avantajlar sağlamaktadır. Sakarya Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi (SEDAŞ), kesintisiz enerji için hatların güvenliği ve bakımlarında solüsyon taşıyacak aparatlar kullanarak multicopter ve drone aracılığıyla enerji iletim hatlarının donmasını engellemek için kullanmaya 2017 yılında başlamıştır (Duyar, 2017).

Kentsel yerleşim ve gelişme uygulamalarında 3 boyutlu topografya ve bina modelleme uygulamaları ile tüm şehirlerin dijital ikizi oluşturmak amacıyla drone çekimleri yapılmaya başlanmıştır. Türkiye’de Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından akıllı sensör ve dijital göze sahip droneler ile ilk olarak pilot uygulama alanı Karaman şehrinde uygulamalar başlanmıştır. Böylelikle şehir planlama, haritacılık ve tapu kadastro alanında şehirlerdeki kaçak yapıların kontrolü, tarihi ve kültürel alan ve yapıların korunması çevre kirliliğinin önlenmesi, baraj sahalarının kontrolü ve maden sahalarının denetiminde kullanılarak kurum ve kuruluşlara çalışma alanlarında kolaylık sağlamaktadır (Gündoğmuş, 2022)

NASA’nın Erast projesi kapsamında Altus II modeli İHA’lar, 60.000- 100.000 feet irtifada düşük hızlı seyir yapmak üzere tasarlanmıştır. Bu İHA’lar küresel iklim çalışmalarında, hava durumu

izleme ve tahminleri ve çevresel verileri toplamak üzere kullanılmaktadır. Aynı zamanda burnuna takılan sistemlerle gök gürültülü fırtınaların gelişimini ve yaşam döngülerini kayıt altına alarak yıkıcı fırtına ve kasırgaların önceden tahmin edilebilirliği konusunda çalışmalar yürütmekte ve buna benzer bilimsel araştırmalarda kullanılmaya devam edeceği bir gerçektir (Gibbs, 2014).

İngiltere insansız hava araçlarının sivil kullanımını güvenli bir şekilde daha da fazla artırmak için ilk otonom drone otoyolunu gerçekleştirmek için çalışmalarına başladı. Cambridge ve Rugby şehirleri arasında ve civar kasabaları da içine kapsayan bu yol, 263 km uzunluğunda bir güzergahta yer alacaktır. Aynı proje kapsamında Scilly Adaları ve İskoçya'ya ilaç taşıyan drone ağı kurulacağını açıklayan yetkililer, lojistik, asayiş ve tıbbi teslimat gibi alanlarda hızlı teslimat yapılması adına hava sahası tahsisi yapılacağını açıkladılar (Demir, 2022).

2.5.2 Askeri amaçlı kullanım alanları

İnsansız Hava Araçları, 19. yüzyılda ilk olarak askeri amaçla kullanılmak üzere yapılmıştır. Tarihçe bölümünde anlatıldığı gibi günümüzdeki kullanım mantığıyla eş değer olarak ilk olarak Avusturyalılar, Venedik şehri kuşatmasında kullanmıştır. Bu kuşatmada kullanılmak üzere balon içerisine yerleştirilmiş zaman ayarlı bombalar ile saldırıyı planlamıştır. Aynı mantıkla günümüzde gelişmiş sistemlerle saldırı ve proaktif güvenlik çalışmalarında kullanılmaktadır. İlk olarak gözetleme ve istihbarat toplama gibi amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır. İHA'ların kullanım alanları ilk olarak askeri olmuş ve 21. yüzyılda ise sahada stratejik güç ve kuvvet çarpanı olarak etkinliğini kısa süre içerisinde ispatlamıştır. Bu noktada beş temel askeri kullanım alanı mevcuttur: keşif ve gözetleme, taarruz, elektronik harp, hedef benzetimi ve özel görevler (SSM, 2012, s.26).

Keşif ve gözetleme görevlerinin içeriği; Taktik Saha (TKG) ve Stratejik (SKG) keşif ve gözetleme görevlerinden oluşmaktadır. Taktik saha operasyonları, özel operasyonlar olmakla birlikte stratejik hedeflere ulaşmak için anlık istihbarat operasyonlarıdır. Taktik keşif ve gözetleme operasyonları aynı zamanda stratejik operasyonların bir parçasıdır. TKG 1, TKG 2 ve TKG 3 olmak üzere taktik saha keşif ve gözetleme görev konseptinde taşıdıkları faydalı yük kapasiteleri, irtifa ve uçuş sürelerine göre üç farklı tipte İHA kullanılmaktadır. Bu İHA'ların özellikleri aşağıdaki tablo da belirtilmiştir.

Tablo 2.2: Taktik Saha Keşif/Gözetleme Görevlerinde Kullanılan İHA'ların Özellikleri

	TKG1	TKG2	TKG3
İrtifa	<10.000 feet	<18.000 feet	<18.000 feet
Dayanım	<1-8 saat	>8 saat	>8 saat
Harekat Çapı	<15 km	<100 km	<100 km

Hız	<0.1 M	<0.2 M	<0.2 M
Faydalı Yük Ağırlığı	<3 kg	<50 kg	<50 kg
Azami kalkış Ağırlığı	<15kg	<500 kg	<500 kg
Örnek sistemler	Mini İHA (Bayraktar), Dragon Eye, Puma, Raven (RQ-11B)	Watchkeeper, Aerostar Çaldıran, Karayel	Taktik İHA(Gözcü), Shadow-200,RQ-7B

Kaynak: Savunma Sanayi Müsteşarlığı, (2011). Türkiye insansız hava aracı sistemleri yol haritası (2011-2030). *SSM yayınları, Ankara.* s.27.

Stratejik operasyonlar, büyük ölçekte gerçekleştirilen operasyonlar olmasının yanında stratejik hedefler doğrultusunda gerçekleştirilir. Yüksek irtifada yüksek çözünürlüklü kameralarla operasyonun mahiyetine göre istihbarat görevleri gerçekleştirmektedir. Stratejik operasyonlar icra eden İHA'lar, yüksek irtifada uçabilmeleri, uzun süreli uçuş gerçekleştirmeleri ve meteorolojik olaylardan etkilenmemeleri sebebiyle önemli askeri operasyonlarda kullanılırlar. Genel itibariyle sabit kanat İHA'ların olduğu bu grupta, yük kapasiteleri ve uçtukları irtifaya göre SKG 1 ve SKG 2 olmak üzere iki farklı tipte İHA kullanılmaktadır.

Tablo 2.3. Stratejik Görev Konseptinde Kullanılan İHA'ların Özellikleri

	SKG1	SKG2
İrtifa	<30.000 feet	<65.000 feet
Dayanım	>24 saat	>36 saat
Harekat Çapı	<250 km	>250 km
Hız	<0.3 M	<0.6 M
Faydalı Yük Ağırlığı	<250 kg	<2.000 kg
Azami kalkış Ağırlığı	<1.500kg	<15.000 kg
Örnek sistemler	ANKA-S, Predator (RQ-1), Heron ve Bayraktar TB2	Reaper(MQ-9), HeronTP,8 Global Hawk (RQ-4), Talarion

Kaynak: Müsteşarlığı, S. S. (2011). Türkiye insansız hava aracı sistemleri yol haritası (2011-2030). *SSM yayınları, Ankara.* s.29.

Taarruz görevleri kapsamında, İç Güvenlik (İG), Yakın Hava Desteği (YHD), Hava Savunma Sistemlerinin İmhası (HSİ) ve Hava Sahası Savunma (HSS) görevleri icra edilmektedir. Keşif ve gözetleme görevlerinin devamı niteliğinde olan taarruz operasyonları anlık istihbarat sonucu elde edilen görüntüleri Silahlı İnsansız Hava Araçları (SİHA) ile imha edildiği iç güvenlik görevleridir. Yakın hava desteği görevleri kapsamında iç güvenlik hareketlerinde ki gibi zırhlı ya da zırhsız düşman yer unsurlarına farklı tipte ve kalibrede taşıdıkları faydalı yüklerle SİHA'lar taarruz gerçekleştirmektedir. Hava savunma sistemlerinin imhası görevlerinde yüksek beka kabiliyeti olan ve hava radarlarıyla tespiti güç olan aynı zamanda düşman Radar Elektronik Sistemlerini karıştırıcı sistemlere sahip İHA'lardır. Hava savunma sistemleri görev konseptinde HSİ 1 ve HSİ 2 olmak üzere irtifa ve dayanımlarına göre iki tipte İHA kullanılmaktadır. Bu özelliklerin yanında füze ya da lazer güdümlü bombaları ile düşman radar sistemlerini bu askeri görev konsepti içerisinde imha edebilirler. Taarruz görevlerinin sonuncusu olan hava sahası savunma konsepti içerisinde henüz kullanımda olan bir İHA/SİHA bulunmamaktadır. İçerdiği karmaşık sistemler ve gereksinimleri nedeni ile proje bazında çalışmalar yürütülmektedir. Örneğin Bayraktar Kızılirma projesi bu tip askeri görevlerde kullanılmak üzere yürütülen SİHA projesidir. Yüksek irtifa, yüksek ivme ve yüksek yapay zeka yazılım çalışmaları gerektiren bu sistemler insansız savaş uçağı (İSU) olarak yeni bir konsept olacaktır. Bu gruptaki taarruz operasyonları SİHA ile üzerindeki yüksek çözünürlüklü gece ve gündüz kamera sistemleri, lazer işaretleyicileri ve ölçerleri, SAR (Syntetic Aparture Radar) ve GPS bileşenleri ile taşıdıkları farklı füze sistemleri ile hedefleri etkisiz hale getirmek üzere icra edilen görevlerdir (Altun, 2021, s.219). Aynı zamanda hedef lazer işaretleyicilerle işaretlendikten sonra savaş uçakları, taarruz helikopterleri ya da kara unsurları marifetiyle imha edilebilir.

Tablo 2.4. İç Güvenlik, Yakın Hava Desteği ve Hava Savunma Sistemlerinin İmhası Görev Konseptlerinde Kullanılan İHA'ların Özellikleri

	İG	YHD	HSİ 1	HSİ 2
İrtifa	<25.000 feet	<30.000 feet	<12.000 feet	<40.000 feet
Dayanım	<20 saat	<16 saat	<4 saat	<12 saat
Harekat Çapı	<250 km	>250 km	<100 km	>250 km
Hız	<0.3 M	<0.6 M	<0.3 M	<1 M
Faydalı Yük Ağırlığı	<300 kg	<1500 kg	<20 kg	<1.500 kg
Azami kalkış Ağırlığı (AKA)	<1.500kg	<5.000 kg	<200 kg	<5.000 kg
Örnek sistemler	ANKA-S, Predator (MQ-1),Heron ve Bayraktar TB2	Reaper (MQ9), Mantis	Harpy	Polecat

Kaynak: Müsteşarlığı, S. S. (2011). Türkiye insansız hava aracı sistemleri yol haritası (2011-2030).SSM yayınları, Ankara. s.30.

Hedef benzetimi görevleri içeriğinde Hedef Uçak (HU) ve Sahte Uçak (SU) kullanılarak düşman unsurlarının şaşırtma amaçlanmaktadır. Hedef uçak görev konseptinde hava, kara ve deniz savunma sistemlerinin füze ve uçaksavar eğitimlerinde kullanılmaktadır. Bu görevlere dekok görevleri de denilmektedir. Bu İHA'ların özellikle düşük maliyetli olması ve aynı zamanda hızlı hareket etmesi nedeniyle füze eğitimlerinde önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda günümüzde hedef uçakları, kamikaze görevinde de kullanılmaya başlamıştır (Azman, 2021). Hedef uçak görev konseptinde HU 1 ve HU 2 olmak üzere iki farklı tipte İHA kullanılmaktadır. Hedef benzetimi yapılarak sahte uçak görevlerinde düşman hava savunma sistemleri şaşırtılarak mevzilerinin yerinin tespit edilmesi amacıyla kullanılır. Buna benzer bir kullanım olarak çok fazla dekok İHA gönderilerek radar sistemleri şaşırtılır ya da bu sürü dekok İHA'lar gönderilerek düşman hava savunma sistemlerinin gerçek hedefe kilitlenmesinde hedef saptırma ya da yanıltma amacıyla kullanılır (Parsch, 2007).

Tablo 2.5. Hedef Uçak ve Sahte Uçak Görev Konseptlerinde Kullanılan İHA'ların Özellikleri

	HU 1	HU 2	SU
İrtifa	<10.000 feet	<18.000 feet	<30.000 feet
Dayanım	<2 saat	<2 saat	<1 saat
Harekat Çapı	<15 km	<200 km	<200 km
Hız	<0.3 M	<0.8 M	<0.8 M
Faydalı Yük Ağırlığı	<40 kg	<40 kg	<40 kg
Azami kalkış Ağırlığı	<250kg	<250 kg	<200 kg
Örnek sistemler	Turna, Banshee	Şimşek,Voodoo, Fire jet, Skua	ITALD(ADM-141C),MALD (ADM-160B)

Kaynak: Müsteşarlığı, S. S. (2011). Türkiye insansız hava aracı sistemleri yol haritası (2011-2030).SSM yayınları, Ankara. s.31.

Elektronik harp görev konsepti içerisinde Sinyal İstihbaratı (Sİ), radar ve haberleşme cihazları dinlenilerek sinyallerin analiz edilmek suretiyle istihbarat elde edilmesi amaçlanmaktadır. Birincil kaynaklardan istihbarat elde etmek amacıyla yüksek irtifalarda uzun süreli uçuşlar gerçekleştirilmektedir. Faydalı yük kapasiteleri görevin mahiyetine göre değişkenlik gösterir. Radar Elektronik Harp- Karıştırma (REHK), görevlerinde ise hava, deniz ve kara radar

sistemlerinin hedefleri tespit ve takip etmesi engellenmektedir. REHK 1 (Stand off jamming) tipi İHA'lar yüksek güçte yayın yaparak, REHK 2 (Stand in jamming) tipi İHA'lar radarlara yakın noktalarda yayın yaparak ve REHK 3 (Stand in Jamming) görevleri radar tarafından tespiti zor hava araçları gerektirir. Muharebe Elektronik Harp Karıştırma (MEHK) görevleri kapsamında düşman GPS sistemlerinin karıştırılarak GPS kullanan füze, uçak, silah sistemlerinin hedeflerini yanıltmak başlıca görevleridir. Aynı zamanda veri linklerinin karıştırılarak düşman uçak ve helikopter, İHA'larından gönderilen aktarılan bilgilerin hedefine ulaşmasına engellemek olarak icra edilmektedir (STM-Thinktech, 2021, s.3-4).

Tablo 2.6. Sinyal İstihbaratı, Radar Elektronik Harp Karıştırma ve Muharebe Elektronik Harp Karıştırma Görev Konseptlerinde Kullanılan İHA'ların Özellikleri

	Sİ	REHK-1(SOJ)	REHK-2(SIJ)	REHK-3(SIJ9)	MEHK
İrtifa	<30.000 feet	<38.000 feet	<12.000 feet	<45.000 feet	<12.000 feet
Dayanım	<24 saat	<16 saat	<4 saat	<12 saat	<4 saat
Harekat Çapı	<250 km	>250 km	<150 km	>1.000 km	<150 km
Hız	<0.3 M	<0.6 M	<0.3 M	<0.6 M	<0.3 M
Faydalı Yük Ağırlığı	250-2.000 kg	<1.500 kg	<40 kg	<500 kg	<40 kg
Azami kalkış Ağırlığı	<15.000 kg	<5.000 kg	<250 kg	<4.000 kg	<250 kg
Örnek sistemler	Heron TP, Euro Hawk	Reaper (MQ-9), Mantis, Euro Hawk	KZO	Avenger, Polecat	KZO

Kaynak: Müsteşarlığı, S. S. (2011). Türkiye insansız hava aracı sistemleri yol haritası (2011-2030).SSM yayınları, Ankara. s.32.

Son olarak önleyici elektronik harp görev konseptinde, uzaktan kumandalı patlayıcıların kumanda sinyalleri engellenerek yapılan küçük tipte İHA'lar kullanılmaktadır. Bu konseptin uygulanma şekilleri VIP koruma, yüksek öneme sahip askeri ve devlet binalarının korunması, bomba imha ekipleri mahiyetinde kullanılmaktadır.

Son 20 yıllık süre içerisinde silahlı insansız hava araçları askeri operasyonların boyut değiştirmesine ve hassas operasyonlar gerçekleştirilmesiyle birlikte harp teknolojisi içerisinde

devrim niteliği taşıyan bir öneme sahip olmuştur. SİHA'lar, operasyonun mahiyetine göre değişkenlik gösterip askeri personelin operasyonla ilgili anlık görüntü alması ve önleyici (proaktif) çalışmalar yürütülmesinde, lazerle hedef işaretleme ya da hedefi kendi taşıdığı faydalı yükler ile imha etmektedir. Kara unsurlarının yürüttüğü bir operasyonda İHA'lar sayesinde operasyonu tepeden izleyen bir göz gibi anlık görüntü alabilir ve bu görüntüyü kara unsurlarıyla anlık paylaşabilir. Bu kapasite kara unsurlarının hareket kabiliyetini artırmaktadır. Aynı zamanda düşman unsurlarını SİHA marifetiyle imha edebilir ve kara unsurlarının karşılaşıacağı olası tehditleri bertaraf edebilir. Bu kullanım alanı geniş kırsal arazilerde yürütülen operasyon senaryoları için uygulanmaktadır. Böylelikle askeri alanda hareket kabiliyetini artırmış ve riskli operasyon bölgelerin daha az zafiyet verme imkanı sağlaması sebebiyle harp teknolojileri içerisinde dikkatleri üzerine çekmiştir. Operasyonun gerçekleştirileceği sahaya askeri birlikleri göndermek yerine SİHA marifetiyle daha az maliyetli (hem lojistik maliyeti hem de donanım maliyeti olarak) gerçekleştirme avantajı sağlamaktadır. Böylelikle askerlerin hayatı riske edilmemekte dolayısıyla insan maliyeti ve seçmen maliyeti olarak nitelendirilen hayatını kaybeden askerlerin hükümetler üzerindeki baskıları azaltıcı özellikleri olması sebebiyle de günümüzde hedef göstererek imha etme operasyonları dikkat çekici bir unsur olarak yerini almıştır (Duygulu, 2019, s. 25). Ancak askeri alanda yapılan kullanımlarının yanında sivil kullanımının da yaygınlaşması sebebiyle devlet dışı aktörlerin kolaylıkla erişim sağlaması, aynı zamanda bir güvenlik tehdidi olarak sınıflandırılmasına neden olmuştur. Örneğin, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn tarafından oluşturulan Arap Koalisyonu güçlerinin Yemen hükümetine destek vermek için 2015 yılından beri havadan ve karadan ağır silahlarla bombaladıkları Yemen'deki iç savaşın bir diğer aktörü olan Ensarullah (Husiler) güçleri, 2019 yılında bu askeri harekate karşılık Mayıs 2019'da Suudi Arabistan'ın Doğu Batı Ham Petrol Hattı bölgesinde yer alan Suudilerin en büyük fonuna sahip ARAMCO şirketinin iki petrol üretim ve dolum tesisine drone ve seyir füzeleri ile saldırı gerçekleştirmiştir. Arap Koalisyonu Sözcüsü Turki el-Maliki'nin açıklamalarına göre herhangi bir can kaybı yaşanmamış ancak enerji güvenliği üzerinden küresel piyasaları etkilemeye yönelik bir saldırı olduğunun altını çizmiştir (Geldi, 2022). Böylelikle dronelar ile gerçekleştirilen düşük maliyetli bir saldırının etkisi petrol arzında sorunlar yaratmış ve petrol fiyatlarının küresel ölçekte yüzde 19 artmasına sebep olmuştur. Küresel ölçekte varil petrol arzının tarihi düşüşlerine baktığımızda en son 1978-1979 yılında gerçekleştirilen İran Devrimi sonrası 5,6 milyon varil düşüş gerçekleşmiştir. Yemen'deki drone saldırısı sonrası ise 5,7 milyon varil düşüş gerçekleşmiştir. Bu tarihi düşüş sonrası dönemin ABD Başkanı Donald Trump, yedek varil petrol kaynaklarının bu süreçte devreye alınabileceğine dair tweet atmıştır. (Gür,2019) Suudi Arabistan ve BAE yönetimleri, bu stratejik tesisleri korumak amacıyla milyarlarca dolarlık patriot füzeleri, avcı uçakları, uçaksavar füze sistemleri almış ancak bu yeni nesil İHA sistemleri milyarlarca dolarlık savunma sistemleri bu saldırıları tespit edememekte ya da önleyip imha edememektedir. Suudi Arabistan, 2018 yılında savunma bütçesine 74,48 milyar \$ harcamıştır (The World Bank, 2022). Suudi Arabistan, savunma harcamalarını bu kadar yüksek maliyetlerle

gerçekleştirmesine rağmen düşük maliyetli drone saldırılarına maruz kalmıştır. Bu saldırılar sonrası savunma sistemlerinin revize edilme ihtiyacı doğmuş ve enerji güvenliğinin sağlanması için ek güvenlik önlemleri almak zorunda kalmıştır. Bu ek özel güvenlik tedbirlerinin enerji maliyetlerine etkisi olacağı da bir gerçektir. (Yavuz, 2019) Ancak bu yüksek maliyetli savunma harcamalarının içerisinde antidrone sistem çalışmaları ayrı bir önem kazanmıştır. Örneğin eğer 1.000 \$ maliyeti olan bir SİHA'yı 1 milyon \$ bir füzeyle vurup imha edersen, bu savaşın kaybedeni sen olursun (Lin ve Singer, 2017). Bu noktada her yeni saldırı aracı, bu saldırı aracına karşılık savunma aracını elde etme ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Ancak fayda-maliyeti aynı oranda karşılık bulmalıdır. Bu bakış açısıyla bakıldığı zaman literatürde yeni tartışmaların başlamasına neden olmuştur. Klasik savaş kurallarının değiştiği ve büyük devletlerin güç unsuru olarak ellerinde tuttıkları büyük savaş uçağı filolarının devrinin sona erdiği ve yeni bir askeri güvenlik konsepti oluşturulma ihtiyacı duyulduğu konusu gündeme gelmektedir. Bu noktada fiyat maliyet analiziyle birlikte bu güvenlik tehdidine karşı oluşturulacak anti-drone sistemleri ile ilgili ar-ge çalışmaları tüm hızıyla devam etmektedir. Tez-antitez temelinde İHA'lar değerlendirildiğinde, giderek tüm dünyada uluslararası ilişkilerin başrol oyuncularını olan devletlerin bu teknolojiye sahip olma ya da üretme isteğı savaş alanının genişletilmesine, uzak coğrafyalara taşınmasına ve sürdürülebilir barışın sağlanmasına negatif katkısının olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Böylelikle küresel güç dengelerine direk etkisi olan bir konu olmaya aday ve bu sebeple incelenmeye değer bir konu olarak güvenlik alanında yerini alarak dikkatleri üzerine çekmiştir (Bulut, 2019).

3. BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN YENİ GÜVENLİK KONSEPTİNİN BELİRLENMESİNDE SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM DIŞ POLİTİKA İLİŞKİLERİ VE İHA’LAR

Soğuk Savaş döneminde Batı Bloğu içerisinde kendisini konumlandıran Türkiye, bu süreç içerisinde dış politikada saldırgan bir tutum sergilemeyerek savunmacı ve statükocu bir dış politika benimsemiştir. Neorealizm bağlamında Türk dış politikasını değerlendirdiğimizde; özellikle Birinci Körfez Savaşı (1990-1991) sonrasında Ortadoğu’da yaşanan gelişmeler ve Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrası bağımsızlıklarını ilan eden Türki Cumhuriyetler ve Balkan Devletleri ile ilişkilerin geliştirilmesi adına dış politikada geleneksel yaklaşımları uygulamıştır. Çünkü dönemin konjonktürü değerlendirildiğinde taraf olmak zorunda kalan Türkiye, seçimini NATO bloğundan yana kullanarak öğrenilmiş tehdit olan SSCB’ye karşı pozisyon almıştır. SSCB’nin yıkılmasıyla birlikte Soğuk Savaş sonra ermiş ve böylelikle ortada tehdit kalmamıştır. Bu noktada dünya, yeni dünya düzeni ve küreselleşme gibi kavramlarla tanışmıştır. Türkiye ise bu kavramlar çerçevesinde mevcut dış siyasetini koruyarak yeni sistem içerisinde yerini almak adına geleneksel dış politika anlayışını sürdürmeye devam etmiştir (Oran, 1996, s.356-357). Türkiye, Soğuk Savaş döneminde güvenlik tehditlerine karşı izlediği güç dengesi (ittifak) politikalarını bir anda terk edememiştir. Öyle ki süreç içerisinde Batı’nın hem ekonomik sistemi (kapitalizm), hem de değerler bütünü (liberalizm, insan hakları) olarak tüm yer küreye egemen olması anlamına gelen küreselleşme, tek kutuplu yeni bir dünya üzerinden tanımlanmaya başlamıştır. Türkiye de askeri kapasitesini, Batı bloğu üzerinden güncellemiş ve dış politikalarını yeni sistem içerisinde aykırı hareket etmeme yolunu tercih etmiştir.

2000’li yıllara gelindiğinde ise tek kutuplu sistemin sürdürülebilirliği tartışmaları içerisinde, güç dengesi teorisyenlerinden Kenneth Waltz’in beklentilerine göre; tek kutuplu sistemin istikrarsız bir yapıda olduğu ve dolayısıyla sistemin doğası gereği kendisini dengeleyerek kısa sürede tek kutuplu sistemin ortadan kalkacağını dile getirmiştir (Waltz,2010). Diğer yandan hegemonik istikrarın sürdürülebilir barışın daha etkili olduğunu savunan Wohlfort gibi teorisyenler de olmuştur (Wohlfort, 1999). Çünkü Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu sistemin hegemon gücüne karşı Türkiye gibi ikincil devletlerin ABD’yi dengelemesi değil aksine peşinden takip etmesi beklenir (Brooks ve Wohlforth, 2008). Nitekim Türkiye’nin dış politikası da savunmacı neorealizm perspektifini benimsemek olmuştur. Ancak bu durum her zaman her koşulda aynı sonuçları vermez. Çünkü her zaman aynı sonucu vermesi, uluslararası sistemin anarşik yapısını göz ardı etmektir. Süper güçler öncelikli olarak kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederler ve ikincil güç ülkeler müttefikleri dahi olsa tehditlerin ortadan kaldırılması ya da sorunların çözülmesinde fayda-maliyet kısmıyla ilgilenirler. Türkiye gibi ikincil güç ülkeler ise her zaman süper gücü dengeleyemeseler bile en azından desteklemeyerek ya da peşine takılmayarak güçleri oranında politika izleyebilirler (Yalçın, 2011, s.39). Özetle, tek kutuplu içerisinde ikincil devletler çıkarları doğrultusunda bazen dengeleyici politikalar izlerken bazen

de kendi çıkarları doğrultusunda konjonktürü de göz önünde bulundurarak bağımsız hareket etmek isteyebilirler. Örnek olarak I. Körfez Savaşı'nda ABD Irak'a karşı büyük bir koalisyon oluştururken, 2003 yılında Irak'a gerçekleştirilen hareket için aynı koalisyon gücünü sağlayamamıştır (Yeşiltaş, 2009).

Türkiye'nin üç gruptan oluşan komşuluk ilişkileri vardır. Bu gruplar; Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkas ülkelerinden oluşmaktadır (Oran, 1996, s.358). Son yirmi yıllık süreç içerisinde Türkiye'nin komşularıyla yaşadığı güvenlik tehditleri, sıfır sorun perspektifiyle küresel ve bölgesel güçler ile birlikte dengeleyici dış politikalar ile çözümlenmek istense de karşılık bulamamıştır. Bu noktada savunmacı tutumunu değiştirerek, gerektiğinde saldırgan olabileceğini göstermek adına askeri kapasitesini artırma hamlesini gerçekleştirmiştir. Bu kapasitenin alt yapısını ise yerli ve milli savunma sanayi hamlesi ile gerçekleştirme için çalışmalarına hız vermiştir. Aslında Türkiye'nin dış politikada elde etmek istediği gerilim siyasetinden öte bölgede istikrarı sağlayıcı dengeli ilişkiler yürütmektir (Hale, 2009). Özellikle Ortadoğu'da çıkacak bir kaostan en fazla kendisi zarar göreceği için aslında bölgede dengeleri bozmayı hedeflememektedir. Çünkü genelde bozulan dengeyi dolduracak olan ABD'dir. Bu kapsamda yakın tarihten bu yana Yunanistan'la devam eden gerilimler, idare edilebilir düzeyde tutmak istemektedir. Aynı şekilde Ortadoğu'da ki sorunları kendi dinamikleri içerisinde çözümleyici açıklama yapmaktadır. Ermenistan ile ise zaman zaman iyi ilişkiler kurulması adına adımlar atmaktadır. Böylelikle özellikle komşuları ile içinde bulunduğu coğrafyanın dinamikleri içerisinde aynı zamanda dengeleyici politikaların yanında proaktif, bağımsız ve caydırıcılığını ön planda tutmak istemektedir (Yalçın, 2011, s.48). Tüm sonuçların nedenleri ile birlikte, saldırgan neorealizm perspektifinden Türkiye'nin küresel güçler, bölgesel güçler ve komşularıyla ilişkileri üzerinden değerlendirilecektir. Bu kapsamda Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinde yaşanan sorunlar anlatılarak, içinde bulunduğu coğrafya göz önünde bulundurularak yeni güvenlik anlayışını neden benimseme ihtiyacı duyduğunu ve bunu nasıl gerçekleştirdiği açıklanacaktır.

3.1. Türkiye-İsrail İlişkileri

Birinci Körfez Savaşı aynı zamanda Orta Doğu'daki tüm ülkelerin bölgedeki alt sistem içerisinde değişim geçirmesine ve ilişkilerin yeniden düzenlenmesine neden olmuştur. Irak, İran, İsrail, Suriye, Lübnan, Ürdün, Kuveyt ile ilişkiler yeni düzen içerisinde yeniden biçimlendirilmek zorunda kalmıştır. Bu kapsamda Türkiye, 1948 yılında kurulan ve ilk tanıyan ülkelerden birisi olduğu İsrail ilişkileri Soğuk Savaş Döneminde ABD ve Sovyetler Birliği ile ilişkiler temelinde ilerlemiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise Körfez Savaşı nedeniyle ortak tehditler oluşmuş ve bunun yanında PKK terör örgütü ile mücadelede askeri iş birliği ile birlikte yeni bir dinamik kazanmıştır (Erkmen, 2005, s.160). 1991 Madrid görüşmeleri ile birlikte Türkiye-İsrail görüşmeleri ivme kazanmıştır (İsrail Ankara Büyükelçiliği, 2022). 1992-1994 yılları arasında iki ülke arasındaki ticaret hacmi yüzde 50'den fazla artış göstermiştir

(Erkmen, 2005, s.162). Aynı yıllarda ise Türkiye, Yunanistan ve Suriye ile sorunlar yaşamakta ve bu ülkelerin her ikisi de PKK'ya destek vermekteydi. Aynı zamanda 1995 yılında Yunanistan ve Suriye askeri iş birliği anlaşması imzalamış böylelikle mevcut tehditler daha da artmıştır. Bu nedenle askeri kapasite olarak her iki ülkeden askeri olarak üstünde olsa her ikisiyle birden mücadele etmenin zor olması sebebiyle Orta Doğu'da askeri, siyasi ve ekonomik ittifak arayışı içerisine girmiştir (Elekdag, 1996). Bu nedenlerden dolayı İsrail ile ilişkiler önem kazanmıştır (Battır, 2020, 163).

Türkiye, Ortadoğu'da bir diğer bölgesel aktör olan İran'a karşı İsrail ile askeri ve siyasi iş birliği yaparak dengeleme politikası uygulamıştır. İran'ın bölgede dini yayılmacı politikalarından dolayı ve İsrail'in İran karşıtı politikaları nedeniyle de İsrail'le ilişkiler 1990'ların ortalarında önem kazanmıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin ABD ve NATO ekseninde askeri politikalar izlemesinin ötesinde İsrail politikacılarının büyük çoğunluğu askeri kökenli olması sebebiyle bölgesel çıkarlar çerçevesinde özellikle askeri ve ekonomik alanlarda iş birliği yapılmıştır (Hawas, 1998, s.14) Bu noktada 1995 yılında 54 adet F-4 uçağının modernizasyonu için İsrail'den sağlanacak devlet kredisi İsrail IAI ile Millî Savunma Bakanlığı arasında 600 milyon \$ 'lık sözleşme imzalanmıştır (S.D.E.,2011, s.39). 1996 yılında Askeri Eğitim İş Birliği ve Savunma Sanayi İş birliği Anlaşmaları imzalanmış ve ilişkiler farklı bir boyut kazanmıştır. Bu anlaşmalar her iki taraf içinde sanayi tesisleri ve projeleri için kaynak yaratma fırsatı sunmuştur (Öztürk, 1999, s.253). Aynı yıl içerisinde Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmış ve Türkiye-İsrail ortak askeri tatbikatları yapılmaya başlanmıştır. Aslında bu dönemde Türkiye-İsrail ilişkileri ABD ile ilişkiler bağlamında gerçekleşmekteydi. Bu durumda Türkiye'nin ABD ile ilişkileri Türk-İsrail ilişkilerinin stratejik tamamlayıcısı ekseninde ilerlemektedir (Battır, 2020, s.168). 1990'lı yıllarda Türkiye-İsrail arasındaki askeri kurumların ve siyasilerin başlattığı iş birlikleri, her iki ülkedeki toplumsal ilişkilere nüfuz etmediği sürece kolaylıkla düşmanlığa dönüşebilecek potansiyele sahiptir (Hawas, 1998, s.16). Bu nedenle Orta Doğu'da ki dinamik ve değişen güç dengelerinin ekseninde ittifaklar sürekli güncellenerek ilerlemektedir. 1996 yılında S-300 krizi Türkiye-Yunanistan- Rusya üçgenindeki kriz, Türkiye-İsrail ile ilişkilerini pozitif olarak etkilemiştir (Inbar, 2001, s. 59). 1998 yılında ise bu ilişkiler sonrası Yunanistan Savunma Bakanı Theodoros Pangalos Türk-İsrail ilişkileri için "bu iş birlik bölgesinin güvenliği için tehdittir" açıklaması, aynı yılın Eylül ayında Tahran'da yapılan Yunanistan-Ermenistan-İran zirvesi bu ilişkilerin hızlanmasında etkili olmuştur (Inbar, 2001, s. 59).

Türkiye'deki 2001 krizi nedeniyle, İsrail IAI ile 25 yıl içerisinde tamamlanması planlanan askeri araç, gereç modernizasyonu ve eğitimlerinin, planlanan takvimin gerisinde kalınmasına neden olmuştur. Yine de 2002 yılında başlayan 12 adet M60 tankı modernizasyonu gerçekleştirilmiş ve sonuncusu 2010 yılında olmak üzere toplamda 170 adet M-60 tankı modernize edilmiştir (Milliyet, 2010). Ancak 2000'li yılların başında Türkiye-İsrail ilişkilerinin belirleyici faktörü İsrail'in Filistin politikaları olmuştur (Oran, 2013, s.438-439). Aslında Türkiye, İsrail- Filistin çatışmalarının sona ermesi adına birçok diplomatik girişimi

olmuştur.2002-2003 yıllarından Gazze Şeridi ve Batı Şeria'nın işgali ve buraya örülen duvar nedeniyle sivil Filistinlilerin evlerinden çıkmak zorunda bırakmıştır. Diğer Filistin şehirlerin birbirleriyle bağlantısı kesilmiştir. BM'nin hazırladığı rapora göre "sivilleri tehlikeyle karşı karşıya bırakan şiddet olayları" olarak tanımlamış her iki tarafı da suçlayarak ortada bir katliamın olmadığı ancak Batı Şeria ve Nablus'ta İsrail'in savaş suçu işlediği hükmüne varmıştır (BBC, 2018). Türkiye'nin, dünya kamuoyu nezdinde ve ikili ilişkilerde yürüttüğü görüşmeler cevap bulamamıştır. 2004 yılında Yaser Arafat'ın vefat etmesi ile birlikte Filistin tarafında oluşan iktidar boşluğu Hamas'ın seçimlerde galip gelmesiyle ilişkiler daha gerilmiştir.2008-2009 yıllarında İsrail'in Dökme Kurşun Harekatı ile 1403 Filistinli öldürülmüş, Türkiye tarafından bu operasyon barışa indirilmiş bir darbe olarak nitelendirilmiştir (TRT Haber, 2014).

BM Güvenlik Konseyi'nin ateşkes çağrısı ABD'nin veto etmesiyle karşılıksız kalmıştır. Uluslararası toplumun bu operasyonlara sessiz kalması, Türkiye'nin tepkisinin sertleşmesine neden olmuştur. Davos Ekonomik Forumu'nda yaşanan "One Minute" kriziyle diplomatik ilişkilerde gerilim tırmanmış ve hemen ardından alçak koltuk krizi tansiyonu daha da artırmıştır. 2010 yılında ise Gazze'ye insani yardım taşıyan Mavi Marmara gemisine İsrail askerleri tarafından yapılan operasyonda 9 Türk vatandaşının öldürülmesi ile diplomatik ilişkiler askıya alınmıştır. Mavi Marmara olayının ardından 2011 yılında ise Palmer Raporu'na Türkiye itiraz ederek beş ana başlık altında yaptırım kararları açıklamıştır. Buna göre; a) diplomatik ilişkiler ikinci katip düzeyine indirilecek, b) iki ülke arasındaki bütün askeri anlaşmalar askıya alınacak c) Türkiye, Doğu Akdeniz'de seyrüsefer serbestisi kapsamında her türlü önlemi alacak, d) İsrail'in Gazze'ye uyguladığı ambargoyla tanımamakla birlikte Uluslararası Adalet Divanı'nda incelenmek üzere BM Genel Kurulu harekete geçirilecek e) Mavi Marmara mağdur ve ailelerinin mahkemelerdeki tüm hak arayışlarına her türlü destek verileceği açıklanmıştır (Aksar, 2012, s.24-27).

Türkiye-İsrail ilişkilerindeki Mavi Marmara ve Davos krizlerinin Türkiye'nin S/İHA üretimine karar verme aşamasında büyük etkisi vardır. 2007 yılında Savunma Sanayi alanındaki işbirliği kapsamında İsrail'den alınan Heron'ların terörle mücadelede kullanılmasında istenilen verim alınamamıştır. Ayrıca terörle mücadele kapsamında keşif ve gözetleme görevlerinde kullanılan bu araçlarla elde edilen görüntüler öncelikle Tel Aviv'e gönderiliyor, montajlandıktan sonra Ankara'ya iletiliyordu. İsrailli mühendisler tarafından yönetilen uçuşlar, parça tedarikinde yaşanan aksaklıklar ve 2008 yılında bilinmeyen nedenlerden dolayı toplamda üç adet Heron'un kaza-kırma uğraması nedenleriyle verim alınamamış ve yaşanan her iki ülke arasında aynı dönemde yaşanan siyasi krizler, yerli imkanlarla üretim çalışmalarını hızlandırmıştır (Karagöz, 2020).

Türkiye, İsrail'in uyguladığı politikalardan Benjamin Netanyahu'yu sorumlu tutmuştur. Netanyahu'nun başbakanlığının ardından 2021 yılında Naftali Bennett'in gelmesiyle ilişkilerin seyri adına olumlu açıklamalar yapılmıştır. 9-10 Mart 2022 tarihinde İsrail Cumhurbaşkanı

Isaac Herzog, 2008 yılından bu yana Türkiye'yi ziyaret eden ilk İsraili lider olmuştur (Çetinkaya, 2022). 2022 yılında ise Yair Lapid İsrail Başbakanı olmuştur. 20 Eylül 2022 tarihinde Newyork'taki Lapid-Erdoğan görüşmesinin ardından ilişkilerin normalleşmesi adına olumlu adımlar atılacağına sinyalleri verilmiştir. Diplomatik ilişkilerin on yıl boyunca resmi olarak minimum düzeyde ilerlemiştir. Normalleşme adımları kapsamında ise 19 Eylül 2022 tarihinde ilk olarak İsrail büyükelçisi olarak Irith Lillian'ı Türkiye'ye atamıştır. Türkiye ise bu adıma olumlu yanıt vererek 12 Kasım 2022 tarihinde Şakir Özkan Torunlar'ı Tel Aviv büyükelçisi olarak atamıştır (The Times of Israel, 2022). Diplomatik ilişkilerin yeniden tesisi adına atılan bu adımlar, Türkiye'nin özellikle Doğu Akdeniz'de ki münhasır ekonomik bölge alanlarının belirlenmesinde yaşanan ihtilaflar nedeniyle her iki ülkenin siyaseti açısından önemlidir. Bu on yıllık süreç içerisinde diplomatik kanalların tıkalı olmasından kaynaklı İsrail'in bölgedeki ittifak arayışında Yunanistan ile boşluğu doldurmuştur. Aynı şekilde Mısır ile yaşanan ilişkilerde benzerlik göstermektedir (Ceylan, 2022).

Neorealizm çerçevesinden ilişkileri değerlendirdiğimizde, özellikle 90'lı yıllarda Türkiye'nin güvenlik politikalarının belirleyicilerinden birisi PKK olmuştur. Bu kapsamda Türkiye küresel ve bölgesel müttefikleri aracılığıyla, ordusunun modernizasyonu ve terörle mücadelede etkinliğini artırmak amacıyla dış kaynak kullanımına yönelmiştir. Kazan-kazan ilişkisine dayalı bölgedeki müttefiklerinden olan İsrail ile bir takım askeri ve stratejik anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar Türkiye'nin terörle mücadelede ihtiyacı üzerine gerçekleştirilmiştir. ABD politikaları üzerinden gerçekleştirilen bu bölgesel ittifak çerçevesinde 2007 yılından itibaren Heron İHA'ları satın alınmak istenmiştir. Ancak Heron'ların kullanımıyla ilgili birtakım aksaklıklar olması nedeniyle tam anlamıyla sonuç alınamamıştır. Aynı süreç içerisinde "One minute" krizi ve "Mavi Marmara" olayı nedeniyle diplomatik ilişkiler zarar görmüştür. 2011 yılından itibaren İsrail, bölgede farklı ittifaklar arayışına girmiş ve Doğu Akdeniz'de Mısır ve Yunanistan'la sıkı diplomatik ilişkiler içerisinde yer almıştır. Türkiye, ise konjonktüre bağlı olarak Libya ile MEB (münhasır ekonomik bölge) anlaşması yaparak proaktif diplomatik politikasını uygulamış aynı zamanda Libya'daki askeri desteği ile birlikte Doğu Akdeniz'de ki çıkarlarını korumayı amaçlamıştır. Heron süreci, Türkiye'nin İHA ihtiyacını karşılamada önemli bir kırılma noktası olmuştur. Yeni dönemde ile birlikte iki önemli bölgesel gücün ilişkilerinin yeniden tesis edilmesiyle, Doğu Akdeniz'deki denklemler içerisinde yeni dengelerin habercisi olacağı değerlendirilmektedir.

3.2. Türkiye-Yunanistan İlişkileri

Türkiye-Yunanistan sorunları aslında her iki devletin bağımsızlığını sağladığı günden bugüne devam etmektedir. Bu sorunlar birbirleriyle direk ya da dolaylı olarak bağlantılı, hava sahası ve FIR hattı meselesi, kıta sahanlığı meselesi ve Doğu Akdeniz olmak üzere üç temel sorun olarak belirlenebilir. 1987 yılında Yunanistan'ın Kuzey Ege'de petrol arama çalışmalarıyla birlikte Türkiye ile ilişkiler gerilmiştir. Öyle ki savaş çıkmasına ramak kalmıştır. 1996 yılına

gelindiğinde zaten yüksek tansiyon içerisinde ilerleyen ilişkiler Kardak kayalıkları krizi ile daha tırmanmış, ABD'nin arabuluculuğuyla tansiyon düşmüştür. 1990-2000 yılları arasında en sıcak diplomatik ve askeri temas Kardak Krizi ile yaşanmıştır.

Türkiye-Yunanistan arasındaki anlaşmazlıkların bir diğer sebebi Kıbrıs'tır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kıbrıslı Rumların, Yunanistan ile birleşme talepleri yoğunlaşmış ve Enosis kampanyası etrafında birleşmişlerdir. Enosis ideali çerçevesinde silahlı EOKA grupları Türklerin yaşadığı bölgelerde şiddet eylemleri gerçekleştirerek köylerini terk etmeye zorlamışlardır. 1960 yılında ortak kurulan cumhuriyet içerisinde homojen bir toplum yaratmayı hedefleyen EOKA, 1967 yılında askeri cunta darbesiyle çatışmalar şiddetlenmiştir. Sistemati olarak Kıbrıs Türklerinin adadan gönderilmesi adına yapılan çalışmalar sonrasında Türkiye, kendisi gibi bir diğer garantör devlet olan İngiltere'ye , 1960 yılı Garanti Antlaşması çerçevesinde adaya müdahalede bulunma teklifinde bulunmuş ancak olumlu yanıt alamamıştır. Bu noktada Türkiye, proaktif siyaset çerçevesinde çıkarlarını ve soydaşlarını korumak amacıyla 20 Temmuz 1974 Barış Harekatı'nı başlatmıştır. Bu hareketle birlikte Kıbrıslı Türklerin varlığı güvence altına alınarak Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakının önüne geçilmiştir. 15 Kasım 1983 tarihinde ise halkların kendi kaderini tayin etme (self-determinasyon) hakkına dayanarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Bu yola gidilerek federasyon tezi ortaya sürülmüş, 90'lı yılların sonuna kadar BM nezdinde Rumlar ve Türkler arasında bir dizi görüşme gerçekleştirilmesine rağmen sonuç alınamamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022).

1999 yılının ikinci yarısında tarafların kapsamlı çözüme yönelik müzakerelerinin başlatılması adına mutabık kalınmıştır. Cenevre ve New York'ta bu müzakereler çerçevesinde 5 tur aracılı görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 2002 ve 2003 yılları içerisinde Türkiye ve Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin çabaları ile BM nezdinde Annan Planı'nın görüşülmesi ve müzakere edilmesi için çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 24 Nisan 2004 tarihinde Annan Planı, Türk ve Rum tarafına sorulmuştur. Sonuç olarak Türk tarafı yüzde 64,91 oranla evet derken, Rum tarafı yüzde 75,83 oranla bu plana hayır diyerek Kıbrıs'ın tek bir toplum olması sağlanamamıştır. Böylelikle Türkiye'nin savunmacı neorealizm kapsamında izlediği dengeleyici ve müzakereci yaklaşımı karşılık bulmamıştır. Referandum sonrasında ise Güney Kıbrıs Rum Yönetimi AB üyesi olmuştur. İlerleyen yıllarda ise Kıbrıs'ta tek söz sahibi Güney Kıbrıs Rum Yönetimiymiş gibi Mısır, Lübnan ve İsrail ile münhasır ekonomik bölge anlaşmaları yaparak doğalgaz arama çalışmaları yapmaya başlamıştır. Bu durumda Türkiye'nin farklı adımlar atma gerekliliği oluşmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Ege hava sahası sorunları, Türkiye ve Yunanistan arasında yıllardır çözüm bulmayan bir sorun olarak durmaya devam etmektedir. Bu konu yaklaşık otuz yıldır taraflar arasında karşılıklı iddialar çerçevesinde çözümsüz olarak geçerliliğini korumaktadır. Bu noktada Yunanistan'ın iddiaları, uluslararası hukuka aykırıdır (Özman, 1982). Öyle ki sorunun kaynağını tanımlama noktasında, ulusal hava sahası tanımını yapmak gerekmektedir. Ulusal hava sahası, bir devletin

egemenliğini uluslararası hukukla belirlenen ölçülerde sürdürdüğü alan olarak tanımlanmaktadır. Kara sınırının ötesinde bir devletin hava sahası, sınır kara sularının bittiği yer olan hat olarak da yer almaktadır. Örneğin; Yunanistan karasularının genişliği 6 mil ise, hava sahasının genişliği de 6 mildir. Ancak Yunanistan 1936 yılından itibaren karasularının genişliğini 6 mil olarak tanımlamış ve hava sahası limitlerini 10 mil olarak açıklamıştır. Türkiye, Yunanistan'ın bu uygulamasının hukuksuz olduğunu savunmaktadır. (Skouroliahou, 2006, s.171-173). Bu noktada Yunanistan'ın savunduğu tez, 1974 yılında ICAO'ya bildirdiğini ve tek taraflı alınan bu karara Türkiye'nin uluslararası alanda itiraz etmediğini bu nedenle bunun kabul edildiğini savunmasıdır. Bu kararın alındığı yıla odaklandığımız zaman, konunun Kıbrıs Harekâtı'nın gerçekleştiği yıl olması nedeniyle ilişkilerin bir hayli gerildiği zaman dilimi içerisinde bulunmaktadır. Yunanistan'ın 10 mil olarak hava sahası kontrol uygulamaları, Türkiye'nin 6 mil hava sahası kontrol uygulamaları ile kesiştiği için dönem dönem karşılıklı hava saha ihlalleri yaşanmaktadır. Örneğin; basında çok sık okuduğumuz, havacılık terminolojisinde "it dalaşı" olarak adlandırılan Türk-Yunan F-16'larının caydırıcı ya da saldırgan manevralarla üstünlük kurma girişimlerine şahit oluyoruz. Bu durum zaman zaman Türk-Yunan ilişkilerinde gerginliğe sebep olmaya devam etmektedir.

FIR (Uçuş Malumat Bölgesi) hattı, egemen olan devlet tarafından, başka bir ülkeye devredilebilir (ICAO, 2018). Bu noktada, AB üyesi olan Yunanistan, EASA (Avrupa Havacılık Emniyeti Ajansı) 'ya üyedir ve böylelikle EUROCONTROL bölgesinde yer almaktadır. Ancak Türkiye'de EASA üyesidir ve EUROCONTROL bölgesi kurallarına tabidir. Yunanistan'ın amacı, neorealist bakış açısıyla bakıldığında tek bir Avrupa Hava Sahası uygulaması içerisinde kendi kontrol alanını 10 mil olarak kabul ettirmek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada konuyu bir üst otoriteye taşıyarak tartışmalı bir konu haline gelmesini engelleme ve uygulama sürecini uzatma amacı vardır (Katsoufros, 2018, s.87-88). Birleşmiş Milletler Chicago Sözleşmesi'ne göre; devlet hava araçları, sivil havacılık kurallarına tabi değildir. Ancak Yunanistan'a göre Türk devlet hava araçları, hava sahasını kullandığı takdirde sivil hava araçları gibi ödeme yapmalı ve uçuş planı göndermelidir. Aksi takdirde uçuşlara kapatacağını savunmaktadır (AIP, Greece, 2022). Bu durum itibarıyla de dünyada eşi benzeri olmayan bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

FIR hattı sorununu bütünüyle değerlendirdiğimizde her iki ülkenin NATO üyesi olduğunu unutmamak gerekir. Ege Denizi'nde yapılan müşterek NATO tatbikatlarında ortak hava sahaları kullanılmakta ancak NATO içerisinde bu konuda Fransa, Almanya ve İtalya'nın yer aldığı Türkiye'nin dâhil edilmediği tatbikatlar gerçekleştirilmektedir. Yunanistan'ın 10 mil kararındaki ısrarının ana sebebi, ana karasına uzak olan ve egemenliği altındaki adalar üzerinden kendisinin yaşam sahasını geniş tutmak istemesidir. Bunun adına AB üyeliğini dönemsel olarak kullanmakta ve Türkiye'ye karşı diğer AB üye ülkelerini ikna ederek konunun bir AB sorunu gibi adlandırılmasını sağlama yoluna gitmektedir. Neorealist bakış açısıyla değerlendirdiğimizde; Yunanistan, 2008 yılında 7,24 milyar Euro olan askeri harcama bütçesini, 2018 yılında 3,75 milyar Euro'ya kadar azalttığı biliniyor. Ayrıca AB ülkeleri,

gayrisafi milli hasılasının ortalama 1,2'sini savunma harcamalarına ayırırken, Yunanistan ekonomik krizde olmasına karşın bu oran 2,28 olarak karşımıza çıkmaktadır (Durul, 2020). Bu noktada askeri malzeme ve mühimmat üretim kapasitesi bulunmayan Yunanistan, tedarik sürecinde ABD ve AB ülkelerini kullanmaktadır. 2020 yılı itibarıyla Fransa ile yapılan anlaşmaya göre 18 adet Rafael marka uçak alacağını ve mevcuttaki F-16'ların modernizasyonu için ABD ile müzakerelerin devam ettiğini açıklamıştır (Iddon, 2023). Güvenlik ikilemi çerçevesinde, hava sahasındaki güç dengelerini değiştirmek adına yapılan bu adımlar, aynı zamanda savunma sanayi üretici hegemon devletler için iyi bir silah pazarı olarak nitelendirilmesiyle de dikkat çekmektedir (Erdem, 2020).

Türkiye'nin son on yıllık süre içerisinde insansız hava araçlarına olan yatırımını artırması ile birlikte Ege Denizi'nde hava üstünlüğünü sağlamıştır. İHA'lar uçuş maliyetlerini azaltmış ve havada uzun süre kalabilme becerisiyle taraflar arasında güç dengesizliği oluşturmuştur. Türk İHA'larının Karabağ Savaşı'nda başarılı bir şekilde test edilmesiyle birlikte, Yunanistan'ı İHA tedarik etmek zorunda hissetmesine neden olmuştur. Böylelikle Yunanistan, 50 adet İsrail yapımı Heron İHA'larını tedarik etmek için İsrail ile görüşmelere başladığını duyurmuştur (Özcan, 2020). Öyle ki Yunanistan, Türk İHA'larının Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'deki hava üstünlüğüne kırmak adına kendini savunma ihtiyacı arayışını hızlandırmıştır. Bu kapsamda Atina, İsrail yapımı Heron ve ABD yapımı MQ-9 Reaper SİHA'larını envanterine almak için İsrail ve ABD'li yetkililer ile müzakereler sürdürmektedir. Bu çalışmalarla paralel olarak İsrail'in Demir Kubbe adı verilen hava savunma sistemleri ile ilgili de görüşmeler sürmektedir. Buna ek olarak Yunan yetkililer Ege'deki olası hava sahası ihlallerine nasıl bir önlem alınabileceğine dair çalışmalar yürütmektedir (Berberakis, 2022). Türkiye'nin savunma sanayi ürünlerini Yunan basınının yakın ilgisi sebebiyle güvenlik ikilemi kapsamında sürekli olarak karşılaştırıldığını yakından takip edebiliyoruz. Bu noktada Kathimerini, Naftenboriki ve Ta Nea gazetelerinde konu ile ilgili sürekli çıkan haberler, bize fikir edinmemizde yardımcı oluyor.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki kıta sahanlığı meselesi aynı zamanda hava sahası meselesine de kaynaklık etmektedir. Çünkü egemen bir devletin hava sahası, belirlenen kıta sahanlığı sınırı kadar belirlenmektedir. Bu noktada azami 6 mil konusu tekrar gündeme gelmektedir. Ancak her iki meselenin tabi olduğu hukuk kuralları ayrıdır. Kıta sahanlığı meselesi Deniz Hukuku, Fır Hattı meselesi ise Havacılık Hukuku kurallarına tabidir. Sorunun ana kaynağı, Yunanistan'ın tek taraflı kıta sahanlığını 10 mile çıkarmak istemesidir. İrili ufaklı yüzlerce ada olması sebebiyle Ege Denizi'nin özel durumunu göz önünde bulundurmadan tek taraflı Uluslararası Deniz Hukuku uygulamaları ile Türkiye'yi kendi anakarasında sıkıştırmak istemektedir. Bu hamlenin siyasi ve ekonomik boyutlarının olduğunu kolaylıkla görebiliyoruz. Buradaki Yunanistan'ın asıl amacı, Türkiye'nin Ege Denizi'ni kullanarak Akdeniz'de ticaret gemilerinin geçişini engellemek ya da kısıtlamak olarak değerlendirebiliriz. Öyle ki Türkiye, gerginliğin tırmandığı dönemlerde bunu bir savaş sebebi olarak nitelendireceğini açıklamaktadır (Çelikkol ve Karabel, 2017, s.18). Örneğin; Kardak krizi, bu iddialar sonucunda yaşanmış bir meseledir. Ege Denizi'nin özel durumu, yüzlerce irili ve ufaklı adadan oluşması ve bu adaların

bir kısmının Yunanistan egemenliğinde olmasına karşın Yunan anakarasına uzaklıklarının fazla olmasıdır. Bu noktada Türkiye ve Yunanistan dönem dönem kıta sahanlığını bu küçük adacıklardan başladığı iddiasıyla gerilmektedir. Örneğin; Meis Adası, Türkiye'ye 2,1 km uzaklıkta olmasına karşın Yunanistan anakarasına 580 km uzaklıktadır (Yaycı, 2012, s.19-21). Bu noktada Yunanistan'ın kıta sahanlığını bu adalardan başlatmak istemesi ve bunu uluslararası hukuka göre gerçekleştirdiğini savunması dünya üzerinde diğer coğrafi bölgelerdeki uygulamalara da emsal uygulama olarak gösterilebileceği için uluslararası kamuoyunu bu konuda ikna edememiştir.

Neorealist bakış açısıyla değerlendirdiğimiz zaman, Yunanistan'ın güç dengelerini değiştirmek adına Rafael uçak temininin yanında Yunanistan donanmasının modernizasyonu çerçevesinde Fransa ile iş birliği kurarak yeni nesil 2 adet "Belharra" sınıfı satın alımı gerçekleştireceğini açıklamıştır. Bu firkateynlerin yanında 24 adet 120 km menzilli "Aster 30" tipi uçaksavar ve deniz seyir füzesi tedarik edecektir. Bu açıklamaların bir diğer sebebi, devletler askeri harcamalarını açıklayarak rakiplerine askeri gücünü propaganda yaparak caydırıcılığını gösterme amacı vardır (Kırbaki, 2020).

Kıta sahanlığı meselesi, her iki egemen devletin hükümlerlik sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorun, aynı zamanda günümüzde tansiyonun artmasına neden olan Doğu Akdeniz meselesine kaynak oluşturmaktadır. Doğu Akdeniz'de yapılan sismik petrol ve doğalgaz aramaları her iki devletin kıta sahanlığı tespitinde mutabık kalmamasından kaynaklanmaktadır. Türkiye, 1958 Cenevre Sözleşmesi ve Kuzey Kıta Sahanlığı sorunu için Uluslararası Adalet Mahkemesi'nin vermiş olduğu karara atıfta bulunarak hukuku ve siyasi haklarının korunduğunu ve bu doğrultuda hareket edeceğini belirtmiştir. 1974 yılında Cenevre Sözleşmesi'ne atıfta bulunarak verdiği notada; Ege Denizi'nde yapılacak olan sismik petrol ve doğalgaz araştırmalarının alanlarının belirlenmesi için jeomorfolojik bir araştırma yapılmasını teklif etmiştir. Bu araştırma ile Türk kıyılarında yer alan Yunan adalarının Anadolu'nun doğal uzantısı olarak belirleneceğinin açık olduğunu dolayısıyla bu ada ve adacıkların kendine özgü kıta sahanlıklarının olmayacağını altı çizilmiştir (ICJ Application, s.37). Kıta sahanlığı sorunu tüm hukuku ve siyasi boyutlarıyla değerlendirildiğinde, çözümün her iki devletin ortak mutabakatı çerçevesinde sonuçlanacağı bir gerçektir. Bu sorunun çözümünün gerçekleşmesi adına öncelikle iş birlik mantığıyla girişimlerle masaya oturulması önem arz etmektedir. Ancak tarafların bu konuda tutumu son zamanlarda gerçekleştirilen istikşafi görüşmelerde sonuç elde edilememesi nedeniyle sorunlar güncelliğini korumaya devam etmektedir.

2000'li yıllarına başından beri çok sık gündemde olan Doğu Akdeniz Meselesi, sanıldığından aksine 18 Ekim 1973 tarihinde Türkiye'nin TPAO'ya verdiği petrol arama izni ile Hora sismik gemisi aramaları ile başlamıştır. Bu iznin kapsamı Ege Denizi'nde 27 bölgede petrol arama faaliyetini kapsamaktadır. 7 Şubat 1974 tarihinde Yunanistan'ın bu karara cevaben vermiş olduğu notayla birlikte protesto etmiştir. Bu notanın içeriği; Yunanistan'ın bu bölgelerde 1961 yılından beri petrol arama faaliyetleri yürütmektedir. Aynı şekilde Yunanistan'ın 1958 tarihli

Cenevre Sözleşmesi'nin 1. Madde 1. Fıkrası ve 2. Maddelerine dayandırılarak, Limni, Semadirek, Aghios, Sakız, Psara ve Antipsara adalarının kendi hükümlerlik alanlarında olduğunu yinelemiştir (Şihmantepe, 2015).

1974 yılında başlayan Doğu Akdeniz sorunu, 2000'li yıllara kadar çok fazla gündeme gelmemiştir ancak çözümsüzlüğünü korumuştur. Doğu Akdeniz sorununu, sadece Türkiye ve Yunanistan ekseninde değerlendirmek doğru değildir. Doğu Akdeniz'e; Yunanistan, Türkiye, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, İsrail, Mısır, Libya, Tunus, İtalya, Malta, Suriye, Lübnan, Filistin'inin de sınır bulunmaktadır. Ayrıca bu bölgede keşfedilen doğalgaz ve petrol rezervleri, çevre ülkelerin yanı sıra Küresel güçlerin de ekonomik anlamda iştahlarını kabartmaktadır. Bu nedenle neorealizmin temel kavramlarından ittifak süreci kıyası olan ülkeler üzerinden yeni bir ekonomik ve siyasi savaşa dönüşmektedir. Aynı zamanda küresele aktörlerden olan çok uluslu petrol şirketleri bu kaynağın işlenilmesi ve kullanılması adına kıyası olan ülkelerle anlaşma imzalamaya yoluna gitmiştir. Türkiye, KKTC, Mısır, İsrail, GKRY ve Yunanistan arama faaliyetlerine başlamıştır. Uluslararası Deniz Hukuku'na göre; kapalı ya da yarı kapalı denizlere kıyası olan devletler, haklarını kullanırken iş birliği yapmak zorundadır. Ancak Mısır, İsrail, Yunanistan, GKRY, Libya, Suriye ve KKTC hangi sınırlar çerçevesinde MEB ilan edileceği hususunda bir anlaşmaları bulunmamaktadır. Bu noktada mevcut siyasi ilişkiler çerçevesinde ittifak arayışları ve bu ittifaklar sonucunda bölgede bloklaşmalar meydana gelmektedir. Bu çerçevede ilk olarak GKRY; 2003 yılında Mısır'la, 2007 yılında Lübnan ve 2010 yılında İsrail'le MEB anlaşması imzalamıştır. Türkiye ise bu anlaşmalara itiraz ederek, kendi kıta sahanlığının dış sınırlarını Birleşmiş Milletler'e bildirdi. Buna rağmen Yunanistan, Mısır, İsrail ve GKRY Doğu Akdeniz'de sismik aramalara uluslararası petrol şirketleri aracılığıyla başlamıştır. Türkiye ise bu anlaşmalara karşılık olarak 2011 yılında KKTC ile 2019 yılında ise Libya ile MEB anlaşmaları imzalamıştır. Yunanistan'ın AB üyesi ülke olması sebebiyle sorunun tarafları olarak öncelikle Fransa, İtalya ve Almanya'nın tasarrufları olmuş hatta Türkiye'ye ekonomik ve askeri yaptırım uygulanması adına Fransa ve Yunanistan Türkiye aleyhine çalışmalar yapmışlardır.

2009 ve 2010 yılında İsrail MEB'inde Tamar'da 280 milyar metreküp ve Leviathan adını verdikleri sahada ise 622 milyar metreküp doğalgaz rezervini keşfettiğini açıkladı. 2011 yılında ise GKRY Afrodite sahasında 129 milyar metreküp rezervini keşfettiğini açıkladı. Akdeniz'de keşfedilen bugüne kadarki en büyük alanı Zohr sahasında ise 839 milyar metreküp doğalgaz rezervi, Mısır MEB'i içerisinde keşfedildi. 2018 yılında ise Mısır'ın kiraladığı İtalyan petrol arama şirketi ENI, Calypso sahasında 226 milyar metreküp keşfettiğini açıkladı. Son olarak 2019 yılında Exxon ve Qatar Petroleum ortaklığında GKRY adına gerçekleştirilen sondaj çalışmasında Glaucus 1 bölgesinde 227 milyar metreküp doğalgaz rezervi bulunduğu açıklanmıştır. Bu noktada; son 10 yıl içerisinde Doğu Akdeniz'de keşfedilen toplam doğalgaz rezervi, Norveç'in sahip olduğu 1,5 trilyon metreküp kadardır (Euronews, 2019).

Bulunan doğalgaz rezervlerinin ticari fizibilitesine baktığımız zaman, Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerin kullanımlarının bulunan kaynaklardan az olması ve enerji piyasasına olan arzın yüksek olması nedeniyle farklı ülkelere satışının gerçekleştirilmesi daha uygun olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada Avrupa pazarı endüstriyel üretimin yüksek olması nedeniyle iyi bir pazar olarak karşımıza çıkıyor. Avrupa ise Doğu Akdeniz doğalgazına ilgi göstermesinin sebebi olarak arz konusunda Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmak olarak değerlendirmektedir. Ancak mevcutta bulunan doğalgaz yataklarının konumu itibarıyla gazın Avrupa'ya taşınması adına yapılan fizibilite çalışmalarına göre yüksek maliyetler ortaya çıkmıştır. Bu durumda doğalgazın satılması için iki seçenek ortaya çıkmaktadır. İlk seçenek; Türkiye'nin jeopolitik konumu nedeniyle Türkiye üzerinden boru hatlarıyla Avrupa'ya doğalgazın satışını gerçekleştirmek ya da ikinci seçenek olarak enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü ithal olarak karşılayan Türkiye'ye satış gerçekleştirmektir. Türkiye ise Doğu Akdeniz'deki doğalgaz pastasından direk olarak öncelikle iç piyasa ihtiyacını karşılamak sonrasında ise doğalgaz ihraç eden bir ülke konumuna geçmek adına bölgedeki çalışmalarını ısrarla sürdürmektedir.

25 Haziran 2019 tarihinde Mısır'ın ev sahipliğinde Yunanistan, İsrail, GKRY, İtalya, Ürdün ve Filistin enerji bakanlarının katıldığı bir zirve gerçekleştirilmiştir. Ancak bu zirveye Türkiye ve KKTC davet edilmemiştir. Bu zirvenin sonucunda Doğu Akdeniz Enerji Örgütü adında bir uluslararası bir örgüt kurulması konusunda mutabakata varılmıştır. Bu örgütün amacı Doğu Akdeniz'de enerji verimliliği adına bölgede yapılacak ekonomik ve siyasi iş birliği oluşturmak olarak açıklanmıştır. Türkiye ise karşılık olarak 27 Kasım 2019 tarihinde Libya Ulusal Mutabakat Hükümetiyle deniz yetki alanları anlaşması imzalayarak bunu BM'ye bildirmiştir. Böylelikle Doğu Akdeniz'de yeni bir denklem kurulmaya başlanmıştır. Neorealist güvenlik ve güç kavramlarıyla incelediğimizde; ittifak arayışı ve sonrasında güç dengelerinin belirlenmesi adına ülkeler çalışmalarını sürdürmektedir. Bu bakış açısındaki bir diğer husus, Türkiye kıyı ülkeler içerisinde en güçlü donanmaya sahip ülkelerinden birisi olması nedeniyle askeri kapasite olarak caydırıcılığı yüksek bir kabiliyete sahiptir. Öyle ki bunu bir propaganda aracı olarak bölgede arama faaliyeti gerçekleştiren Yavuz, Fatih ve Barbaros sismik arama gemileriyle birlikte donanmasını da göndermiştir. Öyle ki bu gelişmeler askeri, siyasi ve ekonomik boyutları ile enerji savaşları olarak adlandırılmasını sağlamıştır.

Genel anlamda Türk-Yunan ilişkilerini değerlendirecek olursak, ilişkilerdeki sorunların temel kaynağı her iki devletin duymuş olduğu güvenlik kaygısı olarak karşımıza çıkıyor. Uluslararası sistem içerisindeki anarşi içerisinde gücün önemine dikkat çekmek gerekir. Her iki devlette, askeri gücün yanında ekonomik ve siyasi gücünü kuvvetlendirme adına politikalar üretmeye çalışmaktadır. Ancak her iki devletinde iç içe geçmiş kültürleri olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Neorealist bakış açısında ana aktörler devletlerdir. Türkiye-Yunanistan arasında yaşanan sorunlar, genel anlamıyla egemenlik sahalarının belirlenmesinde yaşanan ihtilaflar olarak tanımlanabilir. Özellikle 1974 yılında Türkiye'nin garantör ülke olarak gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında ilişkiler kopmuş, uluslararası kamuoyu ve hegemon güçler

tarafından ilişkilerin inşa edilmesi adına görüşmeler yapılmış ve ilişkiler yeniden kurulmuştur. Ancak siyasi konjonktürün değişmesi ve geçmişten gelen güvenlik kültürü nedeniyle Türk-Yunan ilişkileri her iki taraf açısından da temkinli adımlarla devam etmektedir. Güvenlik ikileminin günümüz örneklendirmesine en başarılı örnek olarak Türk-Yunan askeri kapasite artırımı yarışı gösterilmektedir. Yunanistan, 363 yıl Osmanlı İmparatorluğu himayesinde siyasi yaşamını sürdürmesi nedeniyle, bağımsızlık sonrası dönemde Türkiye ile olan ilişkilerde her daim güvenlik kültüründe bunu göz önünde bulundurmaktadır. Yunanistan, Türkiye'ye karşı güç dengesini sağlamak adına AB üyesi olması nedeniyle her zaman bu kartını saklı tutmaktadır. Bu çerçevede ulusal çıkarlar adına Fransa, son yaşanan sorunlara karşı Yunanistan'la hem askeri hem de siyasi iş birliği kurmuş ve bu iş birliğini güvenlik çalışmaları içerisinde değerlendirmeye başlamıştır. Fransa, Türkiye'nin bir diğer NATO müttefiki olması sebebiyle Yunanistan tarafını desteklemiştir. Bu noktada Türkiye, bu meydan okumalara karşı saldırgan neorealist bakış açısıyla güç unsurunu kullanarak kendi güvenliğini kendi imkanlarıyla sağlama yolunu seçmiştir. Öyle ki Doğu Akdeniz'de ortak gerçekleştirilen askeri tatbikatlar, güvenliğin sağlanması adına bir araç olarak kullanılması adına başarılı bir örnektir. Sistemin anarşik yapısı nedeniyle hegemon devletlerin güç dengelerini değiştirdiği ve bu anarşik yapının devletlerin davranışlarını etkilediğini yapılan ittifaklar çerçevesinde görebiliyoruz. Bölgesel iş birlikler içerisinde yer alan bloklaşmalar, bölgede tansiyonun düşmemesine neden olmaktadır. Uluslararası hukukun vurguladığı, kapalı ya da yarı kapalı denizlerde oluşturulacak MEB belirlenmesinde barışı inşa etmek ve eşit paylaşım teamüllerine göre belirlenmesi önemlidir. Devletlerin siyasi tutumları, ekonomik çıkarların önüne geçerek konunun sorun olarak kalmasına neden olmaktadır. Türk-Yunan ilişkileri her iki ülkenin iç siyasetinde argüman olarak kullanılmaya devam etmektedir. Bu siyasi tutumlar çözüm adına sorunların güncel olarak devam etmesine neden olmaktadır. İlişkileri güncel olarak değerlendirdiğimizde ise, Doğu Akdeniz'deki doğalgaz pazarında taraf olan her devletin diplomatik görüşmelerde elinin daha güçlü olması adına sahadaki saldırgan tutumlarını sürdürmekte ve pazarlık noktasında güçlü konuma gelmek adına çalışmalarını sürdürmektedir. İlişkilerin başka bir boyutu olan her iki ülkenin NATO üyesi olması nedeniyle her iki devleti "rakip müttefik" olarak tanımlamak doğru olacaktır. Aynı zamanda devam eden Kıbrıs meselesi her iki devletin garantör devlet olma münasebetiyle günümüzde halen devam etmektedir. Bu dönemde hem saldırgan hem de savunmacı tutumlar zaman zaman değişiklik göstermektedir.

Türkiye-Yunanistan ilişkilerindeki sorunlar, Doğu Akdeniz'deki petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunması sonrasında derinleşmiştir. Bu noktada güvenlik ikileminde gerilen ilişkilerle birlikte Yunanistan, Türkiye'nin askeri kapasitesine karşılık verememesinden dolayı Doğu Akdeniz'e kıyası olan ülkelerle yeni ittifaklar arayışı içerisine girmiştir. Böylelikle güç arayışını, savunmacı neorealist bakış açısıyla dengeleme yöntemiyle gerçekleştirmiştir. Ancak Türkiye'nin de bölgedeki agresif tutumu ve yeni diplomatik ilişkiler arayışı, Yunanistan'ın da müttefikleri aracılığıyla askeri kapasitesini artırma isteğini uyandırmıştır. Böylelikle güvenlik

sarmalı içerisinde güvensizliğe dayalı ilişkiler nedeniyle tansiyon zaman zaman bir hayli yükselmekte yeni krizlerin meydana gelmesine açık bir zeminde ilerlemektedir.

3.3. Türkiye-ABD İlişkileri

Türkiye- ABD ilişkileri 19.yüzyıl ortalarında başlasa da ilişkilerin sıkı bir ortaklık boyutuna ulaşması İkinci Dünya Savaşı sonrasına dayanmaktadır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında çift kutuplu uluslararası sistem içerisinde NATO bloğu içerisinde kendisini konumlandırmıştır. Böylelikle ABD-Türkiye ilişkileri güvenlik odaklı müttefik temelinde başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde ABD için Türkiye'nin jeopolitik konumu bu ortaklığın birincil sebebi olmuştur. Öyle ki aynı dönemde Türkiye'nin taşıdığı güvenlik kaygıları, ABD'nin dış politikası ile uyumluluk göstermiş ilişkilere ivme kazandırmıştır. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla kalkınma seferberliği başlamış, bu noktada savaştan Birinci Dünya Savaşı'nın izleri silinmeye çalışılmıştır. Bu seferberlik kapsamında askeri ve ekonomik yardımlara ihtiyaç duyulmuş, konjonktür gereği Türkiye tercihini Batı Bloğu'ndan yana kullanmıştır. (Doğan, 2019, s.1).1947 yılındaki Truman Doktrini ve 1948 Marshall yardımları bu kapsamda ilişkilerin inşasında önemli noktalarlardır. Bu yardımların devamında ise 1952 yılında NATO üyeliğini gerçekleştiren Türkiye, bu tarihten itibaren toplumsal, ekonomik ve askeri anlamda Batı entegrasyonu sürecine girmiştir (Oran, 2008, s.550).

Soğuk savaş dönemi, güvenlik odaklı ittifaklar üzerinden olası tehditlerin bertaraf edilmesi ve caydırıcılık temelinde ilerleyen politikalar çerçevesinde ilerlemiştir.1949 yılında SSCB'nin atom bombasına sahip olduğunu açıklamasıyla birlikte ABD, SSCB'ye karşı Türkiye'den üs talebinde bulunmuş ancak NATO üyesi olması karşılığında gerçekleşeceği şartını açıklamıştır (Küçükvatan, 2011, s.77). Türkiye'nin şartları kabul etmesiyle birlikte ABD-Türkiye ilişkileri çok boyutlu bir zeminde ilerlemiş, Türkiye'nin Ortadoğu'da jeopolitik konumu nedeniyle iyi bir üs olacağı değerlendirilmiştir. Türkiye'nin NATO'ya alınmak istenmesinin ana sebebi Güney Doğu Avrupa'da ve Ortadoğu bölgesinde SSCB'ye karşı oluşturulmak istenen güvenlik kalkanı için müttefik ihtiyacına en uygun Türkiye olmasıdır (Sander, 1979, s.16). Türkiye, NATO üyeliğini konjonktüre göre gerçekleştirmiştir. Öyle ki Soğuk Savaş döneminde özellikle Ortadoğu ve Avrasya'da ülkeler taraf seçmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin gelime sürecinde olan ekonomisi, askeri kapasitesinin nicelik ve nitelik olarak yetersiz olması sebebiyle caydırıcılığının olmaması ittifak yoluyla güvenliğini sağlama politikasını benimsemesinde etkili olmuştur. SSCB-ABD ekseninde Türkiye'nin güvenlik politikalarını ABD yönünde kullanmasının bir diğer sebebi ise; Türkiye'nin ABD ile güvenlik ve diplomasi ilişkilerinde tarihi travmaların olmayışı etkindir (Demir,2006, s.95-96). Soğuk savaş ABD-Türkiye ilişkilerini tarihsel olarak ayırırsak; ilişkilerin başlangıç dönemi (1946-1952), ilişkileri zirve dönemi (1952-1960), ilişkilerde kriz dönemi (1960-1974), kontrollü ilişki dönemi (1974-1980) ve yeniden iş birliği dönemi (1980-1990) olarak sınıflandırabiliriz.

Soğuk Savaş sonrasında SSCB'nin yıkılması ile birlikte SSCB tehdidi ortadan kalkmasıyla birlikte, ABD tarafında Türkiye'nin stratejik önemini artık yitirdiği yönünde tartışmalar yapılmaya başlanmıştır. Türkiye'ye verilen siyasi, askeri, ekonomik desteğin azaltılacağı yönünde belirsizlik oluşmaya başlamıştır (Uslu, 2000, s.311). Bu durum nedeniyle ABD yetkilileri tarafından, Türkiye'nin Ortadoğu'da önemli bir müttefiki olmaya devam edeceği yönünde açıklamalar yapmak zorunda bırakmıştır. Zira ABD, savunma bütçelerinde kısıtlamaya gideceğini açıklamış, SSCB'ye karşı Soğuk Savaş döneminde ülke dışındaki üslerini kapatacağını açıklamıştır. Ancak Türkiye'deki İncirlik Üssü'nü bu uygulamanın dışında tutarak Türkiye ile ilişkilerin Ortadoğu politikaları temelinde ilerleyeceğinin mesajını vermiştir. Bu noktada küresel ölçekte tek güç olarak kalan ABD, Ortadoğu'da kendi hegemonyasında Türkiye'yi stratejik ortak olarak bölgesel güç olma yolunda desteklemeye devam etmiştir (Bölme, 2012, s.65-67). Zaten kısa süren bu tartışmaların Körfez Krizi'nin başlamasıyla Türkiye'nin stratejik konumun önemi tekrar edilmiştir (Park, 2005, s.129). Ayrıca Türkiye'nin cumhuriyet yönetimini uzun yıllar önce kabul etmesi nedeniyle demokrasi, insan hakları, ekonomi uygulamalarının Batılı politikalar çerçevesinde uygulanmaktadır. Bundan dolayı bölgedeki diğer ülkelerden ayrılarak ABD için model ülke olarak önem taşımıştır (Sönmezoglu, 2004, s.997).

Soğuk Savaş döneminde güvenlik temelinde ilerleyen ilişkiler Soğuk Savaşın sona ermesiyle Türkiye için PKK terör örgütünün eylemleri başlamış, Türkiye'nin güvenlik sorunu farklı bir boyuta dönüşmüştür. Türkiye'nin 90'lı yıllardaki PKK sorunu, insan hakları ihlalleri, komşuları Ermenistan, Yunanistan, İran ve Irak'la ilişkileri gibi konular ABD'de ki lobiler tarafından gündeme getirilmiş bu nedenle ilişkilerde birtakım sorunları ortaya çıkmıştır (Kirişçi, 2002, s.214-226). Türkiye'nin PKK'ya karşı içerde ve zaman zaman dışarda Kuzey Irak'ta gerçekleştirdiği askeri operasyonlar düzenlemesi ABD yöntemi tarafından eleştirilirken (Morrison, 1995), Türkiye'ye askeri malzeme satışlarının engellemelerle karşılaşması Türkiye'nin tepki göstermesine neden olmuştur. Bu engellemeler ABD'de faaliyet gösteren Ermeni ve Rum lobileri tarafından gündeme getirilmekte, Türkiye'nin askeri kapasitesini artırıcı teknolojilerin transferinde sorunlar yaşanmasına neden olmuştur (Molla, 2009, s.31-32).

1991 yılındaki 1. Körfez Savaşı, bölgede ilişkilerin yeniden şekillenmesinde etkili olmuştur. Körfez Krizinin ardından Türkiye'nin sınır komşusu olması sebebiyle önemli bir ticaret ortağı olan Irak'a uygulanan ambargolar, Türkiye'yi ekonomik olarak olumsuz etkilemiştir. Türkiye, bu ekonomik zararın telafi edilmesi için ekonomik yardım alamaması sebebiyle Irak'la sınır ticaretine devam etmiştir. Türkiye'nin bu tutumu ABD çıkarlarına aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin 1996 yılındaki Türkiye'ye Irak'la sınırlı ticaret yapabilmesi için izin verilmesi ile uluslararası hukuk çerçevesinde sorun bir nebze çözümlenmiştir (Kirişçi, 2000, s.46). Yine Körfez Savaşı'nın ardından Kuzey Irak'ta yaşayan Kürtlerin Saddam Hüseyin rejiminde korumak için ABD'nin bölgede yaptığı askeri ve ekonomik yardımlar, Türkiye'nin tepkisini çekmiş, 2003 yılındaki Irak Savaşı'yla Saddam

Hüseyin'in devrilmesiyle özellikle Kuzey Irak'ta oluşan güç boşluğunu dolduran PKK terör örgütü ve Kürt Yönetimi Türk- Amerikan ilişkilerinin seyrini olumsuz etkilemiştir (Molla, 2009, s. 32).

ABD'nin bu tutumunun bir diğer sebebi Irak Savaşı öncesinde hareketin Türkiye toprakları üzerinden gerçekleştirilmesini içeren ABD taleplerinin 1 Mart 2003 tarihinde TBMM tarafından reddedilmesi, iki ülke arasında stratejik ortaklığın sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu noktada ABD'nin küresel güç olarak yürüttüğü politikaların, bölgedeki uygulamalarında sorunlarla karşılaşabileceğini göstermiştir (Molla, 2009, s. 33). Ancak tezkere krizinin ardından iki ülke arasındaki yarattığı olumsuz havaya rağmen ilişkilerin geleceğine dair yapıcı açıklama ve uygulamalar devam etmiştir. Ancak bu tezkere ile ilişkilerde yeni bir döneme girileceğinin habercisi olarak değerlendirmek önem arz etmektedir. 11 Eylül saldırılarının hemen ardından Türkiye'nin ABD'ye vermiş olduğu destek ikili ilişkiler için olumlu olmuştur. İlişkilerde 2000'li yıllara gelindiğinde, enerji güvenliği ve uluslararası terörizmle mücadele, kitle imha silahlarının kontrolü, uluslararası uyuşturucu ile mücadele, insan kaçakçılığı ve kara para aklama suçlarıyla mücadeledeki ortak görüşler karşılıklı destek görmüştür (Makovsky, 2001, s.327).

ABD-Türkiye ilişkilerinde bir diğer çatışma alanı da Ege Denizi, Kıbrıs ve son dönemlerde Doğu Akdeniz olmuştur. Türkiye'nin Yunanistan'la yaşadığı sorunlar ABD'nin Güneydoğu Avrupa'nın istikrarı için oluşturduğu politikalarla ters düşmektedir (Bahçeli, 2000, s.147-149). Her iki ülkenin de NATO üyesi olması çatışmalara farklı bir boyut kazandırmakla birlikte, 1996 yılında Kardak Kriziyle gerilim tırmanmış ABD'nin araya girmesi ile tansiyon düşürülmüştür (Kokkinidis, 2022). ABD-Türkiye- Yunanistan ilişkilerinde ABD, her iki tarafa da eşit şekilde davranmıştır. Bu durumu, Soğuk Savaş sonrası ABD'nin her iki ülkeye de NATO'nun ileri karakolu olarak konumlandığı şeklinde okumak önemlidir. Ancak Türkiye-Suriye ilişkileri bölümünde anlatıldığı gibi ABD-Türkiye ilişkilerinde Suriye İç Savaşı önemli bir kırılma noktası olmuştur. ABD'nin Suriye'de PYD/YPG terör örgütünü desteklemesi, sonrasında Türkiye'de ki 15 Temmuz darbe girişimi, S-400 krizi ve bu krizle bağlantılı olarak F-35 krizi ilişkiler için olumsuz hadiseler olarak kayıtlara geçmiştir. Bu hadiseler meydana gelirken Türkiye karşılaştığı güvenlik meydan okumalarına ABD'nin başını çektiği Batı müttefiklerinden yeterli destek alamaması nedeniyle yalnız kalmıştır. Türkiye için ABD ilişkileri önem arz etmektedir. ABD'nin Orta Doğu'da izleyeceği politikalarının Türkiye ile çatışması durumunda Türkiye'yi alternatif güç arayışı içerisine girmek zorunda bırakmıştır (Ateş, 2009, s.36). Bu noktada Türkiye güvenlik politikalarını kendi imkanları ile karşılamak zorunda kalmıştır. Bu politikaların içeriği; sorunu kaynağında yok ederek proaktif güvenlik uygulamalarının yanında diplomasinin de yer aldığı yeni güvenlik anlayışı olarak tanımlanmıştır. Yeni güvenlik anlayışını uygulamak için askeri kapasitesini artırmak istemiş ve bu yönde yerli ve milli sanayi hamlesi çerçevesinde önemli projeler başlatılmıştır. Türkiye'nin terörle mücadelede kullanmak üzere müttefiklerinden talep ettiği İHA'ların çeşitli sebeplerle karşılanmaması, kendi öz kaynaklarıyla üretmeye karar vermesiyle Türkiye için yeni bir serüven başlamıştır.

Bu projedeki başarısı ile Türkiye'nin savunma sanayi projeleri içerisinde amiral gemisi olarak yer almasını sağlamıştır. Böylelikle ihtiyaçtan noktadan üretime kadar olan sürecin askeri ve siyasi aşamaları irdelenmelidir. Türkiye-ABD ilişkileri yerli savunma sanayi ihtiyacının ortaya çıkmasında önemli bir etkidir. Ayrıca dış politikada saldırgan neorealizm çerçevesinde Türkiye'nin güç ekseninde ilerleyişi ABD'nin Ortadoğu politikalarından kaynaklıdır.

Türkiye'nin bağımsız politikalar yürütmesine başlamasının ardından Türkiye-ABD ilişkileri inişli-çıkışlı bir grafik izlemeye devam etmiştir. Küresel bir güç olan ABD ile bölgesel bir güç olan Türkiye ilişkileri günümüzde Doğu Akdeniz, Ortadoğu ve Karadeniz Havzasında devam etmektedir. Türkiye'nin kendi çıkarlarına göre hareket etmesi ve daha çok sesini çıkarması ile birlikte ABD bir takım makro ve mikro ölçekte karşı hamleler yapmaktadır. Örneğin, Ukrayna Savaşı'nda Türkiye denge politikası izlemiştir. Batı müttefiklerinin Rusya karşı askeri ve ekonomik uygulamalarını benimsememiştir. ABD ise buna karşılık olarak NATO'nun Ukrayna'da Rusya'ya karşı yürüttüğü savaşta önemli bir aktarma merkezi görevi gören Dedeoğaç'a deniz kuvvetleri konuşlandırma planları, Yunanistan ile Türkiye arasındaki gerilim daha da tırmandırıyor. Zaten Doğu Akdeniz'de ve Ege Denizi'nde devam eden Yunanistan-Türkiye gerginliğine, üçüncü aktör olarak ABD'de eklenince yeni dengeler oluşmaya başlamıştır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan Dedeoğaç'la ilgili olarak *“Yunanistan'ın şu anda Avrupa'ya 400 milyar Euro borcu var. Yunanistan'da dokuz Amerikan üssü var. Peki bu üsler kime karşı kuruluyor, neden bu üsler var? Rusya'ya karşı... dedikleri yalandır... Dürüst değiller. Bütün bunlar karşısında Türkiye'ye karşı tutumları ortadadır.”* açıklamalarında bulunmuştur (Özgür, 2022). ABD'nin Türkiye'yi by-pass ederek Yunanistan'ı ileri karakol olarak seçtiği tartışmaları yapıla dursun, Türkiye-ABD ilişkileri, geniş bir coğrafyada ve çok sayıda ülkenin yer aldığı ilişkiler içerisinde devam etmektedir. Bu noktada çok fazla değişken olmakla birlikte gelinen noktada karşılıklı güvensizlik üzerinden ilişkiler devam etmektedir.

Türkiye'nin ABD'ye karşı oluşan güvensizlik duygusunun temelinde tarihsel krizlerin yanında müttefik olarak ABD'den alınmak istenen İHA'lar özelindeki süreç önem arz etmektedir. Türkiye, terörle mücadelede kullanılmak üzere MQ-1 Predator ve MQ-9 Reaper İHA'ların alımı için dönemin ABD yönetimine 2008 Aralık ve 2009 Şubat ayında iki ayrı talepte bulunmuştur. Ancak 2010 yılında İran'ın nükleer programına karşı karşı bir tutum almayarak Brezilya ile birlikte arabulucuk rolünü üstelenmesi ve aynı dönem içerisinde yaşanan Mavi Marmara krizinin yaşanması konunun ABD tarafından gayriresmi olarak kalarak gündeme dahi alınmamasına neden olmuştur (Tanış, 2015). Bu noktada ABD ve İsrail ilişkilerindeki eş zamanlı yaşanan siyasi krizler, Türkiye'nin İHA'lara olan ihtiyacını gidermesinde alternatifler bulmasında direkt olarak etkili olmuştur. Türkiye, savunma ihtiyaçlarını giderme noktasında ABD'den ve ABD'nin Ortadoğu'daki stratejik ortağı İsrail'in tutumu ile birlikte yerli imkanlarla kendi ihtiyaçlarını karşılama noktasında stratejik kararlar almasında en önemli etken

olmuştur. Bu nedenlerden dolayı ABD ve İsrail ile yaşanan 2010 yılına kadar olan İHA tedarik süreci, Türk İHA'larının üretiminde alınan kararlarda etkili olmuştur.

3.4. Türkiye-Suriye İlişkileri

Türkiye'nin 910 km'lik en uzun kara sınırının olduğu komşusu Suriye ile, 1923 Cumhuriyetin kuruluşundan Adana Mutabakatına kadar olan dönem genellikle sert güç kullanımının hakim olduğu bir dönem olarak değerlendirilebilir. 1998 yılında PKK terör örgütü liderinin Şam'da saklandığı haberiyle ilişkiler gerilmiştir. Bir diğer sorun olan su meselesi de aynı dönemlerde yaşanmış ve iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler askıya alınmıştır. Türkiye cevap olarak Hatay'da dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Atilla Ateş tarafından yapılan konuşmada gerekirse askeri harekatin yapılabileceği içeriğindeki söylemler ilişkilerin kopma noktasına gelmiştir. Ancak ABD'nin araya girmesi ile birlikte diyalog yoluyla sorunların çözümü adına heyetler bir araya gelmiş ve Adana Mutabakatı imzalanmıştır (Mumcu, 2012, s. 258-262). Adana Mutabakatına kadar olan süreç, iki ülke arasında 1936-1939 yılları arasında Hatay sorununun ön plana çıktığı bir dönemdir. Hatay'ın uluslararası hukuk çerçevesinde barışçıl yollarla Türkiye'ye katılmasının ardından Suriye açısından Hatay her zaman bir toprak kaybı olarak değerlendirilmiştir. Tarihsel olarak aynı coğrafyada ve Soğuk Savaş döneminde farklı bloklarda yer almaları nedeniyle her iki ülke arasındaki ilişkiler kutuplaşma politikaları ekseninde devam etmiştir. Bu kapsamda 1957 yılında iki ülke bloklaşmanın getirdiği gerilimin sonucunda savaşın eşiğinden dönülmüştür (Ekşi, 2018, s.78-79). İki ülke arasında halen devam eden bir diğer sorun su sorunudur. Fırat ve Dicle nehirlerinin Türkiye'de doğup Suriye'de denize dökülmesi ve her iki nehrin bölgedeki önemli su kaynakları olması sebebiyle suyun paylaşımı noktasında sorunlar oluşturmaktadır.

Adana Mutabakatı, ilişkilerin normalleşmesinde dönüm noktası olması sebebiyle önem arz etmektedir. Öyle ki Suriye'nin eski bir Osmanlı coğrafyası olması nedeniyle güvensizlik üzerine kurulu ilişkiler çerçevesinde ilerlemiştir. Adana Mutabakatı ile başlayan normalleşme süreci 2002 yılında Türkiye'de ki yeni iktidarın komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde devam ettirilmiştir. 2002 yılı sonrasında Türk dış politikası, daha geniş bir perspektifte güç arayışı içerisine girmiştir. Bu güç arayışı, uluslararası sistem içerisinde mevcut durumu muhafaza etmenin ötesinde değişim arayan bir ülke konumuna gelmiştir. Bölgedeki sorunlara karşı iş birliğine dair iyi niyet açıklamaları yapılmıştır. Ancak Türkiye PKK kamplarının yer aldığı Suriye'ye karşı tedbiri hiçbir zaman elden bırakmayarak gerektiğinde sert güç kullanımını her zaman saklı tutmuştur. Öyle ki 2004 yılında Türkiye, iyi niyet göstergesi olarak Asi nehri üzerinde bir dostluk barajı inşa edilmesi projesini sunmuştur (Ekşi, 2018, s.80). İki ülke arasında 2007 yılında imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması sonrasında ekonomik ve ticari ilişkiler gelişerek 2001-2011 yılları arasında Türkiye'nin Suriye'ye ihracatı 7 kat artmıştır (Yeşilyurt, 2013, s.422). Türkiye'nin bu dönemdeki yumuşak güç dış politikası değerlendirildiğinde, Batı'nın 11 Eylül saldırılarıyla başlayan Müslüman Ortadoğu ülkelerine

karşı sürdürdüğü sert güvenlikleştirme politikalarındaki dönüşümü için rol model oluşturmuştur. Bu noktada ABD, Türkiye-Suriye ilişkilerini kendi Ortadoğu politikalarının çıkarları adına kullanmıştır (Yeşilyurt, 2013, s.416). Dönemin Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, iki ülke arasındaki vize zorunluluğunu kaldıran stratejik iş birliği toplantısında Türkiye-Suriye ilişkilerini “ortak tarih, ortak kader, ortak gelecek” olarak tanımlamıştır (BBC,2009). Suriye-Türkiye ilişkilerinin yeni dönemini 2003-2011 yılları arasında değerlendirirsek, çok hızlı gelişen diplomatik ilişkiler çerçevesinde kültürel, ekonomik, siyasi ittifak içerisinde gerçekleşmiştir. Ancak 2011 yılındaki Arap Baharı süreci ile birlikte ilişkiler aynı hızda karşılıklı olarak saldırgan politikalar içerisinde ilerlemiştir.

Tunus’ta başlayan Arap Baharı, kısa sürede Ortadoğu’ya sıçramış ve Suriye’de de başlayan protestolar sonrasında dönemin Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Şam’a giderek rejimin protestolara karşı sert tutumunu değiştirmesi gerektiğini ve ardından demokratik reform taleplerinin gerçekleştirilmesini iletmiştir (Akyol, 2011). Ancak Esad rejimi bu görüşmeleri dikkate almayarak protestoculara karşı silah kullanmaya başlamasıyla birlikte protestolar iç savaşa dönüşerek Ortadoğu’da yeni bir kriz başlamıştır. Bu noktada her iki ülke arasındaki ilişkiler için Arap Baharı kırılma noktası olmuştur. Nitekim 2011 yılından itibaren Ortadoğu Türk dış politikasının ana gündemi Suriye İç Savaşı olmuş ve Türk dış politikası için zorunluluk kaynaklı değişimin başlangıcı olarak tanımlanabilir. Türkiye, Suriye politikasını Esad’ın devrilmesi üzerine oluşturmuş ve bu politikasını uygularken stratejik ortağı ABD ittifak kurma yolunu seçmiştir. Suriye ise Soğuk Savaş döneminde SSCB Bloğunda yer aldığı için güvenlik alışkanlıklarına geri dönerek, Türkiye-ABD ittifakını Rusya ile dengeleme politikası izlemiştir. Bu noktadan sonra Suriye’de devlet ve devlet dışı aktörlerin yer aldığı farklı dengeler içerisinde ilişkiler ilerlemiştir. Suriye İç Savaşı, küresel ve bölgesel güçler arasında vekalet savaşına dönüşmüştür. ABD, Rusya, İran, Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar nüfuz mücadelesine girmiştir (Erol ve Oğuz, 2015, s.267). Ancak 2013 yılında ABD, Suriye’de ki kimyasal silahların imha edilmesine dair Rusya ile anlaşma imzaladıktan sonra Esad’ın devrilmesine dair politikasını terk etmiştir (Adams, 2013). Böylelikle Türkiye, bölgede egemen devlet olarak tek başına kalmıştır. Aynı yıl içerisinde Suriye’deki güç boşluğunda dini motifli DEAŞ terör örgütü ortaya çıkmıştır. ABD, vekalet savaşlarını sürdürerek PKK’nın uzantısı PYD/YPG terör örgütünü, DEAŞ terör örgütü ile mücadelede desteklemiştir. Bu noktada Türkiye- ABD ilişkileri yeni bir dönem içerisine girmiştir. Böylelikle bağımsız politikalar izleyerek bölgesel güç olma yolunda saldırgan tutum izlemek zorunda kalmıştır. 2013 yılına kadar savunmacı neorealist bakış açısıyla müttefikler yoluyla dengeleme siyaseti izleyen Türkiye, özellikle Ortadoğu’nun istikrarsız olmasından ve müttefiklerinden yeterli desteği alamamasından dolayı saldırgan neorealist perspektiften kendi bölgesel hegemonyasını oluşturmak suretiyle güç kullanarak güvenliğini sağlama yoluna gitmiştir. Suriye İç Savaşı’nın dinamik yapıda olması sebebiyle dengeler sürekli değişmekte bu nedenle Türkiye, Esad’ın devrilmesi politikasının yerine kendi güney sınırında oluşan PYD/YPG ve DEAŞ terör örgütleri ile mücadele olarak güncellemiştir (Ekşi, 2018, s.88).

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Suriye krizinden kaçmak isteyen sivillerin, Türkiye'ye göç etmesiyle birlikte bir başka sorun ile karşılaşmıştır. Suriye'den gelen göçmenlerin sayısının gün geçtikçe artması, bir başka güvenlik sorunun başlamasına neden olmuştur. Böylelikle bu güvenlik sorununun çözümü için Türkiye'nin güney sınırından 30 km derinliğinde güvenli bölge oluşturmak istediğini açıklamıştır. Bu kapsamda hem güvenli bölge oluşturmak istenen alanda faaliyet gösteren PYD/YPG terör örgütü temizlenecek hem de Türkiye'nin yeni bir göç dalgası ile karşılaşmasının önüne geçilmek istenmektedir. Türkiye'nin yeni güvenlik politikalarının saha uygulamaları nedeniyle Suriye Operasyonları önem arz etmektedir. İlerleyen bölümlerde Suriye Operasyonları içerisinde güvenlik bağlamında İHA'ların kullanımı ile ilgili ayrıntılar anlatılacaktır.

3.5. Türkiye'nin İHA İhtiyacı ve Üretiminde Stratejik Kararların Önemi

Tüm bu saldırgan ve savunmacı neorealizm tartışmaları çerçevesinde "Devletlerin davranışlarını hangi teoriyle açıklayabiliriz" sorusunun cevabı önem arz etmektedir. Bu kapsamda ilk olarak uluslararası ilişkiler ve güvenlik alanında devletlerin neorealizm kapsamında hangi şartlar altında ve neden askeri kapasitelerini yeni teknolojilerle geliştirdiğini ya da savunmacı ya da saldırgan tutumlarını neyin belirlediğine dair cevaplar çalışmamın alt yapısı olacaktır. Bu noktada Türkiye'nin bulunduğu coğrafya itibarıyla komşuları ve küresel aktörlerle yaşadığı güvensizlik ortamı, bağımsız politikalar izleyebilmek adına bağımsız askeri kapasite artırarak güç elde etme yönünde bir politika izlemesinde etkili olmuştur. Türkiye, kendi imkanları ile askeri kapasitesini artırmak için ise askeri doktrinlerini değiştirerek ve bunu politikalarıyla destekleyerek uygulamaya çalışmıştır.

Devletler askeri kapasitelerini askeri doktrinlerine göre mi artırır yoksa teknolojik yenilikler sonrası elde edilen yeni silahlara göre mi askeri doktrinlerini oluştururlar. Bu noktada silahlar, doktrinlerin uygulanması için aslında birer araçtır. Devletlerin büyük bir çoğunluğu askeri ve siyasi hedeflerini gerçekleştirmek için benimsedikleri askeri doktrin kapsamında kullandıkları ya da kullanacakları silah türlerini neden ve nasıl belirler? (Yalçın, 2019, s.28). Askeri doktrinler, devletlerin güvenliklerini sağlamak adına hazırladıkları yol haritaları olarak tanımlanabilir. Bu doktrinlerin asıl amacı; ekonomik, askeri, coğrafi unsurlar göz önünde bulundurularak devletler için tehdit oluşturan ya da oluşturabilecek unsurlara karşı öngörülebilir önleyici önlemler almaktır. Bu önlem her ne kadar ana hatlarıyla belirlense de farklı ve ani sonuçlara göre yenilebilir ve uyarlanabilir olmalıdır (Posen, 2014, s.14-24).

Posen'e göre (2014) iç ve dış faktörler olmak üzere iki temel etkileyici unsur vardır. İç faktörler, askeri kurumların alışkanlıkları ile açıklanır. Dış faktörler ise coğrafi şartlar, çok kutuplu ya da çift kutuplu sistemin olması, ittifak kurulan devletlerin tutumları ve devletin bölgesel bir hegemon olması ya da küçük bir aktör olması gibi farklı sebeplerle açıklanır. Bu kapsamda çatışma ortamında yer alan ülkeler saldırgan doktrinler benimsemeye daha

yatkındırlar. Diğer bir deyişle devletlerin içinde bulunduğu coğrafi bölgede sürekli askeri ya da siyasi güç mücadelesi var ise saldırgan doktrinler benimseme ve uygulama eğilimindedirler (Yalçın, 2018, s.28). Bu noktada özellikle askeri gücün caydırıcı unsur olarak da kullanıldığı ve askeri operasyonlara her zaman hazırlıklı olunması gerektiği doğal bir ortamdır. Böyle bir coğrafi ortamda özellikle askeri kapasite olarak en üst düzeyde olmak önemlidir. Bu kapsamda her devletin güvenlik sorunları farklı olmasından kaynaklı, güvenlik sorunlarının çözümünde farklı ihtiyaçlar oluşmaktadır. Yani amaçlar her devlet için farklılık gösterebilir. Özetle amaçlar doktrinleri, doktrinler de teknolojinin üretilmesini sağlar (Yalçın, 2019, s.32).

Türkiye'nin savunma sanayiine yaptığı yatırımların bu kapsamda değerlendirilmesi doğru olacaktır. İçinde bulunduğu coğrafyanın çatışma ortamının tam ortasında olması sebebiyle ve terör örgütleriyle uzun yıllardır yaşadığı mücadele göze alındığında, diğer ülkelere karşı saldırgan bir ulusal güvenlik stratejisi uygulamaya başlaması mantıklı görülebilir. Aslında saldırgan tutumunun sağlıklı bir şekilde uygulayabilmesi için ofansif neorealizmin güç ve güvenlik anlayışından gözlemlendiği üzere öncelikle askeri kapasitesinin artırılması yoluna gitmiştir. Ancak burada askeri kapasitenin artırılması ile nicelik olarak artırılmasının ötesinde güvenlik unsurlarının niteliğini artırılması da güvenliği sağlamak adına bir bütün olarak değerlendirilmelidir.

Stratejinin amaç, araç ve yöntemleri birbirleri ile uyumlu olmalıdır (Posen, 2014). Bu üç bileşenin birbirleri ile uyumu zor elde edilen ancak başarı için olması gereken bir uyum gerektirir (Gaddis, 2019). Stratejik ve askerî açıdan etkin bir silahlanma tercihi yapabilmek için öncelikle siyasi iradenin askeri doktrini belirlemesi sonrasında ise askeri doktrinin de araçları belirlemesi gerekir. Yani sonuç olarak izlenilen yöntemle birlikte hem siyaset hem de silah teknolojileri bu askeri doktrine göre hareket etmeye başlamalıdır ve aynı sistem içerisinde uyum içinde ilerlemelidir (Rasmussen, 2006). Ancak genelde teknolojik yatırımlara bu doktrinler (yöntemler) içerisinde çok fazla yer verilmez. Çünkü teknolojik yatırımlar kısa sürede geliştirilemez ve sonuçların elde edilmesi için uzun süre gerektirir (Yalçın, 2019, s.47). Bu süreç içerisinde beklenen sonuçların elde edileceği de kesin değildir. Bu özelliği ile aynı zamanda olumsuz sonuçlar alınabileceğine dair risk barındırmaktadır.

Teknolojik yatırımlar için sırasıyla; siyasi hedeflerin belirlenmesi için, stratejik planlamaların yapılması ve sonrasında bu planlama çerçevesinde yapılan askeri yatırımların başarı getireceği düşünülür. Clausewitz'e göre (2008, s.87) savaş, siyasetin bir aracıdır. Yani savaşa asıl neden olan ve yön veren siyasi amaçlardır. Öncelikle bir devletin tehdit algısı belirlenmeli ve sonrasında yöntem ve araçlar bu tehdit algısına göre geliştirilmelidir. Bir devlet ihtiyaçlarını sağlıklı bir şekilde belirleyemiyorsa (amaçlarını), askeri yatırım ve doktrinlerinin başarılı olma şansı düşüktür. Ancak sorunları tespit etmek ve önceliklerine göre tasnif etmek de ayrı bir sanat gerektirir. Yani kısacası amaç, yöntem ve araçların belirlenmesi stratejik yatırımlara karar verilmesi sanattır.

Bu çalışma ile saldırgan neorealist yaklaşım çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin askeri kapasitesinin artırarak daha aktif bir dış politika izlemesine olanak sağlamış ve bu kapsamda en çok dikkat çeken havacılık sektöründe insansız hava araçlarına yaptığı askeri yatırımların, günümüz koşullarında ulusal güvenlik konsepti içerisinde nasıl yer edindiğine dair neden-sonuç ilişkisinde ilerleyecektir.

3.5.1. İhtiyaçtan üretime

PKK terör örgütü, 1984 yılından itibaren gerçekleştirdiği eylemler itibariyle yaklaşık kırk yıldır Türkiye'nin iç ve dış güvenliğinde sorun olmuştur. PKK, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri kırsalı, Kuzey Irak ve Suriye'de konuşlandığı için TSK tarafından gerçekleştirilen operasyonlar kara unsurlarıyla zor iklim koşullarında ve dağlık arazilerde gerçekleştiriliyordu. Bu operasyonlar uzun süreli istihbarat çalışmaları sonucu hedefin yerinin tespit edilme çalışmalarıyla başlıyor ancak belirlenen hedeflere karşı operasyon yürütülene kadar hedefler yerini değiştiriyordu. Böylelikle operasyon bölgesine intikal süresi de eklendiğinde operasyonlardan tam olarak başarılı sonuçlar alınamıyordu. Ayrıca timler halinde gerçekleştirilen bu operasyonlar esnasında askeri kayıplar verilmesine ve iç politikada seçmen maliyetine neden olmaktaydı. Bu noktada 7/24 bölgenin denetiminin yapılma zorunluluğu ortaya çıkmış ve bu ihtiyaçlar doğrultusunda yeni askeri araçlar geliştirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Örgütün kurulduğu günden günümüze temel stratejisi toplumda korku yaratarak kendi varlığını kabul ettirmek ve böylelikle gündemden düşmemek şeklinde belirlenmiştir. Bu kapsamda silahlı eylemler, bombalı saldırılar ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde üs bölgelerinde yer alan karakollara silahlı saldırılar gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin bu saldırılara karşılık olarak bölgede başlattığı operasyonlarla birlikte terör örgütünün hareket alanı kısıtlanmış ve eylemleri durma noktasına gelse de gerçekleştirilen operasyonlara karşılık terör örgütü de saldırı stratejileri ve taktiklerini değiştirerek varlığını ve etkisini sürdürmeye devam etmiştir (İşeri, 2008). Terör örgütü eylemlerini çeşitlendirerek 1993-2012 yılları arasında 1724 eylemi 10 farklı kategoride gerçekleştirmiştir. Bunlar; köy baskınları, karakol ve üs bölgelerine saldırı, pusu, taciz ateşi, mayın ve el yapımı patlayıcı kullanımı, bombalı saldırı, yol kesme, adam kaçırmaya, canlı bomba ve sabotaj olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3.1. PKK Terör Örgütünün Eylemleri (1993-2012)

Eylemler	Eylem sayısı	Eylem yüzdesi %	Şehir Güvenlik Sayısı	Yaralı Güvenlik Görevlisi Sayısı	Toplam Zayıat Sayısı	Eylem Başına Zayıat Ortalaması
Köy Baskısı	165	9,57	0	3	3	0,018
Karakol/Üs Bölgesine Saldırı	148	8,58	604	473	1077	7,27
Pusu	375	21,75	587	631	1218	3,24
Taciz	198	11,48	11	42	53	0,26
Mayın/Eyp Kullanma	353	20,47	342	546	888	2,51
Bombalı Saldırı	62	3,59	14	92	106	1,71
Yol Kesme	140	8,12	40	9	49	0,35
Adam Kaçırma	138	8,00	13	43	56	0,40
Canlı Bomba	25	1,45	0	11	11	0,44
Sabotaj	120	6,96	1	0	1	0.008
TOPLAM	1724	100	1603	1817	3420	1,98

Kaynak: Kara Harp Okulu Bilim Dergisi 2016,26(1), 1-22'den alınmıştır.

Yukarıdaki tabloda PKK terör örgütü tarafından gerçekleştirilen eylemlerin içerisinde karakol ve üs bölgelerine yapılan saldırıların eylemsellik oranı yüzde 8,58 olmasına rağmen eylem başına zayıat ortalamasının 7,27 olması sebebiyle en etkin eylem türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada karakol ve üs bölgelerinin güvenliklerinin artırılması ve önleyici çalışmaların yapılma ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin dağlık ve engebeli coğrafi koşulları sebebiyle özellikle 1990'lı yıllarda üs ve karakol bölgelerine asker ve mühimmat sevkiyatının zor olduğu bilinmektedir. Özellikle kış aylarında yüksek rakımlı karakollara ulaşım uygun hava koşulları olması durumunda helikopterlerle ya da birkaç gün süren intikallerle askerlerin can

güvenliğinin yüksek risk taşıdığı bölgelerden intikal ederek sağlanmaktaydı. Bu durumun oluşturduğu askerlerin can güvenliğinin ve terör örgütünün eylemlerinin önlenmesi için güvenlik stratejileri geliştirmek Türkiye adına bir zorunluluk haline gelmiştir.

11 Eylül saldırılarının güvenlik konsepti için yeni bir dönemin habercisi olduğu genel kabul görmektedir. Bu yeni güvenlik konsepti ile birlikte İHA'ların bu konsept içerisinde konumlandırılması da gecikmemiştir. ABD Hava Kuvvetleri ve CIA, Afganistan'da ve Irak'ta gerçekleştireceği operasyonlar için hazırlıklarını hızlandırmıştır. Irak ve özellikle Afganistan'ın dağlık coğrafi koşulları ve yüksek rakımlı dağları sebebiyle önceleri istihbarat ve keşif görevleri için geliştirilen Predator MQ-1 ve Reaper MQ-9 İHA'larının silahlandırılmasıyla başlamıştır. Lazer güdümlü füzeler taşıyan Predator ilk kez Afganistan operasyonlarında kullanılmaya başlamıştır (Sloan, 2008, s.22). Özellikle yüksek tehdit içeren bölgelerdeki başarısı sebebiyle Pentagon, bu sistemlerin geliştirilmesi ve üretim sayısının artırılması kararını almıştır. SİHA'ların lazer güdümlü hassas silah kapasiteleri, sürekli gözetleme ve havada kalış süreleri nedeniyle savaş jetlerine göre avantajları sahada test edilmiştir (Dilek, 2019, s.120). Tüm bu gelişmeler ile birlikte Türkiye, İHA'ların savaş alanındaki etkilerini gözlemleyerek öncelikle iç operasyonlarda kullanmak üzere dış alım yoluyla envanterine alım yapmak istemiştir. Karar alım sürecinde Doğu ve Güneydoğu'nun Afganistan ve Irak coğrafi koşullarıyla benzerlik göstermesi etkili olmuştur.

Dünya savaş tarihi araştırıldığında askeri teknolojik üstünlüğe sahip güçlerin daha başarılı oldukları anlaşılmaktadır. Tabi ki bu konuya dair istisnalar vardır. Ancak güç sahibi olmak isteyen her devletin kendi savunma ihtiyaçlarını karşılayan yerli ve milli savaş ekonomisine sahip olması gerekir (Erboğa, 2019, s.69). Bu ekonomi aynı zamanda bağımsız kararlar alabilme esnekliği kazandırmaktadır. Üstün askeri silahlara sahip olmak, sistemin anarşik yapısı gereği diğer aktörler üzerinde güç uygulama isteği uyandıracaktır ve kendi hegemonyasını kurmak isteyecektir. Beka çabası içerisinde olan devletler, bağımsız savunma silahları, güç, zenginlik ve zaferle elde etme amacıyla doğrudan ilişkilidir. Çünkü güçlerini her zaman bir adım daha öteye götürmek içgüdüğü ile hareket ederler (Krause, 1995). Aynı mantıkla devletler, kendilerine üstünlük sağlayan teknolojileri paylaşmak istemezler. Bu durumu günümüz dünyasında silah üretim piyasasını belirli ülkeler dışında fazla aktör olmamasıyla açıklanabilir. Büyük güce sahip devletlerin sırrı, kendilerini sürekli yenilemeleri olarak açıklanabilir. Öyle ki bu devletlerin silah kapasitelerini yeni teknolojilerle sürekli olarak güncelleme çalışmaları AR-GE çalışmalarına yatırdıkları ödeneklerle doğru orantılıdır (Erboğa, 2019, s.70). Devletler, OECD 2017 yılı verilerine göre Ar-Ge faaliyetlerine 6,789 milyar \$ yatırımlarının yüzde 17 sine karşılık gelen 1,176 milyar \$ savunma sanayi faaliyetlerine ayırmıştır. Diğer aynı yıl için büyük aktörlerin oranlarına baktığımızda ABD yüzde 43, İngiltere yüzde 15, Fransa'da ise 7,5 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin 2016 yılında OECD ülkeleri içerisinde savunma sanayi AR-Ge faaliyetleri yatırım oranı yüzde 1 olurken, ABD için bu oran yüzde 87,8 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye, çatışma bölgesinde yer aldığı için askeri kapasitesini artırmak ve modernize etmek adına savunma ihtiyaçlarının belirlenmesinde başarılı adımlar atmıştır. Ancak dönemin konjonktürü ve ekonomik güçlükler nedeniyle yerli silah kapasitesi sınırlı seviyede kalmıştır. Neorealist çerçevenin askeri ve ekonomik ilişkisiyle kısıtlı ekonomik imkanlar bağımsız savunma sanayi kapasitelerini olumsuz etkilemektedir. Aynı yıllarda yaşanan siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle de savunma harcamaları yerlilik kazanamamıştır. Aslında bu yıllarda terörle mücadele kullanılmak üzere TSK'nın araç olarak İHA tespiti isabet olmuştur. Ancak siyasi iradenin bağımsız bir askeri doktrin oluşturamaması sebebiyle NATO ekseninde dış alım yoluna gidilmiştir. Bu noktada ilk olarak 1984 yılında itibaren başlayan PKK terör örgütü ile mücadelede kullanılmak üzere terörle mücadelede etkinliği artırmak ve asker zayıflığını azaltmak ve gelişen savunma teknolojileri çerçevesinde envanterini güçlendirmek için ilk olarak NATO 'da yer alan müttefiklerinden İHA tedarik etmiştir. Türkiye, uzun yıllar boyunca NATO ve ABD güvenlik ekseninde askeri yapılanma, silah kapasiteleri ve stratejik planlamaları içerisinde yer almıştır (Mevlütöğlu, 2016, s.164). Yerel imkanları olmadığı için 1989 yılında havacılık ve savunma alanında faaliyet gösteren Birleşik Krallık firması Meggitt üretimi olan Banshee sistemi TSK tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Yine bir diğer NATO müttefiki olan Almanya tarafından 1993 yılında 5 adet Canadair firması üretimi olan CL-89 İHA'ları hibe edilmiş ve 1994 yılında uçuşlara başlamış ancak lojistik ve kazakırımlar sonucu verimlilik alınamadığı gerekçesiyle envanterden çıkarılmıştır. TSK'nın envanterine İHA ihtiyacının karşılanması amacıyla ilk ciddi atılım, satın alım yoluyla General Atomics'in tasarladığı Gnat 750 ve Gnat 1 olmuştur. Öyle ki 2005 yılına kadar da Kara Kuvvetleri tarafından aktif şekilde terörle mücadelede kullanılmıştır (Düz, 2020, s.9).

Bu kapsamda ilk olarak ulusal güvenliğin sağlanması adına bir takım yeni nesil silah sistemleri üzerine yoğunlaşmış ve bir savunma talebi oluşmuştur. Öncelikle neorealizm güç kavramının başlıca unsurlarından müttefikler yardımı ve dış dengeleme marifetiyle ihtiyaçlarını karşılama yoluna gitmiştir. Ancak koşullar ve ulusal çıkarların değişmesi nedeniyle özellikle askeri ittifak ilişkilerinde güçlü olan taraf karar alma aşamasında birincil taraftır (Walt, 1987, s.1). Bu noktada Türkiye, müttefiklerinden beklediği desteği İHA tedarik sürecini gerçekleştirememiştir. Böylece askeri kapasitesinin modernizasyonu için daha kesin ve güvenilir olan iç dengeleme yöntemini seçmiştir.

İç dengeleme, devletlerin kendi öz kaynaklarını kullanarak olası güvenlik tehditlerine karşı güvenliklerini sağlamak amacıyla oluşturduğu bir strateji türüdür. Ekonomik ve askeri modernizasyonlar gerçekleştirmek suretiyle birtakım çalışmalar yürütülür. İç dengeleme daha kesin ve güvenilirdir. Çünkü elinizdeki kaynaklar kendi belirlediğiniz planlamalar çerçevesinde bağımsız hareket etme kabiliyeti kazandırır (Waltz, 2010, s.168). İç dengelemenin birinci yolu başka devletlerde mevcutta var olan askeri teknolojilerin taklitlerinin yapılarak kendi sistemlerine adapte edilerek sağlanır (Waltz, 2010, s.127). Bunun dışında genelde küçük ve orta ölçekteki devletler askeri kapasitelerini artırmak ve hızlı sonuç almak adına iç dengelemenin haricinde ittifak ilişkileri içerisinde dış dengeleme yöntemini

uygulayarak caydırıcılıklarını artırma eğilimindedirler (Öncel, 2019, s.25). Bu kapsamda Türkiye ilk olarak dış dengeleme yöntemiyle İHA ihtiyacını NATO müttefiklerinden karşılamak istemiş ancak bu araçların sahada yapılan uygulamalarında başarılı olamamıştır. Aynı zamanda siyasi argüman olarak da kullanılan İHA'lar istenildiğinde kullanılamaması ve anlık veri paylaşımında istenilen düzeyde etki sağlayamadığı için başarısız olmuştur. Bu noktada Türkiye'nin iç dengeleme yöntemleriyle bu etkin araçları kendi öz kaynaklarıyla üretmek ihtiyacı ortaya çıkmış, askeri doktrin içerisinde siyasi irade tarafından terör örgütleri ile mücadele konusunda zaten var olan bir amaç içerisinde araç olarak kullanılmasına karar verilmiştir.

1949-1998 yılları arasını kapsayan bir çalışmaya göre Türkiye'nin savunma harcamaları NATO ve Yunanistan'a göre belirlenmektedir. Özellikle Yunanistan ile yaşanan güvenlik ikilemi halen devam etmektedir. Ancak bunun yanında Türkiye'nin 1998 yılından günümüze uzanan güvenlik harcamaları, terör tehdidinin bertaraf edilmesi adına yapılan çalışmalar ana belirleyici faktör olmuştur (Dunne ve Nikolaidou, 2001, s.48). Aynı zamanda Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konum nedeniyle çatışma ortamında yer alması ve özellikle Orta Doğu ülkelerine komşu olması nedeniyle güvenlik harcamaları 2019 yılında 20,6 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir (Worldbank, 2022).

İnsansız hava araçları, yeni dönem silahlanma yarışı içerisinde güvenlik bağlamında düşünüldüğünde savunma ihtiyacını giderme politikaları içerisinde en önemli araçlardan birisi olarak yerini almaya başlamıştır. Savunma harcamalarının ana omurgasını askeri harcamalar oluşturmaktadır. Bu nedenle kaynakların verimli harcanması ve yenilikçi çalışmalarla geliştirilmesi önem arz etmektedir. İlkel toplumlarda bile asker sayısı, silah sayısı ve nitelikli insan gücü doğrudan savunma ile ilişkilendirilmektedir. Ancak modern dünyada silah teknolojilerindeki gelişmeler ile birlikte bu sayıların yerini insansız araçlar almakta ve savunma alanlarını daha geniş coğrafyalara yayarak önleyici savunma anlayışının yanında ofansif bir tutum sergilenmesine de neden olmaktadır. Bu durumda savaş ve güvenlik olguları birbiriyle doğrudan ilişkili kavramlardır. Böylelikle güvenliği sağlamanın en önemli aracı silahlar ve insan gücü olmaktadır. Yeni dönemle birlikte insan gücü sayısının azaltılarak nitelikli insan gücünün yanında silahlanma, temel güvenlik politikaları haline gelmiştir. Bu kapsamda İHA'ların sahneye çıkışı da neden-sonuç ilişkisi temelinde bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Silahların güvenliği güçlendiren ve sağlayan özellikleriyle birlikte öncelik olarak ihtiyacın ortaya çıkması gerekmektedir. Bu ihtiyaç iç güvenlik ya da dış güvenlik temelinde başlayabilir. İç güvenlik ihtiyacının sağlanması kapsamında terör eylemleri, asayiş, doğal afetler gibi güvenlik sorunlarıyla mücadelede kullanılan araçların etkinliğinin artırılması amacıyla birtakım çalışmalar gerçekleştirilebilir. İnsansız Hava Araçları da bu kapsamda değerlendirilerek güvenlik sorunları ile mücadelede daha kapsamlı çalışmalar yürütülmesi adına bir sonuç olarak doğmuştur.

1970'lerden itibaren İHA'ları askeri amaçlarla kullanmaya başlayan İsrail, özellikle Suriye, Irak ve Mısır'da keşif ve gözetleme görevlerinde etkin bir şekilde kullanılmaktadır (Gettinger, 2016). Bu nedenle İHA'lar özelinde değerlendirdiğimizde İsrail'in uzun yıllardan beri yaptığı yatırımlar ve kullanımlar sonucu bu sektörde bilgi birikimi oldukça fazladır. Bu bilgi birikimden yararlanmak amacıyla Türkiye, 2007-2010 yılları arasında İsrail Havacılık ve Uçak Sanayii'nden (Israel Aerospace Industries, IAI) MALE sınıfı bir Heron ve bir Searcher, Aeronautics Savunma sistemleri firmasından bir Dominater kiralamıştır. TSK'nın özellikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu kırsal arazilerinde gerçekleştirdiği terör operasyonlarında kullanılmıştır. Buna ek olarak 2008 yılında 3 adet Aerostar İHA'sı yine Aeronautics firmasından satın alınarak kullanılmaya başlanmıştır. 2010 yılına gelindiğinde IAI ve Elbit firmaları ortaklığında Türkiye'nin ilk İHA filosu olarak da adlandırılan 10 adet Heron, sistemleri ile birlikte Hava Kuvvetleri envanterine alınmıştır (Karaağaç, 2016, s.20). Bu on adet Heronun maliyeti 150 milyon \$ bir anlaşmayla elde edilmiştir (Defencetalk, 2005). Ancak Heron'ların Türk Hava Sahası'nda görev almaya başlaması ile birlikte anlaşma içerisinde yer alan teorik uygulamalar ile sahadaki uygulamaların birbirini tutmadığı anlaşılmıştır. İlk olarak 2005'te imzalanan anlaşma kapsamında optik yük entegrasyonu sürecinden yedek parça teminini İsrail'in reddetmesiyle Heron'ların saha uygulamaları öncesinde sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Worldview stratfor, 2010). Öncelikle uçuşlar İsrailli mühendislerin kontrolünde gerçekleştiriliyor sonrasında görüntüler Tel Aviv'de kıymetlendiriliyor ve filtreleniyordu. Böylelikle anlık istihbarat görüntüleri hareket merkeziyle paylaşılıyor ve asıl önemli olan elde edilen görüntüler İsrailli yetkililer tarafından montajladıktan sonra iletiliyordu. Yani istihbarat ne kadar uygun görülürse o ölçüde paylaşılıyordu. Bu durum Heron'ların Türkiye açısından kullanımında hiçbir avantaj sağlamıyor hatta operasyon bölgesindeki görüntülerin İsrail yetkilileri tarafından üçüncü taraflar ile paylaşıldığı bile düşünölmeye başlanmıştı. Bu durum Türkiye'nin kendi iç güvenlik konseptine zarar vereceğı endişesi uyandırmıştır. Aslında Türkiye'nin iç kaynaklar yoluyla İHA'ların üretilmesi ve güvenlik konsepti içerisindeki uygulamalarının serüveni tamda bu noktada başlamaktadır (Oral, 2018).

Heron'ların verimsiz saha kullanımları sırasında, İsrail-Türkiye siyasi ilişkilerinin 2009'daki Davos'taki Erdoğan-Peres krizi ve 2008-2009 yıllarında İsrail'in Gazze Savaşı'na karşı Türkiye'nin eylemleri ve son olarak 2010 yılındaki Mavi Marmara vakasının ardından Türkiye'nin gerçekleştireceğı Anadolu Kartalı tatbikatına İsrail'in katılımını iptal etmesi, Heron'lar ile ilgili sorunların çözümü ile ilgili geri dönüşü olmayan bir süreci başlatmıştır. (Düz, 2020, s.9)

Türkiye, İsrail ile yaşadığı siyasi ve askeri anlaşmazlıklar sonucunda NATO müttefiki olan ABD'den üst sınıfı İHA'lar tedarik etmek istemiştir. 2009 yılında General Atomics şirketi ile MALE sınıfı RQ-1 Predator İHA ve HALE sınıfı MQ-9 Reaper SİHA satın alımları için görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ancak ABD'nin bu sistemlerin sadece silahsız olanlarını verebileceğini iletmesi üzerine anlaşma gerçekleşmemiştir (Zanotti, 2011). Öyle ki Türkiye'nin ABD'den talep

ettiği İHA'lar diplomatik ilişkilerde her zaman pazarlık aracı olarak ABD tarafından kullanılmıştır. 2010 yılında İran'ın nükleer programı ile ilgili yaptırım uygulanması için Türkiye'nin tutumunu değiştirmeye yönelik İHA sözleşmelerinin onaylanmasının zorlaşacağına dair dönemin ABD Başkanı Barack Obama açıklamalarda bulunmuştur. Böylelikle İHA'lar etkin ve verimli kullanımı sebebiyle diplomaside pazarlık konusu olabilecek bir teknoloji haline gelmiştir. Ancak Türkiye'nin İHA'lar konusundaki ısrarı, tüm bu tartışmalar ve pazarlıklar sonucunda 2016 yılında Savunma Sanayi Başkanı İsmail Demir "Türkiye'nin artık ABD İHA'larına ihtiyacı olmadığını" belirtmiştir (hurriyetdailynews, 2016). Aynı şekilde Cumhurbaşkanı Erdoğan Deniz Harp Okulunda düzenlenen bir törende "ABD ile NATO müttefiki olunmasına rağmen terörle mücadelede kullanılmak üzere SİHA taleplerinin karşılanmadığını böylelikle kötü komşunun bizleri ev sahip yaptı açıklamalarıyla kendi İHA sistemlerini üretme kapasitesine sahip olduklarını" söylemiştir (MSB, 2021). Böylelikle Türkiye'nin İHA ve SİHA sistemleri ile ilgili dış alım çalışmaları sona ermiştir. Türkiye'nin kendi kaynakları ile geliştirdiği İHA ve SİHA sistemleri aynı süreç içerisinde gelişmeye devam etmiş ve etkin kullanımıyla dünyada dikkatleri üzerine çeken bir ülke konumuna gelmiştir.

Tablo 3.2. Türk Silahlı Kuvvetleri Envanterine Giren İHA Sistemleri

İsim	Türü	Firma	Envantere Girdiği Yıl	Ek Açıklama
Banshee	Hedef Uçak	Meggitt	1989	
GNAT-750	Taktik	General Atomics (ABD)	1994	Envanterden Çıkarıldı.
I-Gnat	Taktik	General Atomics (ABD)	1998	Envanterden Çıkarıldı.
Turna	Hedef Uçak	Tusaş/TAI	2001	Hv.K.K. K.K.K. envanterinde eğitim amaçlı ilk milli eğitim amaçlı ilk milli çözüm
Keklik	Takip Hedef Uçağı	TUSAŞ/TAI	2001	
Harpy-1	Hedef Uçağı	IAI (İsrail)	2002	
Heron	Male Operatif	IAI (İsrail)	2005	
Bayraktar	Mini İHA	BAYKAR	2007	200 adet (K.K.K., E.G.M., Jandarma ve Özel Kuvvetler)

Aerostar	Taktik	Aeronautics (İsrail)	2008	
Malazgirt	Mini Helikopter İHA	BAYKAR	2009	
Bayraktar TB2	Male/Operatif	BAYKAR	2014	86 adet SİHA
Anka B	Male/Operatif	TUSAŞ/TAI	2015	
Alpagu,Togan,Kargu	Mini Kamikaze	STM	2017	
ANKA S	Male/Operatif	TUSAŞ/TAI	2018	10 adet (Hava Kuvvetleri Kom.)
Akıncı TİHA	HALE	BAYKAR	2021	3 adet (Hava Kuvvetleri Kom.)
Aksungur	Male/Operatif	TUSAŞ/TAI	2021	1 adet Deniz Kuvvetleri Kom.)
ANKA S	Male/Operatif	TUSAŞ/TAI	2021	2 adet Deniz Kuvvetleri Kom.)

Kaynak:T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayi Başkanlığı, Erişim Tarihi: 30.07.2022.
<https://www.ssb.gov.tr/urun katalog/tr/146/>

TUSAŞ, <https://www.tusas.com/urunler/iha> . Erişim Tarihi: 30.07.2022

Bayraktar Akıncı Envantere Girdi. Anadolu Ajansı 30.08.2021
<https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/bayraktar-akinci-tiha-envantere-girdi/2350110>

Deniz Kuvvetlerine Yeni Anka- S ve Aksungur İHA'lar Teslim Edildi. 24.03.2022,
<https://www.defensehere.com/tr/deniz-kuvvetlerine-yeni-anka-s-ve-aksungur-ihalar-teslim-edildi>.

Düz,S, Türkiye'nin Gökyüzündeki Yeni Gücü İHA'lar, SETA-Analiz Ekim 2020- Sayı 336 .

3.5.2. Türkiye'nin iç dinamikler ile askeri kapasite artırımı

Türkiye iç dinamiklerini kullanarak ulusal boyutta İHA projelerini hayata geçirmeye başlamıştır. Devletler, askeri kapasitelerini artırarak muhtemel tehditlere karşı güvenliklerinin sağlamak adına stratejiler geliştirir. İç dengeleme, bu stratejilerin gerçekleştirilmesinde kullanılan kaynakların daha etkin ve hareket alanının daha yüksek

olduğu bir kaynak türüdür. Daha güvenilir ve daha kesindir. Devletler, kendi kapasitelerini rakip devletlerin kapasiteleriyle karşılaştırarak güçlü ve zayıf yönlerine karar verme eğilimindedirler (Öncel, 2021, s.9). İç dengelemenin başlıca yolu yapılan askeri teknolojilerin ya da silahların taklitlerinin yapılarak kendi sistemlerine adapte etmeleridir. Bu şekilde devletler modernizasyonlarını gerçekleştirebilirler (Waltz, 2010, s.127). Bu taklit yoluyla teknoloji aktarımı, genellikle askeri kapasiteleri büyük devletlerden diğer devletlere doğru gerçekleşir (Gilpin, 1981, s.176). Örneğin; Çin, ekonomik kapasitesinin artmasıyla birlikte askeri modernizasyon çalışmalarına başlamıştır. Öncelikle endüstriyel alt yapısını geliştirmiştir. Sonrasında ise iç dengeleme stratejisi ile mevcut ABD ve AB ülkelerinin sahip olduğu askeri araçların, mühimmatların ve tesisleri gözlemleyerek kendi bütçeleriyle üretme yoluna gitmiştir. Böylelikle ilerleyen artan askeri kapasitesi ve modernizasyonu ile birlikte uluslararası ilişkiler ittifak ilişkilerinde dengeleri değiştiren bir ülke konuma gelmiştir. Yüksek askeri ve ekonomik kapasitesi sayesinde caydırıcılığı yüksek bir konumdadır.

Bir diğer iç dengeleme yöntemi ise strateji ve doktrin üretmek ve geliştirmekten geçer. Strateji, devletin hedeflerine ulaşmak için izlediği yol ve bu yolda kullanacağı araçların nasıl kullanılacağını tanımlar. Daha da önemlisi değişen uluslararası ilişkiler sonucunda beklenmedik durumlara karşı da stratejiler oluşturulmalıdır (Posen, 2014, s.13). Aynı şekilde sistemin ve ilişkilerin belirsizliği nedeniyle stratejiler değişime açık olmalıdır. Teorik olarak orta ve uzun vadede çalışmaları kapsıyor olsa da pratikte kısa vadede değişiklik yapılabilecek hareket kabiliyetine sahip olmalıdırlar. Bu nedenle teorik ve pratik olmak üzere ayrı ele almakta fayda vardır. 21. Yüzyıl profesyonel yönetim anlayışı içerisinde her kurumun stratejik belge ve doktrinleri vardır. Örneğin, herhangi bir toplumsal ayaklanma sonrasında Emniyet yetkilerinin nasıl bir operasyon planı izleyeceği önceden belirlenmektedir. Benzer şekilde İHA'ların terör örgütleri üzerinde etkin bir şekilde kullanılması stratejik bir planın unsuru olabilir ancak esasında bu bir taktiksel seçim olarak değerlendirilmelidir (Strachan, 2019, s.186). Tüm bu bilgiler ışığında; stratejiler gerçekçi olmalı, kural niteliğinde olmayan ancak bir rehber olarak nitelendirilmelidir. Teoride strateji, her ne kadar çok fazla değişken olması sebebiyle kesin bir öngörülebilirlik vermese de tahmin edilebilirlik sunması nedeniyle önemlidir. Pratikte strateji ise gerekli reaksiyonların hemen verebilmesi nedeniyle önem arz etmektedir (Strachan, 2019, s.172).

Stratejiler ile birlikte doktrinlerin de iç dengeleme de önemli rolleri bulunmaktadır. Bu noktada caydırıcı, saldırgan ve savunmacı doktrinler mevcuttur. Saldırı doktrinleri, muhtemel tehditlerin yok edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, 11 Eylül saldırıları sonrası ABD, Bush Doktrini kapsamında saldırgan bir politika izleyerek saldırıların kaynağı olarak nitelendirdiği Afganistan ve Irak'a operasyonlar gerçekleştirmiştir. Bu doktrinın uygulanmasında İHA'lar önemli birer operasyon unsuru olarak modern savaşlar içerisinde yerini almaya başlaması nedeniyle önem arz etmektedir. Savunmacı doktrinler, muhtemel tehditlere karşılık önleyici stratejiler izleyerek saldırıların önüne geçmek için oluşturulur. Örneğin, Türkiye'nin iç ve dış güvenliğini sağlamak amacıyla özellikle Doğu ve Güneydoğu

Anadolu bölgelerinde ve sınırlarında 7/24 esasıyla İHA'ları ulusal güvenlik konsepti içerisinde kullanması olarak gösterilebilir. Böylelikle terör örgütlerinin eylem kapasitesi azalmış ve gerçekleştirilen operasyonlar için anlık istihbarat sağlamaya başlaması sebebiyle önemli bir askeri araçtır. Öncelikle savunma doktrini içerisinde yer alan İHA'ların etkinliği test edilmiş, daha sonrasında ise Suriye'ye gerçekleştirilen Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı hareketleri ile saldırgan doktrin içerisinde yerini almıştır. Son olarak caydırıcı doktrinler muhtemel düşmana karşı harekete geçmeden vazgeçirmek suretiyle benimsenen doktrinlerdir. Bu doktrinlere örnek olarak nükleer silahlara sahip küçük ülkeler bile bu stratejik silahları kullanarak kendisine tehdit olan ülkelere karşı etkin bir şekilde kullanmaktadır. Genellikle caydırıcılıkla birlikte dayatma uygulamaları kullanılır. Ancak dayatma belirli bir zaman dilimi içinde gerçekleştirilir. Ekonomik ve askeri yaptırımlar etkin ve yaygın kullanımları sebebiyle çoğu zaman diplomatik bir araç olarak sık sık kullanılmaktadır. Pasif bir argüman olan dayatma, sonuçları kestirilememesi ve dayatmaya maruz kalan ülkenin ters tepki verme olasılığı sebebiyle de saldırgan sonuçlar doğurabilir (Schelling, 2008, s.102).

Savunma sanayindeki insansız platformların kara, hava ve denizde alanlarında etkisi gün geçtikçe artmaya devam etmektedir. Türkiye, bu alanda çağı yakalamış, özellikle İHA'ların terörle mücadeledeki kullanımıyla dünyada büyük yankı uyandırmıştır. Terör örgütlerinin asimetrik üstünlüğünü minimize ederek anlık bilgi ve istihbarat sağlaması nedeniyle özellikle kırsal alanda hareket alanını kısıtlamıştır. Askeri operasyonlarda kara unsurlarına sağladığı havadan destek sayesinde muharebe alanında daha az kuvvet ihtiyacı ve daha az zayıat sağlaması nedeniyle önemlidir (Center for Security Studies, 2010, s. 1) Türkiye, PKK terör örgütüne karşı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde gerçekleştirdiği hareketlerde İHA'ların etkin kullanımıyla birlikte sahadaki etkinliğini artırarak, yeni bir hareket strateji kabiliyeti kazanmıştır. Düşman ateş hattında uzun süreli görev ifa edebilmesi, alçak uçuş kabiliyetleri ve fayda-maliyet oranının yüksek olması nedeniyle PKK'nın yuvalandığı bölgelerde avantajlar sağlamıştır (Ergün ve Sönmez, 2022, s.8-9). Özellikle tehdidin kırsal bölgelerde önceden tespit ve teşhis edebilme kabiliyeti ile Türkiye'nin proaktif güvenlik konsepti için en uygun savunma sanayi araçlarından birisidir.

4. BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN YENİ ULUSAL GÜVENLİK KONSEPTİ İÇERİSİNDEKİ İHA’LARIN ROLÜ

Türkiye’nin yeni ulusal güvenlik stratejisinin içeriğinde askeri ve savunma stratejileri ile birlikte diplomasi bir arada yer almaktadır. Özellikle 2011 yılında başlayan Arap Baharı ile birlikte Orta Doğu ve Kuzey Afrika’daki bölgesel düzenin yeniden şekillenmesi ile birlikte dengeler yeniden değişmeye başlamış ve dönüşüm başlamıştır. Devlet dışı aktörlerin sayılarının artması, geleneksel ulusal devlet egemenlik anlayışının değişmeye başlaması, ulus devletlerin sınırlarının egemenlik anlayışının değişimi kapsamında sorgulanması ve Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgesi ülkelerinde güç çatışmaları ile birlikte vekalet savaşlarının artmasından dolayı bölgede güvenlik sorunları artmaya başlamıştır. Türkiye ise böyle bir ortamda proaktif bir güvenlik anlayışı içerisinde askeri stratejisini güncellemek zorunda kalmıştır. Çünkü, Türkiye’nin içinde bulunduğu istikrarsız ve çatışma ortamı itici bir güç olmuştur. Bu kapsamda sınır ötesi askeri operasyonlar ve ileri karakollar oluşturmak için mevcut konjonktür de değerlendirildiğinde bağımsız bir stratejik plan uygulayabilmek için yerli savunma sanayi çalışmaları sonuç vermeye başlamıştır. Özellikle Suriye iç savaşı, Türkiye’nin değişen ulusal güvenlik stratejisinin uygulandığı ilk saha olması nedeniyle önem arz etmektedir. Aslında 2000’li yıllarda yerli savunma sanayi projeleri ile başlayan süreç, bölgedeki çatışma ortamı ve değişen dengeler nedeniyle ivme kazanmıştır. Güçlü bir ulusal savunma sanayi uygulaması, ordunun bir dış politika aracı olarak etkin kullanılmış ve bölgedeki tehditlerin bertaraf edilerek bağımsız stratejik hareket alanı açılmasında önemli bir dinamik olmuştur (Mevlütöğlu, 2016, s.164). Bu noktada yeni strateji içerisinde konumlandırılmış taktik silahlar: Örneğin; İHA’lar, sadece devlet dışı aktörlere karşı kullanılmamış aynı zamanda Suriye’de rejim ve rejim destekçilerine karşı ve Halife Hafter destekli Libya Ulusal Ordusuna karşı kullanılarak Türkiye’nin dış politika vizyon ve uygulamalarını sağlamlaştırmıştır (Düz, 2020).

ABD ve Avrupa ülkeleri ile Türkiye’nin taktik ve stratejik farklılıklar ile birlikte çıkarlarının çatışması ve sonrasında diplomatik ilişkilerinin bozulması nedeniyle özellikle Suriye iç savaşı sürecinde ve sonrasında Türkiye tarafından Batı ülkelerine karşı güveninin sarsılmasına neden olmuştur (Turkish Defence Industry, 2018). Doğrudan bir askeri çatışma ortamında kendi kendine yeten ve tek taraflı olarak bağımsız bir şekilde karar alabilen bir ülke pozisyonunu içeren bu ulusal güvenlik stratejisi, sahadaki uygulamaları ile daha da sağlamlaşmış ve dış politikaya etkileri görülmeye başlamıştır.

Suriye iç savaşının yoğunlaşması ile birlikte PKK ve DEAŞ terör örgütlerinin bölgede etkinliğinin artması sonucu Türkiye’nin Batı’daki stratejik ortaklarıyla farklı bakış açıları içerisinde olması ile birlikte bölgeye askeri müdahalenin bağımsız olarak hareket ederek savunma sanayi yatırımlarının haklılığı doğrulanmıştır. PKK terör örgütünün gerçekleştirmek istediği Rojava projesi kapsamında ilk olarak Türkiye’nin güneyinde kentsel savaş taktikleri

uygulayarak özerlik ilan etmesiyle başlayan süreçte Türkiye doğrudan hedef alınmıştır. DEAŞ ise Türkiye'deki yerel ağını genişletmek isteyerek Türk-Kürt çatışmasını derinleştirerek kendisine yaşam alanı açma adına eylemlerini sürdürmüştür. Bu noktada Türkiye, toprak kaybetme endişesi ile birlikte atak bir tutum sergilemekten kaçınmamıştır (Yeşiltaş, 2021, s.289). Ancak Türkiye'nin bu tutumu sergilemesinde sadece Suriye iç savaşının etkili olduğunu söylemek doğru değildir. Doğu Akdeniz'de ki jeopolitik çatışmalar ve Libya'da ki sergilediği duruş ile birlikte bölgede birden fazla jeopolitik eksen oluşmasına neden olmuştur. Bu eksenler; Türkiye-Katar, İran-Suriye, Mısır-Suudi Arabistan-Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve İsrail olmak üzere farklı ittifaklar üzerinden güç arayışı üzerine kurulmuştur. Bu noktada Türkiye ulusal güvenlik stratejisinin uygulanmasının milli savunma sanayi hamleleriyle gerçekleşeceğini, güvenlik kaygılarını bu yöntemle giderebileceğini ve bu askeri kapasiteye sahip olduğunu askeri operasyon ve diplomatik uygulamalarıyla göstermeye başlamıştır.

Bu noktada savunma stratejilerinin destekleyici unsurları içerisinde ilk olarak, politik hedeflere ulaşmak için askeri hazırlık seviyesinin yüksek olması gerekmektedir. Bu hazırlıklar kara, deniz ve hava kuvvetlerinin birbirine entegrasyonu sağlanmalı ve operasyon kabiliyeti artırılmalıdır. Bundan sonra ise terörle mücadele ve düşman unsurlara karşı proaktif stratejiler uygulayarak gerçekleştirilmelidir. Örneğin; 2015 yılındaki PKK'nın kentsel terör stratejileri ve Irak ve Suriye'deki genişleme çalışmaları ve DEAŞ'ın Suriye'deki toprak kazanımlarının artması sonucunda Türkiye sınır dışında önleyici operasyonlar gerçekleştirerek aynı zamanda caydırıcılığını göstererek askeri varlığını sergilemiştir. Caydırıcılık, bu süreçte Türkiye'nin en çok kullandığı argüman olmuş ve ileri savunma stratejisi uygulayarak tehditlerin topraklarına ulaşmadan önleyici operasyonlar ile olası tehditlerden korunma yolunu seçmiştir (Yeşiltaş, 2021, s.295) Bu stratejinin ana hedefleri içerisinde dış politikanın inşası ve uygulamalarında siyasi-askeri etki alanını oluşturmak amaçlanmaktadır (Kasapoğlu, 2017, s.19). T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Polis Akademisi'nin 2016-2017 eğitim öğretim yılı açılış konuşmasında yeni güvenlik konsepti ile ilgili olarak: *"Artık tehditlerin kapımıza dayanmasını, canımızı acıtmasını beklemeyeceğiz. İçeride ve dışarıda hangi tehdit söz konusu olursa olsun biz üzerine gidecek, sorunları bizzat kaynağında çözeceğiz, kapıya geldikten sonra değil. Buradaki güvenlik kavramı sadece asayiş, sadece sınırların korunmasını kapsamıyor. Savunmadan emniyete, adaletten sağlığa, ekonomiden ulaşım, enerjiden eğitime, bilişimden şehirleşmeye her konu yeni güvenlik konseptimiz içindedir. Terörle mücadele bu önceliklerin başında geliyor. Tabii Türkiye'nin terörle mücadelesi sadece kendi topraklarıyla sınırlı değildir. Türkiye'nin mücadelesi de geniş bir alanda sürmeye devam edecektir"* açıklamalarında bulunmuştur (TCCB, 2016).

4.1. Türkiye'nin Yeni Güvenlik Konseptini Uygulama Sahaları

Türkiye, yeni güvenlik konsepti uygulamalarına Suriye'de gerçekleştirdiği operasyonlarla başlamıştır. Suriye'de gerçekleştirilen operasyonlar sırasıyla; Fırat Kalkanı Harekatı, Zeytin Dalı Harekatı, Barış Pınarı Harekatı ve Bahar Kalkanı Harekatıdır. Bir diğer yeni güvenlik konseptinin uyguladığı coğrafya ise Ege ve Akdeniz'de güç ve güvenlik temelinde gerçekleştirdiği uygulama sahalarıdır.

4.1.1. Suriye operasyonları

2009 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı süreci 2011 yılında Suriye'de başlamıştır. Ancak ortaya çıkan halk hareketleri Esed yönetimini tarafından sert müdahale ile bastırılmaya başlayınca birçok etnik ve mezhep grubun yer aldığı çatışma ortamına evrilerek bir iç savaşa dönüşmüştür (Taştekin, 2015, s.115-19). İç savaş ortamından kaçan milyonlarca Suriyeli evlerini terk ederek komşu ülkelere ve özellikle Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmış ve iç savaşın artan şiddetiyle birlikte tüm ülkeye yayılmıştır. Böyle bir güç boşluğunun bulunduğu kaos ortamında küresel ve bölgesel güçlerin de Suriye iç savaşında gruplar içinde taraf olmasıyla birlikte savaş daha büyük bir çatışma ortamı yaratmıştır. DEAŞ, PYD/YPG, Haşdi Şaabi, Nusret Cephesi gibi devlet dışı aktörler etkinliklerini artırmıştır. DEAŞ ise bölgede otorite boşluğunu değerlendirerek kendisine petrol sahalarının da içerisinde olduğu geniş bir yaşam alanı sağlayarak küresel bir tehdit haline gelmiştir (Polat, 2020, s.60). Türkiye'nin en uzun sınırı olan güney sınırında faaliyet gösteren DEAŞ, Türkiye sınırları içerisinde de bombalı terör eylemleri gerçekleştirmiştir. 1 Mayıs 2015 tarihinde Gaziantep Emniyet Müdürlüğü'ne bombalı araç saldırısı, 20 Temmuz 2015 tarihinde Şanlıurfa'nın Suruç ilçesinde bombalı intihar saldırısı düzenlemiş ve 34 kişi hayatını kaybetmiş, 100'den fazla kişi yaralanmıştır (BBCNews, 2015). 18 Ocak 2016 tarihinde Kilis'e füze ile hedef almış ve toplum içerisinde huzursuzluk yaratmayı amaçlamıştır. Ayrıca DEAŞ'ın gerçekleştirdiği canlı intihar bomba eylemlerinin video kayıtları ve kaçırılan rehinelere görüntüleri internet sitelerinde yayınlayarak toplumda korku yaratmayı amaçlamıştır.

Terör örgütü PKK'nın Suriye'deki kolu PYD/YPG, Suriye'deki iç savaş fırsat bilerek Esed rejimi ile girdiği angajman ile kısa sürede Türkiye'nin güney sınırında bazı bölgeleri kontrol altına alarak kanton ilan etmiştir. PKK'yı terör örgütü olarak tanımlayan ABD, Türkiye'nin PYD/YPG ile siyasi ilişkiler inşa etmesini istemiştir (Erol ve Çelik, 2018, s.14-39). Zaten Kuzey Irak'ta devam eden PKK varlığına ek olarak, Kuzey Suriye'de de PYD/YPG'nin de bölgede etkinliğini artırması ile birlikte Türkiye'nin güney sınırı tamamen terör örgütlerinin kontrolü altına girmiştir. Suriye'de ki iç savaşta Rusya'nın Esed yanlısı politikaları, ABD'nin ise PYD/YPG üzerinden vekalet yürütmesi Türkiye için önemli bir güvenlik endişesi oluşturmuştur (Altundegir ve Yılmaz, 2016, s.289-301). Bu noktaya kadar Türkiye, savunmacı bir dış politika izlemiş ancak stratejik ortaklarından gerekli desteği bulamaması ve konjonktür gereği

Suriye'deki terör örgütü yapılanmalarını beka sorunu olarak tanımlamıştır. Bu noktada savunmacı tutumunu değiştirerek Suriye'deki muhalif Arap gruplardan oluşan Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile birlikte ilk olarak DEAŞ'a karşı Fırat Kalkanı Harekatı'nı gerçekleştirmiştir. DEAŞ'ın bölgedeki etkinliğinin kırılmasından sonra PYD/YPG'ya karşı Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekatı'nı gerçekleştirerek tehdidi kaynağında yok etmek istemiştir. Devam eden süreçte ise Esad Rejimi'nin İdlib'te Türk askerlerine saldırması sonrası, Türkiye cevap olarak Bahar Kalkanı Harekatı'nı gerçekleştirerek sahada elde ettiği operasyonel başarıları, dış politika aracı olarak kullanarak yeni güvenlik konsepti içerisinde kullanmıştır. Bu hareketler aynı zamanda Türkiye'nin savunma sanayi yatırımları kapsamında İHA'ların etkinliğinin test edildiği önemli bir uygulama alanı olması sebebiyle de önem taşımaktadır.

4.1.1.1. fırat kalkanı harekatı

DEAŞ'ın, Türkiye sınırları içerisindeki artan eylemleri, sınır boyunca tahrik edici saldırıları ve PKK/YPG'nin Akdeniz'e doğru bir koridor açarak deniz bağlantısını elde etme çabaları sonrasında Türkiye, 24 Ağustos 2016 tarihinde BM 51. maddesine dayanarak Fırat Kalkanı Harekatı'na başlamıştır. Ağustos 2016 tarihinden Mart 2017 tarihine kadar devam etmiştir. Bu hareketin üç temel amacı vardır: öncelikle sınır bölgesinden DEAŞ unsurlarını temizlemek, ikincisi PKK/YPG terör örgütüne karşı ileri bir karakol oluşturmak ve son olarak sınırda boyunca "güvenli bölge" adı altında mültecileri elde edilecek bölgelere yerleşimini sağlamaktır (Ulutaş ve Duran, 2016, s.21). Daha uygun bir ifadeyle hareketle elde edilmek istenen sınır boyunca güvenliği sağlamanın ötesinde operasyonel stratejik derinlik elde etmek amaçlanmıştır (Ülgen ve Kasapoğlu, 2017, s.13).

Fırat Kalkanı Harekatı kapsamında Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından kullanılan askeri araçlar genel itibarıyla kara araçları olmuştur. Harekatın başladığı günden itibaren 1.100 kilometrekarelik alan temizlenmiş hemen ardından toplamda 243 meskun mahal ve 2.015 kilometrekarelik alan kontrol altına alınmıştır (kkk.tsk.gov.tr, 2021 ve Kasapoğlu, 2017). Modernizasyonu tamamlanmış Leopard 2A4 ve M60T tankları ile motorize birliklerin ön planda olduğu bu harekatta, yakın hava desteği (CAS) ve istihbarat, gözetleme, hedef tespit ve keşif (ISTAR) özellikleri ile Bayraktar TB2 İHA'ları katkı sağlamıştır. Bu hareket, İHA'ların sahada test edilmesi noktasında önem arz etmektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından İHA'ların ilk olarak bu büyüklükte bir harekatta kullanılması ve bunun sonucunda etkinliğinin test edilmesiyle çıkan sonuçlara göre gözden geçirilebilme imkanı sağlaması nedeniyle de önemlidir. Yeni bir operasyon kabiliyeti elde etmek adına İnsansız Muhabere Araçlarının (UCAV), kara unsurlarıyla entegrasyonunun önemi bu hareketle bir kez daha anlaşılmıştır (Yeşiltaş, 2021, s.301). Bu harekatta destek görevi gerçekleştiren Bayraktar TB2 'ler DEAŞ'a ait beş hedefi lazerle işaretleyerek Türk savaş uçakları tarafından imha edilmesinde destek unsuru olarak görev almıştır. Ancak gerçek anlamda İHA'ların etkin bir şekilde kullanıldığı ve

S/İHA'larında kullanılmasıyla birlikte tüm dünya kamuoyuna damgasını vurması nedeniyle Zeytin Dalı Harekatı ayrı bir önem taşımaktadır.

4.1.1.2. zeytin dalı harekatı

Fırat Kalkanı Harekatı başarıyla gerçekleştirilmiştir. Türkiye, İran ve Rusya ile birlikte Astana ve Soçi sürecini başlatmıştır. Fırat Kalkanı Harekatı ile Azez-Cerablus arasındaki bölge ve Soçi sürecine birlikte ise İdlib'e kadar olan bölge kontrol altına alınmıştır. Ancak ABD'nin Suriye Demokratik Güçleri (SDG)'den oluşan 30.000 kişilik birlik kuracağını açıklaması ve YPG/PYD'nin Afrin'den Akdeniz'e uzanma olasılığı devam etmesi sebebiyle yeni bir hareketin başlatılma zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Polat, 2020, s.70). Sonrasında Türkiye, Ocak-Mart 2018 tarihleri arasında PKK'nın Suriye'nin kuzeyindeki yapılanması olan YPG unsurlarının faaliyet gösterdiği bölgelerden çıkarılması için Zeytin Dalı Harekatı gerçekleştirilmiştir. Bu harekatı zorunlu kılan en önemli unsur, Türkiye'nin yıllardır dile getirdiği PKK ile ilgili siyasi ve asker kaygılarını başta ABD olmak üzere Batı müttefiklerinin yeterince anlayamaması ya da anlamak istememelerinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin Zeytin Dalı Harekatıyla vermek istediği mesaj; komşu sınırlarında olası bir terör devletine izin vermeyeceğini ve Suriye'nin toprak bütünlüğünü savunduğunu göstermektir. Suriye'de barış ve istikrarın sağlanması adına yapılacak her çalışmada güçlü ve kaçınılmaz bir aktör olarak müzakerelerdeki rolünü artırarak ve caydırıcılığını göstermeyi amaçlamıştır (Kasapoğlu, 2018, s.12). Zeytin Dalı Harekatı ile birlikte Fırat Kalkanı Harekatında elde edilen stratejik askeri kazanımlar güçlendirilmiştir (Yeşiltaş, 2021, s.303). Harekatın gerçekleştirildiği tarihlerin kış aylarında olmasından dolayı alçak bulut tavanında yer artı 300 metre irtifada uçuş gerçekleştirmiştir (Yıldırım, 2018). Başta Bayraktar TB2 olmak üzere Türk S/İHA'ları yüksek riskli hareket bölgelerinde operasyonlar gerçekleştirmiştir. Bu operasyonlarla elde edilen yüksek hassasiyetle hedef tayin etme ve taarruz performansları ile birlikte Hibrit harp tehditlerine karşı askeri kapasitesinin ölçülmesi adına önemli bir hareket olarak değerlendirilmektedir (Kasapoğlu ve Kırdemir, 2018, s.21). Bayraktar TB2 S/İHA sistemleri, bu harekatta gerçekleştirilen uçuşların yüzde 90'ından fazlasını yaparak 5.300 saat uçuş gerçekleştirmiş ve harekata damgasını vurmuştur (Baykar Technologies,2020). Bayraktar TB2'nin 2015 yılında ilk görevi olan Hakkari'nin Çukurca ilçesinde icra edilen PKK terör örgütüne yönelik operasyon sonucu beş PKK'lının etkisiz hale getirilmesinden Zeytin Dalı Harekatı da dahil olmak üzere 42 bin saat uçuş gerçekleştirmiştir. Sadece Zeytin Dalı Harekatı'nda 4.000 saat uçuş gerçekleştirmiştir (Yıldırım, 2018). Savunma uzmanlarına göre hareketin planlanandan erken bitmesinde Bayraktar TB2'lerin etkin bir şekilde kullanılmasına bağlanmıştır (Dilek, 2019, s.178). Böylelikle stratejik hedeflerin gerçekleştirilmesinde İHA'ların yeni bir taktik araç olduğu ve ne kadar başarılı olabileceği test edilmiştir. Harekat sürecinde İHA'lar ile gerçekleştirilen operasyonların görüntüleri kamuoyu ile paylaşılmıştır. Bu görüntüler, operasyonların haklılığını göstermesi ve toplum nezdinde karşılık bulması açısından aynı zamanda propaganda niteliği taşıması nedeniyle de önemli bir yer edinmektedir. Örneğin, bir tepede PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın portresinin

SİHA marifetiyle yok edilmesi ve bu görüntülerin kamuoyunda paylaşılması güçlü bir mesaj olarak nitelendirilebilir.

Bu harekatta aynı zamanda İHA'lar için Roketsan tarafından üretilen ve geliştirilen mini akıllı mühimmatlar olan MAM-C ve MAM-L'lerin kullanılması nedeniyle de ayrı bir test alanı olmuştur. MAM-L toplamda 22kg ağırlıkta ve 10 kg harp başlığına sahip zırh delici, termobarik ve yüksek infilaklı parçacık etkili özellikleri ile 15 km menzile sahip Bayraktar TB2'ler ve Vestel Karayel markalarının faal olarak kullandığı yerli üretim bir mühimattır. Ana muharebe tankları, hafif zırhlı araçlar ve anti-personel taşıyıcıları kullanıldığı hedef tipleridir. MAM-C ise toplamda 6.5kg ağırlığa sahip 2,5 kg harp başlığı ile 8 km menzile sahip cirit roketi üzerinden tasarlanmış itkisiz bir akıllı mühimattır. Harp başlığı; parça tesirli, zırh delici, yangın çıkarıcı ve yüksek infilak parçacık etkili olmasıyla hafif zırhlı ve zırhsız araçlara karşı kullanılmaktadır (Roketsan, 2022).

Zeytin Dalı Harekatı sonrasında TSK tarafından Afrin'de mühimmat depolarının, tünellerin ve PKK/PYD tarafından karargah olarak kullanılan binaların SİHA'lar marifetiyle imha edilme görüntülerinin kamuoyu ile paylaşılması ve sonrası dünya basınında geniş yankı bulmuştur. Harekat süresince Bayraktar TB2'ler istihbarat ve ateş desteği sağlayarak hassas görevlerde yer almıştır. PKK-PYD/YPG teröristlerine ait Doçka uçaksavar monteli araç SİHA'lar tarafından tam isabetle vurulmuştur (T.C.Milli Savunma Bakanlığı, 2019). F-16 uçakları ve ATAK tipi taarruz helikopterlerine hedef belirlemede "göz" olması marifetiyle sivil kayıpların yaşanmaması adına azami özenin gösterilmesinde yardımcı olmuştur. Aynı zamanda yayınlanan görüntülerle terör örgütünün iddia ettiği kara propagandalarının doğru olmadığını ispat ederek operasyonların siyasi ve diplomatik olarak operasyonlarla ilgili kanıt sunabilme kabiliyeti kazandırmıştır.

4.1.1.3. barış pınarı harekatı

ABD'nin Suriye'nin kuzeydoğusundan çekilme kararı üzerine Türkiye, 2019 yılında Suriyeli mültecileri geri dönüşlerini hızlandırmak ve güvenli bölge oluşturmak ve PKK/PYD-YPG güvenlik tehdidini ortadan kaldırmak için Barış Pınarı Harekatını başlatmıştır (BBCNews, 2019). Tel Abyad'da bulunan terör örgütü hedeflerine obüs atışlarıyla başlayan bu harekat, Cerablus'tan Irak sınırına kadar otuz km derinlikte dört yüz dört km uzunlukta bir alana yayılmıştır. Ayn el Arap, Tel Abyad, Tabka, Haseke, Kamışlı, Resulayn ve Deyrizor'un kuzeyi kesimlerini kapsamıştır (TRTHaber, 2019).

Operasyonun en kritik noktası Resulayn kentinin ele geçirilmesidir. Habur sınır kapısından başlayıp Münbiç ve Kamışlı'yı birbirine bağlayan PKK/PYD'nin önemli bir lojistik güzergahı olan M4 karayolu ele geçirilmiştir (T.C.Milli Savunma Bakanlığı, 2019). 22 Ekim 2019 tarihinde YPG'nin otuz kilometre Türk sınırından aşağı çekilmesi ve on kilometrelik sınır derinliği

içerisinde Türk-Rus devriye uygulamalarının başlamasıyla mutabakat imzalanmış ve olası bir yeni mülteci akının önüne geçilmiştir (BBC, 2020).

Zeytin Dalı Harekatı süresince T.C. Milli Savunma Bakanlığı'nın resmi twitter hesabından operasyonlarda yok edilen terör örgütü unsurlarının görüntüleri propaganda niteliğinde paylaşmıştır. Bu görüntüler Bayraktar TB2 ve ANKA-S İHA'larıyla çekilen görüntüler olmakla birlikte güçlü bir mesaj olarak değerlendirilmiştir. Türkiye, bu askeri adımlarla birlikte Rusya ve ABD ile gerçekleştirdiği diplomatik temaslar ile bölgedeki izlenen politikalarda değişikliğe gidilmesi hususunda dik ve bağımsız bir tavır sergilemiştir. Gerektiğinde sert güç kullanmaktan çekinmeyeceğini mesajını net bir şekilde ifade etmiştir. Böylelikle askeri kapasitesini, teknik donanımını ve operasyonel kabiliyetini İHA'ların çektiği görüntüleri uluslararası kamuoyuyla paylaşarak caydırıcılığını göstermiştir (Telci, 2019, s.14-15). Yurt dışı basında Türk İHA'ları ile ilgili makaleler ve köşe yazıları yazılmaya başlanmıştır. Örneğin: Financial Times gazetesi Bayraktar TB2'ler hakkında; "hızlı, ucuz ve ölümcül: küresel savaşı değiştiren bütçe dostu uçak" başlıklı bir makale yayınlamıştır (Pitel ve Jalabi, 2022). Bir diğer köşe yazısı The Washington Post gazetesinde "Türkiye'nin sınırlarının ötesinde gerçekleştirilen askeri hareketler, kendi öz kaynakları ile yapılan silahlı insansız hava araçlarıyla destekleniyor" başlığı ile kaleme alınmıştır (Fahim, 2020).

4.1.1.4. bahar kalkanı harekatı

Zeytin Dalı Harekatı sonrasında bölgede oluşan güç boşluğunun giderilmesi noktasında Esad rejimi, İdlib'te Türk-Rus kontrolünde güvenli bölge oluşturma anlaşmalarını ihlal etmiştir. Aralık 2019 tarihinden itibaren İran destekli milisler ve Rus hava sahası desteği ile İdlib'in güneyinde Esad rejim güçleri ilerleme girişimlerinde bulunmuştur (Özcan, 2020). Bu girişimler sürecinde 27 Şubat 2020 tarihinde düzenlenen hava saldırısı sırasında otuz üç Türk askeri şehit olmuş ve daha sonra çıkan çatışmalarda bir Türk askeri daha şehit olmuştur (BBC, 2020). Bu saldırı ile uzun zamandan sonra Türkiye'nin en çok asker kaybı yaşadığı İdlib Saldırısı kamuoyuna geniş yer bulmuştur. Türkiye, meşru müdafaa hakkını kullanarak tek amacının Esad rejim güçlerinin vurmak olduğunu belirterek bu kapsamda Rusya ile karşı karşıya gelme amacının olmadığını belirtmiştir (Güler, 2020).

Harekat kapsamında yaklaşık 3.473 rejim unsuru, 3 adet uçak, 8 helikopter, 1 adet İHA, 93 adet tank, 36 adet zırhlı araç, 67 adet OBÜS/ÇNRA, 10 adet kısa ve orta menzilli hava savunma sistemi imha edilmiştir (T.C. Millî Savunma Bakanlığı, 2020). Bu harekat kapsamında Türkiye askeri kapasitesini hibrid sistemlerle geliştirdiğini ispat etmiştir. Bu harekat kapsamında Rus yapımı Panthsir S-1, S-125 Pechora ve TOR tipi hava savunma sistemleri Bayraktar TB2 ve ANKA-S İHA'ları tarafından imha edilmiştir. Bu sistemlerin yanında Türkiye'nin geliştirdiği bir diğer yerli proje olan KORAL ET, düşman radar sinyallerini bozarak elektronik ve ağ harp teknoloji kapasitesine sahip olduğunu göstermiştir (Düz, 2020). Harekat süresince

Cumhurbaşkanı Erdoğan; Brüksel ziyareti dönüşünde uçakta yaptığı açıklamada, İdlib'te 8 Panthsir hava savunma sisteminin İHA'lar tarafından imha edildiğini ve bu sistemlerin yüksek maliyetleri ve kullanımları nedeniyle önemli sistemler olduğunu aktarmıştır (Euronews, 2020). Ancak Rusya Savunma Bakanlığı konu ile ilgili olarak yaptığı açıklamada, 2 adet Panthsir hava savunma sisteminin zarar gördüğünü ve bunların tamirinin kısa sürede tamamlandığını açıklamıştır (Euronews, 2020). Bunun üzerine ise T.C. Savunma Bakanlığı'nın resmi twitter hesabından Panthsir sistemlerinin İHA'lar ile vurulma görüntülerini paylaşmıştır (T.C.Milli Savunma Bakanlığı, 2020). İngiltere Savunma Bakanı Ben Wallace; Hava ve Uzay Gücü Konferansı'nda gerçekleştirdiği konuşmasında, Suriye'deki operasyonlar kapsamında iddia edilen Esad rejim güçlerinin kayıplarının yarısının bile doğru olduğu kabul edilirse bu sistemlerin oyun değiştirici nitelikte olduğuna vurgu yapmış ve Türk İHA'larının düşmana gerçek zorluklar yaşatma kapasitesine sahip olduğunu açıklamıştır (Salcı, 2020). Bahar Kalkanı Harekatı ile ilgili dış basında Forbes dergisinde yayınlanan "Türk İHA'ları ve topçuları İdlib vilayetinde Esad Güçlerini Yıkıyor" başlıklı makale ile hareketin içeriğine dair operasyon görüntüleri ile birlikte kaleme almıştır (Roblin, 2020).

Bahar Kalkanı Harekatı, dünyada ilk defa bir askeri harekatta sürü SİHA kullanılması sebebiyle de ayrı bir önem arz etmektedir. Küresel Konumlama Sistemi Bağımsız Otonom Seyrüsefer Sistemi Geliştirilmesi (KERKES) projesi kapsamında döner kanatlı olmak üzere, GPS olmayan ortamlarda sabit kanatlı İHA'ların görev gerçekleştiremeyeceği ortamlar için geliştirilmiş KARGU adı verilen taktik mini İHA sistemleri, Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş. (STM) tarafından geliştirilmiştir. Yapay zeka ile güçlendirilerek öğrenme kabiliyeti kazandırılmış, görüntü tabanlı mesafe ölçümü, derinlik ve büyüklük hassasiyetinde haritalandırma, yapay zeka aracılığıyla hedef öncelendirme ve sürü bölünmesi özellikleri ile taşınabilir büyüklükte olması ile askeri unsurlara keşif, gözetleme, istihbarat, ve hassas vuruş kabiliyeti kazandırmıştır. 30 dakikalık görev süresi, 5/10 km menzili ve 1,3 kilograma kadar harp başlığı taşıyabilme özelliği ile dikey iniş kalkış (VTOL) yapabilen bir İHA sistemidir (STM, 2020).

4.1.2. Akdeniz ve ege denizi'nde gerçekleştirilen operasyonlar

Türkiye- Yunanistan arasında Ege Denizi'nde yıllardır çözüm bekleyen hava sahası ve kıta sahanlığı sorunu günümüzde halen devam etmektedir. Bu soruna ek olarak özellikle Suriye'de ki iç savaş sonrasında yaşanan göç hareketleri Avrupa'ya deniz yoluyla gerçekleşmektedir. Bu noktada düzensiz göç hareketlerinin engellenmesi ve göçmenlerin yaşadıkları trajik olayların önüne geçme adına birtakım roller üstlenmiştir. Ayrıca Doğu Akdeniz'de kıta sahanlığı ve hava sahası ihtilafının uzantısı olarak doğalgaz ve petrol arama sahalarında zaman zaman krizler yaşanmaktadır. Tüm bu sorunlar Türkiye, Yunanistan, AB, İsrail, GKRY, KKTC, Libya, Mısır ülkelerinin ekseninde gerçekleşmekte, farklı ve dinamik ittifaklar oluşturmaktadır. Ancak ana eksen Türkiye ve Yunanistan üzerinde olmakla birlikte bu iki ülke birçok defa savaşın eşiğine

gelmiş ve deniz, hava ve kara kuvvetlerini olası bir çatışma senaryosuna karşı hazır tutmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Türkiye, tüm bu sorunlar çerçevesinde önleyici savunma askeri doktrini kapsamında sürekli kamuoyunda yer alan Ege Denizi'nde Türk-Yunan F-16 jetleri tarafından ifa edilen devriyelerde zaman zaman tansiyon sürekli artmaktadır. Türkiye'nin İHA teknolojilerine yapmış olduğu yatırımlarla birlikte jet filoları üzerindeki mali ve askeri yükü azaltmış böylelikle 7/24 bölgede İHA'larla uçuş gerçekleştirmeye başlamıştır. Türk İHA'larının bölgedeki baskın unsur olarak yer alması sebebiyle Yunanistan, benzer askeri çözüm yoluna giderek AB desteğiyle ABD üretimi MQ-9 Reaper İHA'larını almak için harekete geçmiştir (Kokkinidis, 2019). Ayrıca Türk İHA'larının bölgede hareket alanını kısıtlamak amacıyla "Drone Dome" adı verilen İsrail Rafael Gelişmiş Savunma Sistemleri tarafından üretilen ve geliştirilen düşman İHA'ların iletişimini ve GPS'lerini bozan bir lazer silahı almak üzere görüşmelere başlamıştır (Iddon, 2022). Bu durum güvenlik ikilemi konusuna güçlü bir örnektir.

Ege Denizi'nde bir diğer sorun olan düzensiz göç hareketleri Bayraktar TB2 ve ANKA-S İHA'larıyla 7/24 takip edilmektedir. Öyle ki bu takipler sonucunda Yunanistan Sahil Güvenliği tarafından düzensiz göçmenlerin Türk sularına itildiği görüntüler elde edilmektedir. Bu noktada uluslararası hukuk alanında ve uluslararası platformlarda bu görüntüler kanıt niteliği taşıması nedeniyle de ayrı bir önem arz etmektedir (Gündoğan, 2022). T.C. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 77. BM Genel Kurulu kürsü konuşmasında, bu görüntüleri dünya kamuoyu ile paylaşarak düzensiz göçmenlere karşı Yunanistan'ın kötü muamelelerin hukuka aykırılığını delillerle sunmuştur (AA, 2022).

1923 Lozan Antlaşması Md.12. ve 13. Maddeye göre Ahikerya, Sisam, Sakız ve Midilli adaları Gayri Askeri Statüde Adalar olarak belirlenmiştir. Ayrıca 1947 Paris Antlaşması ile Gayri Askeri Statüdeki Adalar olarak statüsü belirlenerek Yunanistan'a Batnos, Leryos, Kilimli, İstanköy, İstanbali, İncirliadai Kerupe, Kaşot, Sömbeki, Rodos, Hereke ve Tilos adaları verilmiştir. Kasım 2021 tarihinde ABD'nin NATO güvenlik konsepti kapsamında Rusya'ya yönelik Dedeagaç'a çok sayıda askeri helikopter, tank, top ve ağır silahların sevkiyatı başlamıştır. ABD Atina Büyükelçisi Geoffrey Pyatt "Dedeagaç'a bugüne kadar hiç getirmedığımız kadar çok sayıda uçak ve helikopteri Kasım ayında getireceğiz" açıklamasıyla sevkiyatın büyüklüğünü vurgulamıştır (Durul ve Özcan, 2021). Sonrasında sevkiyatın alanı genişletilerek Dedeagaç'a getirilen ağır silah ve zırhlı araçlar Lozan ve Paris Antlaşmaları ile Gayri Askeri Statüdeki Adalara sevk edilmeye başlamıştır. 18 ve 21 Eylül 2022 tarihinde Yunanistan'a ait 2 çıkarma gemisi Midilli ve Sisam adalarına 23 adet Midilli'ye, 18 adet ise Sisam adasına ABD tarafından Dedeagaç'a getirilen zırhlı araçlar olduğu ANKA-S İHA'ları tarafından tespit edilerek konunun uluslararası hukuka aykırı olduğuna dair delil niteliği taşımaktadır. Bu görüntüler tüm kamuoyu ile paylaşılmıştır (Özer, 2022). Türkiye BM Daimi Temsilcisi Feridun Sinirlioğlu BM'ye bir mektup yazarak Yunanistan'ın Paris ve Lozan Antlaşmalarını ihlal ettiğini ve 1960'lı

yıllardan beri periyodik olarak adaları askerileştirdiğini içeren bir mektup ile sunmuştur (Yeniakit, 2022). Bu noktada Türkiye öncelikle konunun çözümü için uluslararası hukuk ve uluslararası kamuoyu içerisinde çözüm yolunu izlemektedir. Ancak zaman zaman tansiyonun yükseldiği ve gerektiği taktirde askeri müdahalenin olabileceği yönünde Türkiye tarafından açıklamalar yapılmaktadır. Bunun üzerine Türkiye'ye 1,8 kilometre mesafede olan Meis Adası'na Yunanistan Cumhurbaşkanı Katerina Sakellaropoulou ziyaret edeceğini açıklamıştır (Yeniakit, 2022).

Türkiye'nin Ege Denizi'nde sürekli İHA'lar ile gerçekleştirdiği uçuşlar Yunanistan tarafından rahatsızlıkla karşılanmaktadır. Türkiye ise proaktif askeri ve dış politika uygulamalarıyla Yunanistan'ın silahlandırmaması gereken adaları sürekli İHA'lar marifetiyle elde ettiği görüntüleri uluslararası basınla paylaşarak haklılığını ortaya koymaktadır. Öyle ki Yunan basınında sürekli olarak Türkiye'nin sahip olduğu savunma sistemleri karşılaştırmalı olarak kendi kamuoyunda anlatılarak kendi askeri kapasitelerini ölçmektedir. Türkiye ile olan çatışma özgeçmişlerinin etkisiyle Türkiye'nin yerli savunma sanayi ürünlerini kendi ülkelerine karşı yapılan bir hazırlık olarak değerlendirmektedir. Yunan Kathimerini gazetesinde çıkan bir haber göre; Türk İHA'larının F-16'ların yerini aldığını ve it dalaşı olarak nitelendirilen Ege Denizi hava sahasındaki Türk-Yunan pasif çatışmasının artık İHA'lar ile gerçekleştirileceğini savunmaktadır. Bu durumdan ancak kendi yerli İHA sistemlerini yaparak başarı ile çıkabileceklerini söylemektedir. Haberin devamında ise Thessaly Üniversitesi ile Yunan Havacılık ve Uzay Sanayi (EAV) arasında iki yıl içerisinde ilk Yunan insansız hava aracının inşası için çalışmalara başlandığı duyurulmuştur. (Papachelas, 2022). Yine güvenlik ikilemi içerisinde devam eden ilişkiler, Türkiye'nin savunma sanayi içerisinde parlayan yıldızı olan İHA'ların dış politika yansımaları olarak karşılık bulmaktadır.

4.2. Türkiye'nin Yeni Güvenlik Konseptini Yurtdışı Uygulama Sahaları

Türkiye'nin yeni güvenlik konsepti içerisinde iç ve dış terör operasyonlarda İHA'ları etkin kullanımı sonucu olarak ulusal ve uluslararası kamuoyunda dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde son beş yıl içerisinde devletler arasında ve iç savaş olarak ortaya çıkan üç büyük savaşta Libya, II. Dağlık Karabağ ve Ukrayna Savaşı'nda kullanılması sebebiyle baskın ve belirleyici bir rol oynadığı konusunda tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bazı güvenlik çalışmaları yapan araştırmacılar tarafından devletlerin ya da devlet dışı aktörlerin İHA'ları kullanmasıyla birlikte savaşların daha karmaşık bir hal aldığını ve savaşların etki alanının genişlediğini savunmaktadır. Ancak bazı araştırmacılara göre ise güç dengesini değiştiren ve uluslararası istikrarı bile güçlendirdiğini savunan, operasyonlardaki kullanımının ötesinde caydırıcılık sağlamaktadır. Bu nedenle ülkelerin tansiyonu düşürerek çatışma çıkma olasılığını azaltacak taktik bir silah olduğu yönünde görüşler de vardır (Lill, 2021). Bu tartışmaların dışında nitekim ucuz ve öldürücü olan bu silahlar, zırhlı birlikler ve topçu kullanan ordular için büyük avantaj sağlamaktadır. Böylelikle örneğin Savunma sanayi

ürünlerinin maliyetli ürünler olduğu düşünüldüğünde; Türk İHA'ları gibi mütevazı bütçeli ürünlerin yarattığı etki, savaş alanında dengeleri değiştirebilecek bir etkiye sahip olabileceği tartışılmaktadır. Bu noktada ise Türkiye'nin İHA projeleri, günümüz çağının gerekliliklerini sağlamış ve geliştirilmeye devam ettiği sürece yeni projeleri için örnek teşkil edecek bilgi birikimine sahip olacağı iddia edilmektedir. İHA'ların saha uygulamalarındaki başarılarını değerlendirmek suretiyle yeni bir savaş konsepti yaratmıştır. Bu nedenle önemli bir taktik silah olarak güvenlik çalışmaları içerisinde önümüzdeki yıllar içerisinde ulusal ve uluslararası güvenlik alanında etkileri daha çok konuşulacağı benzetilmektedir. Son dönemde etkin bir şekilde Türk İHA'larının kullanıldığı Libya İç Savaşı, II. Karabağ Savaşı ve Ukrayna Savaşı incelenerek uluslararası etkileri incelenecektir.

4.2.1. Libya iç savaşı

17 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta başlayan isyan hareketi sonrasında çok kısa sürede tüm Orta Doğu'ya yayılmış ve Arap Baharı adı verilen süreç tüm bölge coğrafyasına yayılmıştır (Duran ve Ardic, 2014, s.456). Arap Baharı'ndan en üst düzeyde etkilenen ülkelerin başında Libya gelmektedir. 1969 yılında askeri darbe ile iktidarı ele alan Kaddafi, kabileciliği ve sosyal adaletsizliği ortadan kaldıracağını vaat ederek halk nezdinde de destek bulmuştur (John, 2006, s.253). Ancak Kaddafi Devrimi sonrasında bizatihi eleştirdiği sosyal adaletsizlik ve kabileciliği kendisi uygulayarak devlet nezdinde ideolojik bir yapı olarak kullanmıştır. Devletin önemli kademelerine ve özellikle güvenlikle ilgili bürokraside akrabalarını ve bağlı bulunduğu kabile üyelerini getirerek iktidarını sürdürmüştür (Yaşar, 2013, s.94). Modern ulus devlet anlayışının olmaması ve özellikle petrol sahalarının keşfinden sonra kabileler arası rekabet ve anlaşmazlık artmıştır. Böylelikle Arap Baharı ile birlikte Kaddafi iktidarının devrilmesi adına uluslararası destekle birlikte tüm koşullar sağlanarak gerçekleşmiştir (Güneş, 2018, s.275). 23 Ekim 2011 tarihinde 42 yıllık Kaddafi iktidarının sona ermesiyle birlikte daha özgür ve devlet fonksiyonlarının daha ideal bir yapıda olacağı düşünülmüyordu ancak Kaddafi sonrasında rejimin sona ermesiyle devlet kavramının da yok sayılması ile birlikte kabileler arası iktidar savaşı başlamıştır (Güneş, 2018, s.278).

Kaddafi karşıtlarının yer aldığı koalisyonlardan oluşan Ulusal Geçiş Hükümeti kısa bir süre yönetimde yer almıştır. 7 Temmuz'da gerçekleştirilen seçimler ile Genel Ulusal Kongre üyeleri ile birlikte seçilmiş bir parlamento Ağustos 2012-Ağustos 2014 tarihleri arasında yönetim çalışmalarını yürütmüştür (Güneş, 2018, s.280). Ancak tüm devlet kurumlarının ve yasama unsurlarının İslam Hukukuna göre uygulanmasını ön gören yasanın kabul edilmesi ile şeriat hukukuna karşı olanlar tarafından hoş karşılanmamıştır (Reuters, 2013). Emekli Tümgeneral Halife Haftar tarafından başlatılan Libya'nın İtibarı isimli operasyon Şubat 2014 tarihinde başlamıştır. Gerekçe olarak görev süresi dolan parlamentonun seçime gitmemesi olarak gösterilmiş ve İslami gruplara karşı olan gruplar tarafından desteklenmiştir (Değer, 2020, s.4-6). Bu noktada devrimi gerçekleştirenler (thuwar) ile eski rejim yanlıları (azlam) arasındaki

ayrım toplumun bölünmüşlüğüne de yansıtmaktadır (Fraihat, 2016, s.24). Bingazi’de konuşlanan 17 Şubat devrimcilerine ve Ensar el-Şeriyâ militanlarına karşı Hafter güçleri ve destekçisi olan aşiretler operasyon başlatmıştır. Başkent Trablus’ta ise Zintan aşiretinin desteğiyle İslamcı gruplara karşı operasyon başlatılmıştır. Bu operasyonlar sonrasında Libya Şafağı isimli koalisyon kuvvetleri Trablus’ta, Bingazi Şura Konseyi isimli birleşik güçler ise Bingazi’de karşı koymuştur (Fraihat, 2016, s.31). Tüm bu olaylar devam ederken gerçekleştirilen genel seçimler sonrası Genel Ulusal Kongre’de Müslüman Kardeşler ve şeriat yanlısı aşiretlerin istedikleri elde edilemedi ancak Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi kuruldu (Güneş, 2018, s.282).

Ulusal bir ortak meclis kurulamaması sonrasında uluslararası destekle birlikte birtakım bölünmeler yaşanmıştır. Ancak 17 Aralık 2015 tarihinde imzalanan Libya Siyaset Antlaşması’nı 2259 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararıyla toplumsal uzlaşa ile çözülmesi gerektiğini ve bunu bir fırsat olduğunun altı çiziliyordu (UN- S/RES/2259, 2015). İki yıllık geçiş dönemini öngören bu kararla birlikte Libya Başkanlık Konseyi, ülkenin tek meşru icra organı olarak tanınmıştır. Başkanlık Konseyi aynı zamanda Ulusal Mutabakat Hükümeti’ne başkanlık etmektedir. Türkiye, süreci başından beri yakından takip etmekle birlikte Başkanlık Konseyi’ni ilk ziyaret eden ülke olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Libya’da ki güç boşluğunu doldurma savaşında Hafter’in daha büyük askeri unsurlara sahip olması sonucunda Ulusal Mutabakat Hükümeti tarafından dengeleme yöntemi uygulayarak Türkiye ile 27 Kasım 2019 tarihinde “Güvenlik ve Askeri İş birliği” mutabakatı imzalanmıştır. Bu mutabakatın yanında ise Türkiye, Akdeniz’de “Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması” mutabakatı ile uluslararası hukuka uygun bir şekilde Libya ile deniz sınırlarını belirlemiştir. Türkiye, kazan- kazan anlayışı ile önemli bir ekonomik ve siyasi kazanım elde etmiştir. Ancak bu durum AB ülkeleri ve özellikle Fransa ve Yunanistan için rahatsız edici olmuştur. Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması mutabakatı, Yunanistan’ın Akdeniz’de ki münhasır ekonomik bölge çalışmalarını engellemiş ve bu mutabakat hukuka uygun bir şekilde yapılması ile de önemli bir hamle olarak Türkiye’nin elini diplomatik alanda da güçlendirmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Haftar ile Paris’te görüşmüş ve bu görüşme sonrasında Haftar’ın Libya’da önemli bir siyasi aktör olduğunu, Trablus Hükümet Başkanı Fayez al-Sarraj ile görüşme planının olmadığını aktarmıştır. Aynı şekilde BAE ve Mısır, Haftar güçlerini desteklemektedir (Aljazeera, 2020). Haftar’ın silahlı güçleri; paramiliter güç Cancavidler, Rus güvenlik şirketi Wagner’den hizmet alına paralı askerler, Esad Rejiminin paralı askerleri, Terhune bölgesinde faaliyet gösteren Kaniyat Birlikleri ve işkenceleri ile tanınan Nida Taburu’ndan oluşmaktadır (Canlı, 2020).

Türkiye, Libya ile imzaladığı “Askeri İş birliği Mutabakatı” kapsamında TSK tarafından Libya ordusuna askeri danışmanlık ve eğitim desteği gerçekleştirmiştir. Bu eğitim kapsamında mayın/eyp temizleme, askeri sağlık, keskin nişancılık, meskun mahal çatışma eğitimi,

komando muharebe, haritacılık, dağcılık ve koruma eğitimleri verilerek ordunun profesyonelleşmesi adına çalışmalar yürütülmektedir (AA, 2020).

Tüm bu gelişmelerin kapsamında Libya'da mevcut dengeleri değiştiren İHA'lar olmuştur. General Khalifa Haftar'ın Trablusgarp'a gerçekleştirdiği kuşatmayı desteklemek için Çin Havacılık Endüstrisi Kurumu (AVIC) tarafından tasarlanan MALE sınıfı Wing Loong II, BAE tarafından 2 adet hibe edilmiştir. 20 saatlik seyrüsefer süresi ve 200 kilogramlık faydalı yük kapasitesine sahiptir. Amerikan Predator İHA'larına benzeyen bu sistemler AR-1, BA-7, AR-2 ve AKD-10 hassas güdümlü füzelerini ateşleyebilmektedir (Lionel, 2020). Bunun üzerine Türkiye ve Ulusal Mutabakat Hükümeti, Bayraktar TB2 destekli gerçekleştirdiği operasyonlar ile Haftar milislerinin saldırı pozisyonundan savunma pozisyonuna geçmiştir. Haftar güçlerinin Rusya, BAE, Ürdün, Mısır ve Suudi Arabistan'dan askeri ve mali destek almasına rağmen, Türk İHA'larının operasyon sahasında kısa zamanda etkinliğini artırmış ve çatışmanın gidişatını değiştirmiştir (Jego, 2021). Trablus'un Güneybatısında yer alan Vatiyye Askeri Üssü'nün geri alınmasının ardından, Haftar'ın güçlü olduğu Terhune'ye karşı operasyonlar başlatılmıştır. Bu operasyonlar kapsamında Bayraktar TB2'iler tarafından en az 3 adet Panthsir S-1 hava savunma sistemleri imha edilmiş ve bu görüntüler yayınlanmıştır. Ele geçirilen Panthsir S-1 hava savunma sistemleri ise Trablus sokaklarında tırlara yüklenerek gövde gösterisi yapılmıştır (Bryen, 2020). Bu operasyondaki görüntüler Washington Post, Le Monde ve Die Welt gibi basın kuruluşları Türkiye'nin yerli İHA'larının başarısına dikkat çekerek kamuoyu ile paylaştı. Bu noktada Suriye'de TSK tarafından gerçekleştirilen operasyonlar sonrasında Türk İHA'larının ünü tüm dünya basınında geniş yer buldu. Türkiye'nin bölgesel bir güç olmasında önemli bir denge değiştirici taktik silah olarak basında ve uluslararası ilişkiler alanında dikkatleri üzerine çekti (Telci, 2020, s.50).

Libya'da Türk İHA'larının savaş alanında en çok dikkatleri çeken ve savaş tarihinde ilk defa gerçekleşen otonom silah sistemlerine sahip ve yapay zeka alt yapısına sahip olan patlayıcı yüklü STM Kargu-2, kendi inisiyatifiyle Haftar unsurlarına saldırı düzenlemiş ve bir kişi hayatını kaybetmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin Libya Uzmanlar Paneli Mart 2021 raporunda yer alan bilgilere göre: Barış Fırtınası Operasyonu ardından geri çekilmek zorunda kalan Haftar güçlerine lojistik konvoyuna veri bağlantısına ihtiyaç duyulmadan yapay zeka ile karar verebilen Kargu-2 İHA'ları ile kamikaze saldırısı düzenlenmiştir (UN- S/RES/229, 2021).

Libya İç Savaşı'nı başlangıcından günümüzde devam eden süreci içerisinde Haftar ve Ulusal Mutabakat Güçleri arasında çekişmeler 3. taraf olarak diğer ülkelerin ittifak yoluyla tarafları desteklemeleri ile birlikte farklı bir güç dengele savaşına bürünmüştür. Türkiye'nin Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni desteklemesi ve İHA'ların sahadaki güç dengelerine etki eden taktik bir silah olması nedeniyle Türkiye, bu konumunu diplomatik sahaya yansımaları başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Ayrıca Türk yetkililer, Libya ile tarihsel bağlarının olması sebebiyle Libya'nın toprak bütünlüğünü savunmuş bu noktada Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile çalışmaları yürüteceğini her açıklamasında vurgulamıştır. Bu kapsamda son olarak 03 Ekim

2022 tarihinde Türkiye-Libya arasında hidrokarbon alanında mutabakat muhtırası imzalanarak askeri alandaki iş birliğinin yanında ekonomik iş birliği konusunda çalışmalar genişletilmiştir (Kabakçı, Yüzbaşıoğlu, Kalabalık, Semerci ve Karaca, 2022).

4.2.2. II. Karabağ savaşı

2020 yılında gerçekleşen II. Karabağ Savaşı, bölgesel ölçekte bir savaş niteliği taşımaktadır. Son yıllarda yaşanan silahlı çatışmaların büyük çoğunluğunda taraflardan en az birisinin devlet dışı aktör olması ve bu savaşın ise iki egemen devlet arasında gerçekleşmesi önemli bir güvenlik uygulama pratiği olmuştur. Azerbaycan ordusunun hareket planlaması içerisinde kara unsurlarıyla birlikte etkin bir şekilde kullanılması sebebiyle gelecekte askeri hareketlerin hangi kapsamda olacağına dair güvenlik çalışmalarına ip ucu imkanı sağlamaktadır. Bu noktada İHA'ların iki egemen devlet arasında gerçekleşen bir savaşta Azerbaycan ordusunda çarpan etkisi yapan bir güç unsuru olması ve saha uygulamalarının test edildiği bir alan olması sebebiyle bir ilk olma özelliği taşımaktadır. 20. Yüzyılın klasik askeri ateş gücünün yerini alan İHA'lar, bu savaşla birlikte yeni bir askeri hareket çağına başladığının habercisidir. Bu noktada savaşın Azerbaycan- Ermenistan arasında olması ve Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanan bu savaş, Türk İHA'larının önemli bir test sahası olmuştur (Özgen, 2021, s.105). Bu savaşla birlikte Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, askeri ittifak boyutuna ulaşmıştır. Her iki ülkenin Türk olması nedeni ile "İki devlet tek millet" sloganını benimsemelerine ve karşılıklı olarak tarihsel ilişkilerine sahip çıkmaları ittifakın ivme kazanmasında etkili olmuştur (Özdemir, 2021, s.84).

Türkiye, bu savaşta Ermenistan'la yaşadığı tarihsel kaynaklı sorunlarının devam etmesi nedeniyle aynı zamanda soydaş olduğu Azerbaycan tarafını destekleyerek stratejik bir politika uygulamıştır. Aynı zamanda hukuki olarak BM tarafından halen resmi olarak Azerbaycan toprağı olarak sayılan Dağlık Karabağ bölgesinin haklı olarak Azerbaycan'ın olduğunu savunmaktadır. Bu noktada zaman zaman Azerbaycan- Ermenistan silahlı kuvvetleri sıcak temaslarda bulunsa da 27 Eylül 2020 sabahı başlayan çatışmalar şiddetlenmiş ve 44 gün süren bu muharebe, 10 Kasım 2020 tarihinde Rusya'nın arabuluculuğuyla ateşkes antlaşmasıyla son bulmuştur (Özgen, 2021, s.110). Savaşın sonunda Bayraktar TB2'ler tahminen 200 tank, 90 zırhlı araç ve 182 top imha ederek Ermeni kuvvetlerini bölgeden çekilmeye zorlamıştır (Fukuyama, 2021). Bu savaşta yarattıkları etki ile Bayraktar TB2'lerin başrol oyuncusu benzetmesi yapmak abartılı olmayacaktır. Bu savaş öncesinde Azerbaycan Savunma Bakanı Kıdemli Orgeneral Zakir Hasanov, Türk üretimi S/İHA'ların Libya ve Suriye'de gerçekleştirdiği başarılı operasyonlar sonrasında S/İHA satın alımı ile ilgili temalarının devam ettiğini ve sonuçlanmak üzere olduğunu aktarmıştır. (Rehimov, 2020). Azerbaycan, son 10 yıl içerisinde kademeli olarak İsrail S/İHA sistemlerini tedarik etmiştir. Bu sistemler ilk olarak keşif, gözetleme, istihbarat, hedef tespit ve gözetleme görevlerinde kullanılmaya başlamıştır. Ermenistan'ın askeri kapasitesi ise SSCB döneminden kalan eski savaş teknolojileri olması ve 2020 yılı savunma bütçesinin 634 milyon \$ olarak ön görülmesi nedeniyle mütevazı bir bütçeye sahip olması da bu savaşın gidişatında etkili olmuştur (Azatutyun, 2019).

Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinin sarp ve yüksek arazi yapısı sebebiyle terörle mücadelede etkin olarak S/İHA'ların kullanımı test edilerek başarısı kanıtlanmıştır. Bu noktada Doğu Anadolu bölgesinin arazi yapısının Ermenistan ile aynı sıradağların uzantısı olarak benzer özellikler göstermesi sebebiyle II. Dağlık Karabağ Savaşı'nda kullanımı aynı etkide gerçekleşeceği öngörülmüştür. Arazinin dalgalı açık arazi oluşu kara ve motorize birliklerin hareketi için uygun değildir (Özgen, 2021, s.110). Bu nedenle klasik manevra savaşı için müsait olmayan coğrafi koşullara sahiptir. Bu noktada ateş gücünün özellikle hava kuvvetlerinin önemli olduğu bir savaş olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha doğrusu Azerbaycan tarafında S/İHA'ların saha uygulama alanı olarak tüm uygun koşullar sağlanmış ve kara unsurlarıyla desteklenerek yüksek isabetli nokta atışlarının ön plana çıktığı bir hareket gerçekleştirilmiştir (Shahbazov, 2020). Operasyonun coğrafi koşulların benzerliği ve dolayısıyla hareket içeriğinin benzerliği nedeniyle Türkiye'nin Suriye'de gerçekleştirdiği hareketlerle benzerlik göstermektedir. Aynı zamanda Türkiye'nin yakın bir müttefiki olan Azerbaycan'a sadece S/İHA tedarik etmekle kalmayıp, kendi savaş doktrinini de aktardığı yönünde yorumlar yapılmaktadır. (Kasapoğlu, 2020).

Siyasi hedefler, stratejik hedefler ile ilişkilidir. Silah sistemleri satan ülkeler, alıcı ile aynı zamanda uzun süreli bir diplomatik ilişki sürecini başlatmış olur (Pirinçci,2021, s.64-65). Özellikle alıcı yerli silah üretim kapasitesine sahip değilse ve güvenlik kaygıları yüksek ise satıcı silah ticaretini bir nüfuz aracı olarak kullanır (Krause, 1995, s.98). Ekonomik açıdan dolaylı olarak satılan silahların reklam faktörü ile birlikte gelecek satışlarda etkili olmaktadır (Pirinçci, 2021, s.64). Özellikle potansiyel çatışma bölgelerinde bulunan ülkeler bu reklamlardan çok etkilenirler. Örnek vermek gerekirse Türkiye, II. Karabağ Savaşı'nda Bayraktar TB2'lerin üstün performansı sonrası dünya kamuoyunda geniş yer bulması sebebiyle iyi bir reklam elde etmiş ve birçok ülke bu sistemleri satın almak için girişimlerde bulunmuştur. Baykar Genel Müdürü Haluk Bayraktar'ın 2022 Samsun Teknofest'te yaptığı açıklamaya göre: 2018-2022 yılları arasından Bayraktar TB2'nin dünyada en çok ihraç edilen S/İHA olduğunu ve tüm dünyada aranan bir sistem olduğunu aktarmıştır. Toplamda 24 ülke ile ihracat anlaşması imzalandığını ve ilk olarak 2019 Teknofest'te sergilenen Bayraktar Akıncı için ise envantere yeni girmesine rağmen 4 ülke ile ihracat sözleşmesi imzalandığını açıklamıştır (TRT Haber, 2022). Bu ülkeler içerisinde hangi ülkelerin olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte satın alım anlaşmalarını ya da niyetlerini açık olarak beyan eden ülkeler ve S/İHA'lar ile operasyon gerçekleştiren ülkelerin olması sebebiyle sahip ülkelerin isimleri; Azerbaycan, Libya, Katar, Türkmenistan, Kırgızistan, Nijer, Etiyopya, Pakistan, Tacikistan, Cezayir, Somali, Irak, Litvanya, Cibuti ve Polonya, Ukrayna, Fas, Tunus, Mali, Togo, Burkina Faso S/İHA'lara sahip oldukları bilinmektedir (Aka, 2022). Polonya Savunma Bakanı Mariusz Blaszczak'ın açıklamasına göre 24 adet TB2 alacaklarını duyurmuştur. Bu ülkeler içerisinde Polonya'nın NATO üyesi bir ülke olması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Uzun yıllar Türkiye'nin savunma harcamalarını ithalat yoluyla NATO'dan gerçekleştirdiği ancak Türkiye'nin savunma sanayi yatırımlarının doğruluğunu sağlayan yerli savunma sanayi

yatırımları artık Türkiye'nin NATO üyesi ülkelere taktik silah satabilen bir ülke kapasitesine ulaşması sebebiyle gelinen noktanın resmidir (BBC News, 2021). Satın alan ülkelerin haricinde, Birleşik Krallık, Suudi Arabistan, Kazakistan, Bosna-Hersek, Letonya, Arnavutluk, El Salvador, Sırbistan, Slovakya Uruguay, Romanya ve Ekvador, potansiyel alıcılar arasında olduğu değerlendirilmektedir (Aka, 2022). Son olarak Bayraktar şirketi, Birleşik Arap Emirlikleri'ne 20 adet TB2 satışı gerçekleştirmiştir. Ayrıca Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin S/İHA üretim fabrikalarını kendi ülkelerinde kurmak istediklerini Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından açıklanmıştır (Euronews, 2022). Romanya Savunma Bakanlığı açıklamasına göre, Baykar'dan 18 S/İHA sistemi ve 300 milyon \$ lojistik destek satın alınması için parlamentodan onay istediklerini açıklamıştır (SDE, 2022).

Diğer yandan Türkiye, S/İHA sistemlerini diplomatik araç olarak kullanarak orta ve uzun vadeli ilişkilerini geliştirme politikası izlemektedir. Özellikle Türk Devletleri içerisinde kendisine iyi bir pazar bulan Türkiye, İHA sistemlerindeki başarısıyla birlikte İHA ürün alternatiflerini genişletmektedir. Örneğin: Kazakistan'a Tusaş Yapımı ANKA (Yıldırım, 2021) ve Türk Konseyi'nin gözlemci üye ülkesi Macaristan, Vestel Karayel Projeleri (Yılmaz, 2021) ile ilgilendiğini ve bu satışın gerçekleşmesinin muhtemel olduğu değerlendirilmektedir. Bu noktada dünya S/İHA pazarında ABD ve Çin'in küresel hegemonyasında gerçekleşen bu pazar, katma değeri yüksek bir ürün olması sebebiyle yüksek maliyetli sistemlerden oluşmaktadır. Ayrıca ABD ve Çin bu sistemleri bir siyasi araç olarak kullanmaktadır. Örneğin; Türkiye'nin 2009 yılında MQ-Reaper 9 İHA sistemlerini almak isteyip ABD'nin politik ve siyasi sebeplerle satmak istememesi gibi. (Zanotti,2011). Ancak analist tahminlerine göre; TB2'lerin fayda-maliyet hesabının birim başına 1-2 milyon \$ arasında olması sebebiyle tercih sebebidir. General Atomics üretimi yeni nesil Protector İHA'ların birim başına 20 milyon \$ olması ve kaybedildiği ya da düşürüldüğü taktirde yüksek maliyet oluşturmaması sebebiyle satın alım tercihlerini TB2'den yana olmasında en büyük etkidir (The Guardian, 2020). Maliyet şüphesiz daha fazla müşteri çekecek bir faktördür (Iddon, 2021).

Suriye, Libya ve II. Dağlık Karabağ Savaşı'nda ve PKK ile kendi sınırları içinde ve dışında mücadelede S/İHA'ların etkili kullanımları tüm dünya kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Küresel ve bölgesel siyasete bu derecede etki edeceğini hiç kimse tahmin etmiyordu. ABD ve İsrail öncülüğünde ilerleyen bu sistemler, Türkiye'nin kendi imkanları ile ürettiği, kullanım alanları ve etkisi bakımından sonuç şekillendirme becerisine sahip büyük bir bölgesel güç haline gelmesinde etkili olmuştur (Fukuyama, 2021). Türkiye'nin S/İHA'ları ulusal güvenlik politikaları kapsamında etkin kullanmasının sonucu olarak savunma sanayi pazarında da payını artırmıştır. Türkiye Savunma sanayii ve havacılık alanında ihracat rakamlarını her yıl üstüne koyarak artırmaktadır. Türkiye İhracatçılar Meclisi'nin (TİM) sene sonu yayınladığı raporlara göre 2021 yılı 3.224.786 milyar \$ savunma ve havacılık ihracatı gerçekleştirilmiştir. 2022 yılının ilk 9 ayda 2021 yılı rakamını yakalayarak 3.267.257 milyar \$ ihracat gerçekleştirilmiştir (TİM, 2022). İHA'ların özelinde ihracat ve ithalat verilerine göre; dünya İHA Ticaretinde Türkiye'nin ihracat payı 2002 yılında 0,12 iken 2020 yılına gelindiğinde bu

oran 1,43 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka istatistiğe göre 2002-2018 yılları arasında İHA ithalat ve ihracat dengesinde dış ticaret açığı verdiği ancak 2019 yılından itibaren dış ticaret fazlası verildiği görülmektedir (Erdem, 2021, s.12-16). Yerli savunma sanayi kullanımı bağımsız güvenlik politika uygulamalarının en öncül koşullarından birisidir. Ancak savunma harcamalarındaki bu tür bağımsız değişimleri, konjonktürün değişmesini istemeyen aktörler tarafından hoş karşılanmaz. Özellikle S/İHA gibi niş savunma sanayi ürünü satan ülkeler kendi pazar paylarından vermek istemezler. Ayrıca Türkiye gibi bağımsız bir savunma sanayi hedefini yeni geliştiren ülkelerin piyasada bir üst ligde yer almaları istenmez. Yani bu gibi atılımlar ekonomik maliyetlerinin yanında siyasi maliyetleri de vardır. Örneğin; özellikle ABD ve Kanada'da yoğun lobicilik faaliyetleri gerçekleştiren Ermeni lobisi tarafından Türkiye ve Azerbaycan'a karşı siyasi yaptırım çabaları içerisinde bulunmuştur. Bu noktada Kanada Ermeni Milli Komitesi, yoğun baskılar uygulayarak Türkiye ile ilgili 18 sayfalık rapor hazırlamıştır. Bu raporun içeriğinde II. Karabağ Savaşı sonrası Bayraktar TB2 'lerin optik ve hedefleme sistemlerinin tedarikçisi L3 Harris Wescam firmasının da yer aldığı bir takım ihracat uygulamalarını kısıtlama kararı almıştır (Şimşek, 2021). Kanada Dışişleri Bakanı Marc Garneau yaptığı açıklamada gerekçe olarak, kamera sistemlerinin II. Dağlık Karabağ Savaşı'nda satış şartlarına aykırı olarak kullanıldığı gerekçesiyle askıya alındığını açıklamıştır (Sevunts, 2021).

Yerli bir savunma sanayi stratejisi gerçekleştirmek için öncelikle her proje ürününün her bileşenini mümkün olduğunca maksimum seviyede üretmeniz gerekir. Aksi taktirde iyi bir projeniz olsa bile ithal ürün kullanıldığında sizin dışınızda gelişen gelişmeler yüzünden parça tedariki konusunda sorunlarla karşılaşabilirsiniz. Bu durum özellikle savunma sanayi gibi siyasi ve politik sonuçları olan sektörler için daha fazla önem arz etmektedir. Bu noktada Kanada'nın optik ve hedefleme sistemleri ambargosunun hemen ardından zaten yıllardır üzerinde çalıştığı Aselsan'ın ürettiği CATS (Common Aperture Targeting System) yüksek performanslı elektro-optik keşif, gözetleme ve hedefleme sisteminin seri üretimi geçişini hızlandırmıştır. İlk olarak 2018 yılında CATS kameralı TUSAŞ ANKA-S İHA'ları TSK envanterine katılmıştır. 2020 yılı itibariyle Kanada ambargosu sonucu Bayraktar TB2 ve sonrasında Bayraktar Akıncı İHA'larında kullanılmaya başlanmıştır (Doğan, 2021). Ancak ambargodan önce Bayraktar TB2'ler de kullanılan Wescam MX-15 model optik sistemlerinin ağırlığı 48,7 kilogram (Wescam, 2022) iken Aselsan CATS optik sistemlerinin ağırlığı ise 61 kilogram ağırlığındadır (Aselsan, 2022). Bu 12,3 kilogramlık fark; örneğin, Bayraktar TB2'lerin faydalı yük taşıma kapasitesi 150 kilogram olduğunu düşünürsek önemli bir farktır. Ancak CATS sisteminin optik açıklığı sayesinde Wescam'e oranla daha uzak mesafelerde görüntü elde edebilmesi yönüyle önemlidir (Şendir, 2021). Aselsan firması ağırlık konusunun çözümü için çalışmalarını sürdürmekte ve bunun yanında ASEFLIR300-T adında bir başka optik projesi üzerinde çalışmalarına devam etmektedir (Aselsan, 2022). ASEFLIR300-T ise bir diğer milli proje olan T129 ATAK helikopterlerinde kullanılmakta ve geliştirilmeye devam etmektedir (M5dergi, 2020).

Tüm bu gelişmeler çerçevesinde Türk yapımı insansız hava araçlarının savaş alanına yaptığı katkılar sonucu güvenlik alanındaki harp teknolojilerindeki değişimin habercisi niteliğindedir. Türkiye, ihtiyaca yönelik yaptığı milli sanayi hamlesinin meyvelerini toplamaya başlamıştır. Son olarak Ukrayna- Rusya Savaşı'nda ki siyasi ve askeri rolü ile birlikte savaş teknolojilerinin geleceğine ışık tutmaktadır.

4.2.3. Ukrayna savaşı

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bağımsızlığını ilan eden Ukrayna'nın NATO üyeliği girişimleri, Rusya tarafından Karadeniz kıyılarında tehdit olarak algılanması sonucunda bir takım önleyici politikalar uygulama ihtiyacı duymuştur. Aslında bu süreç, 2008 yılında gerçekleştirilen NATO Bükreş Zirvesi'nde Gürcistan ve Ukrayna'nın NATO'ya üyeliğine yönelik kesin ve kararlı söylemleri ile başlamıştır. Rusya ise Gürcistan ve Ukrayna'nın olası bir NATO üyeliği durumunun ulusal güvenliği için tehdit oluşturacağını ve bu durumu kırmızı çizgisi olarak tanımlamıştır (Ünalı ve Oğuz, 2019, s.4). Bu söylemler ardından, bu girişimlerin Rusya'nın toprak bütünlüğüne karşı siyasi ve askeri nitelik taşıdığı yönünde bir politika izlemiştir. Öncelikle Osetya bölgesinin kuzey bölümü Rusya topraklarında yer almaktadır. Gürcistan sınırları içerisinde kalan Güney Osetya'nın ise Rus ayrılıkçılar tarafından çatışmalar başlamış ve devam eden süreçte 2008 yılının ağustos ayında Rus ordusunun müdahalesiyle çatışmalar şiddetlenmiştir.

Benzer şekilde Abhazya bölgesinin jeopolitik konumu nedeniyle bölgedeki Rus ayrılıkçılara destek amacıyla hareket gerçekleştirmiştir (Çitak ve Harris, 2018). Rusya, müdahalede bulunma gerekçesi olarak Gürcistan'ın Güney Osetya'ya saldırması olarak açıklamıştır (Allison, 2013, s.155). Ancak aslında Güney Osetya Gürcistan toprağıdır ve egemenliği altındaki topraklardır. Bu noktada Rusya'nın sert güç uygulayarak karşılık vermiştir. 5 gün süren çatışmaların ardından Rusya, Güney Osetya ve Abhazya bölgesinin bağımsızlıklarını tanıdığını açıklamıştır. Bu politikanın olası siyasi sonuçlarına rağmen askeri güçlerini bu bölgelerde konumlandırmıştır (Alptekin, 2022, s.171-172). Rusya'nın bu yakın çevre güvenliği politikalarına karşı Batı Bloğunun ve uluslararası toplumun yetersiz tepki göstermesi nedeniyle ilerleyen süreçte farklı bölgelerde aynı politikalar çerçevesinde gerçekleştireceği ilhak etme ve Rus yanlısı ayrılıkçıların desteklenme gerekçesiyle askeri güç kullanımını devam ettireceğini test etmiş oldu (Macfarlane, 2022). Benzer şekilde tarihsel bağları ve jeopolitik konumu nedeniyle Ukrayna'nın Batı yanlısı politikalar izlemesi sonucu 2014 yılında yakın çevre güvenlik politikası kapsamında Kırım ve Sivastopol'u ilhak etmiştir (Alptekin, 2022, s.172-173).

2014 yılındaki Kırım ve Sivastopol'un ilhakı, bölgedeki Rus halkının korunması gerekçesiyle gerçekleşmiş ve yapılan referandum sonrası süreç tamamlanmıştır. 2008 yılında Abhazya ve Güney Osetya ve 2014 yılında Kırım ve Sivastopol'un işgal sürecine benzerlik göstermiştir. Her

iki işgalde de Batı bloğu müdahale aşamasında yetersiz kalmış ve müdahale etse de doğrudan gerçekleşmemiştir (Alptekin, 2022, s.176). Ukrayna, artan Rusya tehdidinden ve beka sorunun gündeme gelmesinden dolayı askeri kapasitesini artırma yönünde çalışmalar başlatmıştır. Bu noktada Batı ekseninde askeri kapasite artırımı planlaması yapmıştır. Bu kapsamda 2019 yılında Ukrayna Cumhurbaşkanı Petro Poroşenko, Bayraktar TB-2'lerin yüksek teknolojik özelliklere sahip olması nedeniyle savaş alanında kendini ispat etmesinin yanı sıra zırhlı araçların, savunma amaçlı binaların ve deniz hedeflerinin imha edilmesi için yüksek hassasiyetli roketlerin ilave edilerek daha etkin kullanılabileceğine dair açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca Ukrayna askeri stratejik anlayışının NATO anlayışı ile uyumlu olduğunu bu kapsamda NATO standartlarında modern askeri kapasitelerini artıracaklarını açıklamıştır (Cura, 2019).

Ukrayna, Rusya'ya karşı güç dengeleme yöntemini kullanarak güvenliğini NATO ittifakı çerçevesinde sağlamak adına birtakım görüşmeler gerçekleştirmiş ve görüşmeleri kamuoyuna açıklamıştır. Haziran 2017 tarihinde ilk olarak NATO'ya katılma amacını kendi parlamentosunda oyladı. Bu oylamanın olumlu sonuçlanmasının ardından 2020 Eylül ayına gelindiğinde Ukrayna Cumhurbaşkanı Zelenski, NATO üyeliğini stratejik ulusal amaç olarak belirlediklerini açıklamıştır. Bu açıklamadan altı ay sonra Kremlin, caydırıcılığını ve ciddiyetini göstermek adına askeri birliklerini Ukrayna sınırına gönderdi. Haziran 2021 tarihinde ABD-Rusya arasında Cenevre'de gerçekleştirilen Ukrayna krizi ile ilgili görüşmeler sonuçsuz kaldı. Rusya, Aralık 2021 tarihinde Ukrayna'nın NATO üyeliğinin reddini içeren güvenlik garantisi istediğini açıkladı ve aynı ay içerisinde Ukrayna sınırındaki askeri personel sayısını 100.000'e yükseltti. 2022 yılına gelindiğinde gerilimin azalması için Batılı ve Rus diplomatlar arasındaki görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, ABD'nin de Doğu Avrupa'da ki NATO üyesi ülkelere ek birlikler göndermesiyle birlikte çatışma çıkma olasılığı yükseldi. 21 Şubat 2022 tarihinde Rusya, Donetsk ve Luhansk bölgelerinin bağımsızlığını tanıdığını açıkladı ve bu bölgelere askeri operasyon emrini verdi. 24 Şubat tarihinde ise gerçek anlamda savaş başladı (Karasoy, 2022, s.46).

Tüm bu sürecin ardından hareketi ve çatışmaları askeri açıdan değerlendirdiğimizde, savaşın hibrit ekseninden gerçekleştiğini söylemek gerekir. Konvansiyel silahların yanında konvansiyonel olmayan silahların stratejik, taktik ve operasyonel olarak kullanıldığı ve nicelik olarak askeri kapasitelerin ötesinde siber saldırılar, bilgi dezenformasyonu ve ekonomik araçlarda kullanılmaktadır (The Economist, 2022). Ancak Ukrayna'da ki savaşı ana savaş sistemlerine (tank, uçak ve toplar) göre değerlendirdiğimizde hava üstünlüğü olmadan her iki tarafında başarı sağlayamayacağı mümkün görünmemektedir. Bu noktada 2021 yılında Ukrayna ordusunun sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte satın aldığı Bayraktar TB2'ler için önemli bir test sahası olmuştur. Özellikle Rusya gibi küresel büyüklükte askeri kapasiteye sahip bir ülkeye karşı kullanımı önem arz etmektedir.

Savaşın başlamasıyla birlikte birçok İHA operasyon görüntüleri internet ortamında resmi ve resmi olmayan kanallardan paylaşılmıştır. Bu görüntülerde Rus zırhlı araçları, tank top ve hava savunma sistemlerinin Bayraktar TB2 ile vurulduğu görülüyor. Görüntülerin çoğunluğu ise işgalin başlangıcında Herson civarında çekildiği aktarılıyor (Venckunas, 2022). Çatışmalar, genellikle Ukrayna'nın Rus sınırında yer alan bölgelerde gerçekleşmektedir. Ancak Ukrayna'ya ait Bayraktar TB2'ler tarafından Rus ordusunun lojistik üslerinden birisi olan Bryansk kentine Nisan 2022 tarihinde gerçekleştirilen bir saldırıda, yaklaşık 10.000 ton akaryakıtı sahip bir depo ve ikinci patlamada yaklaşık 5.000 ton akaryakıtın bulunduğu bir depoya saldırı kaydedilmiştir. (Soylu, 2022). Bryansk şehri, Ukrayna sınırından Rusya topraklarının 120 km derinliğinde yer alması nedeniyle ve yarattığı hasar nedeniyle çok önemli bir askeri sonuç olarak değerlendirilmelidir. Rus devlet medyası, yangını doğruladığını açıklamıştır. Bir diğer açıklama Rusya Acil Durum Bakanlığı tarafından petrol boru hattı şirketi Transneft'e ait bir tesisin gece alev aldığını açıklamıştır (Sauer, 2022).

Ukrayna'da İHA'ların etkinliği, mutlak katkılarından çok göreceli katkıları tartışılmaktadır. Son 20 yıl içerisinde olgunlaşan İHA çalışmaları, savaşların karakterinde önemli bir değişikliğe işaret etmektedir. Nitekim Rusya'nın Ukrayna'yı işgale başladığında Rus askeri kuvvetleri üzerinde Ukrayna'nın sahip olduğu Bayraktar TB2'lerin yarattığı tahribat gelen videolarla desteklenmektedir. Ancak zaman geçtikçe TB2'lere ait görüntü ve raporlar azalsa da yaklaşık 200 gündür devam eden savaşta, Eylül 2022 ortası itibariyle Bayraktar TB2'lerin imha ettiği raporlarla ve görüntülerle doğrulanmış listede: 5 adet tank (3 adet T-72B3, 1 adet T-72, 1 adet bilinmeyen tank), 8 adet zırhlı savaş aracı (Çin menşeli 3 BMD-2 IFV, Çin menşeli ZU-23 uçaksavar monteli, 3 adet bilinmeyen AFV, 1 adet R-149MA1 komuta ve personel aracı), 6 adet çekili top (1 adet 120mm 2B11/2S12A ağır araç, 5 adet Çin menşeli, 152 mm 2A65 obüs), 1 adet 152 mm 2S3 Akatsiya kundağı motorlu top aracı, 2 adet çoklu roketatar (1 adet 2B17 Tornado ve 1 adet Çin menşeli BM-27 Uragan), 2 adet Çin menşeli 23 mm ZU-23 uçaksavar silahı, 15 adet karadan havaya güze sistemleri (1 adet Çin menşeli 9K35 Strela-10, 1 adet, 9A310M1-2 Telar, 1 adet 9A39M1-2 Tel, 4 adet 9A317 Telar, 1 adet 9A316 Tel, 4 adet 9A331 Tlar, 2 adet 9A331M Tlar ve 1 Pantsir), 10 adet helikopter (3 Mİ-8 nakliye helikopteri, 2 KA-52 Alligator saldırı helikopteri, 5 bilinmeyen helikopter), 6 adet askeri gemi (3 adet proje 03160 Raptor sınıfı devriye botu, 1 adet proje 02510 BK-16E yüksek hızlı hücum botu, 1 adet proje 11770 Serna sınıfı çıkarma gemisi ve 1 adet proje 22870 SB-739 Vasily Bekh kurtarma römorkörü), 2 adet lojistik tren yolu, 8 adet kamyon, taşıtlar ve cipler (1 adet GAZ—66, 5 adet KamAZ 6*6s, 4 adet KamAZ-6350 8*8 topçu traktörü, 1 adet EOV-3523 ekskavatörlü KamAZ-5350s, 5 adet Ural 430s, 1 adet KS-3574M3 vinçli Ural 4320, 1 adet Ural 43206, 1 adet bilinmeyen kamyon, 1 adet bilinmeyen araç, 8 adet bilinmeyen tedarik kamyonu), 3 adet komut noktası, 2 adet sinyal karıştırıcı, aldatma ve iletişim sistemleri (1 adet R-330ZH Zhitel, 1 iletişim istasyonu), 5 adet muhtelif bina (1 adet araç depolama binası, 2 adet mühimmat binası, 1 adet yakıt istasyonu ve 1 adet petrol kulesi) olmak üzere çok sayıda stratejik araç ve binaya başarılı operasyonlar gerçekleştirmiştir (Oryxspioenkop,2022). Ayrıca Ukrayna Silahlı

Kuvvetleri Başkomutanı Valeriy Zaluzhnyi'nin kendi telegramında yaptığı gönderide, 31 Ağustos- 2 Eylül 2022 tarihleri arasında bir çift TB2 tarafından toplam değeri 26,5 milyon \$ olan Rus askeri araçlarını imha ettiğini görüntüleriyle paylaşmıştır. Bu araçlar: her birisi 3 milyon \$ değerinde olan 8 adet T-72 tankı, değeri 1,6 milyon \$ olan 1 adet Akatsiya motorlu top aracı, değeri 0,6 milyon \$ olan 1 adet zırhlı personel taşıyıcı IFV ve 0,3 milyon \$ değerinde olan obüs imha edildiği açıklanmıştır. Ayrıca 1 adet T-72 tankı hasar görmüş ve 1 adet IFV hasar gördüğünü sözlerine eklemiştir. Bu paylaşımın içeriğinde "Askerlerimizin hünarlı ellerinde etkili Türk Bayraktarları güçlü bir silahtır." sözlerini paylaşmıştır (Ukrinform, 2022).

Türk İHA'larının terör örgütleriyle mücadelede iç operasyonlarla başlayan saha uygulamalarını sırasıyla; Suriye operasyonları, Libya İç Savaşı, II. Dağlık Karabağ Savaşı ve son olarak devam eden Ukrayna Savaşı takip etmiştir. İHA'ların gerçekleştirdiği bu operasyonlarda elde edilen görüntüler sonrası tüm dünya basını ve uluslararası aktörler tarafından takdir edilmiştir. Bu noktada Türkiye, askeri kapasitesini artırırken en dikkat çeken unsuru İHA'lar olmuştur. Türk İHA projelerinin saha uygulamalarındaki başarısı ile birlikte Türkiye'nin uluslararası politikasında etkili bir politika aracı haline gelmiştir. Böylelikle Türkiye'nin askeri kapasitesi gereği olarak uluslararası politikada etki doğuran bir aktör olmasında başrol oyuncularından birisi olarak değerlendirilebilir.

4.3. Üçüncü Taraf Ülkelerin İHA Kullanımı Sonrası Gelişmeler

Günümüzde yüzde yüz yerli üretim kapasitesine sahip ülke sayısı çok azdır ve bu durum çok karmaşık yapıdadır. Bunun sebebi bilgi birikiminin süreç gerektirmesi ve bu sürecin maliyetleri artırmasından kaynaklıdır. Diğer bir ifadeyle devletlerin büyük çoğunluğu, bu sistemlerin bazı gelişmiş parçalarında ve Ar-Ge çalışmalarında dışarıya bağımlıdır. Bu noktada satıcı ülke teknoloji transferi yoluyla bu durumu çözmek ister. Ancak hem maliyetli hem de gelişmiş bir Ar-Ge desteğine ihtiyaç duyulduğu için satıcı ülke bu sorunu ortak üretim yoluyla çözmek ister. Bu doğrultuda müttefik ülkeler içerisinde alıcı ve satıcı konumundaki ülkeler ortak üretim yoluyla riskleri paylaşmaktadır. Böylelikle satıcı ülke hem kendi ordusunun ihtiyaçlarını giderebilmekte ve teknolojinin tamamını alıcıya vermemiş olmaktadır. Alıcı ülke için ise ihraç edeceği silah sistemlerini daha düşük maliyetle savunma ihtiyaçlarını karşılamakta hem de kısmi bir teknoloji transferi gerçekleştirmektedir. Bu durum aynı zamanda uzun vadeli bir siyasi ve ticari ilişkinin gelişmesine olanak sağlamaktadır (Pirinççi, 2021, s.59-60). Türkiye-Ukrayna İHA sistemleri ticaret ilişkisi tam olarak bu kapsamda gerçekleşmektedir.

Türkiye'nin II. Karabağ Savaşı sonrası yaşadığı Wescam ambargosu sonrasında buna benzer sorunlarla karşılaşmamak adına hali hazırda kullanmış olduğu Avusturyalı Rotax firmasının içten yanmalı motoru Rotax 912 kullanılmaktadır (Baykar, 2022). Ancak AB-Türkiye ilişkilerinin güvensiz ortamı nedeniyle olası bir ambargo kararını önlemek adına Türkiye erken

reaksiyon olarak S/İHA'larda kullanılacak motorlarına alternatif olarak Ivchenko Progress ve Motor Sich firmalarının ürettiği AI- 322 F motorunun S/İHA'larda kullanılması için Baykar firması entegrasyon sözleşmesi imzalamıştır (Yıldırım, 2021). Bu anlaşma Ukrayna devlet silah ticaret şirketi Ukroboronprom'a bağlı Ukrspetseskport ve Baykar Savunma şirketleri tarafından hava ve uzay ortak bir girişim şirketi üzerinden gerçekleştirilecektir (Abay, 2019). Ukroboronprom ve Savunma Sanayi Bakanlığı arasında imzalanan askeri iş birliği kapsamında S-125-2D1 hava savunma sistemi, Mars-L radarı, Skif anti-tank füzesi ve Jandarma Genel Komutanlığı envanterinde bulunan Mi-17 helikopterlerinin overhol paketi olmak üzere birçok farklı alanda çalışmalar gerçekleştirilecektir. (Nozdria, 2021).

Türkiye, 2000'li yıllarından başından itibaren askeri kapasitesini artırmak amacıyla hava savunma sistemleri dış alım yoluyla gerçekleştirmek istemiş ancak çeşitli siyasi ve mali nedenlerle gerçekleştirememiştir. 2011 yılın itibariyle Suriye'de ki iç savaşın başlamasıyla birlikte bu ihtiyaç tekrar gündeme gelmiştir. Kendisine yönelik olası hava taarruzlarına karşı çabuk reaksiyon gerçekleştirerek NATO güvenlik stratejileri kapsamında ABD, Hollanda ve Almanya envanterine kayıtlı Patriot savunma sistemlerini güney sınırına yerleştirmiştir. Ancak 2015 yılında ABD tarafından tehdit algısının değişmesi gerekçesiyle Patriot hava savunma sistemleri geri çekilmiştir (Göksedef, 2020). Bu sürecin başlaması ile birlikte Türkiye, tekrar dış kaynaklardan hava savunma sistemleri satın almak istemiş ve bu kapsamda; açılan ihale sonucunda Çin'in CPMIEC firmasının geliştirdiği FD-2000 savunma sistemlerinde karar kılmıştır. Ancak bu şirketin ABD'nin CAATSA yaptırımları listesinde olması nedeniyle NATO'dan gelen baskılar sonucunda vazgeçilmiştir. Aynı ihalede ise ABD'li Raytheon şirketinin Patriot sistemlerinin yüksek maliyetli olması ve teknoloji transferi konusunda olumsuz yaklaşımı nedeniyle elenmiştir (BBCnews, 2019). Türkiye ilk olarak milli imkanlarla SSB tarafından 15 Ocak 2018 tarihinde Aselsan-Roketsan- Tübitak SAGE iş ortaklığı çerçevesinde SİPER projesinin ortaklar arasında sözleşme imzalanmasıyla projeyi tanıtmıştır (Savunmasanayist, 2022). Ancak bu süreçte Türkiye'nin güney sınırlarında devam eden çatışma ortamı nedeniyle bu ihtiyacının acil olmasından kaynaklı Rusya'dan S-400 hava savunma sistemlerini alacağını 2017 yılında açıklamış ve bu sözleşme kapsamında toplamda 2,5 milyar \$ olan peşinatın yatırıldığını, ilerleyen süreçte S-500 hava savunma sistemlerinin ortak üretilebileceğine dair mesajlar verilmiştir (BBCnews, 2019).

Türkiye'nin caydırıcılığını artırmak ve Hava Kuvvetlerini modernize etmek amacıyla NATO güvenlik konsepti içerisinde F-35 Lightning II ortak üretim uçak projesine katılmıştır. Ancak projenin çıktısı olarak F-35 Lightning II teslimatları çeşitli teknik aksaklıklar nedeniyle planlandığı tarihte gerçekleşmemiştir (Güvenç, 2014, s.33). Bu noktada F-35 Lightning II teslimatları ile S-400 alım süreçleri aynı döneme gelmiş ve ABD, NATO güvenlik konseptine aykırı olduğu gerekçesiyle Türkiye'yi 1 milyar 400 milyon ödeme gerçekleştirmesine rağmen projeden çıkarıldığını 21 Nisan 2021 tarihinde açıklamıştır (Haberturk, 2021). 2022 yılı itibariyle Türk Hava Kuvvetleri envanterinde; 1970'li yılların savaş uçağı F-4E Phantom ve 1987 yılında ilk olarak envantere katılan F-16'lar bulunmaktadır. 2012 yılına kadar farklı

dönemlerde F-16 alımları gerçekleştirmiştir. Öncelikli olarak F-35 uçaklarının envantere alınması ile F-4E uçaklarının aşama aşama emekli edilmesi planlanmaktayken F-35 savaş uçaklarının yaptırımlar nedeniyle teslim alınamaması nedeniyle şu an halen 30 civarı F-4E savaş uçağı kullanılmaktadır. Bu durumda mevcut F-16'ların modernizasyonu gündeme gelmektedir (Göksedef, 2021). Ancak bu konuda da ABD ile çözülmesi gereken siyasi sorunlar olması sebebiyle bu süreçte Türk Hava Kuvvetleri'nin tamamlayıcı bir parçası olmuştur.

Türkiye, savunma gereksinimlerini karşılamak için öncelikle müttefikler aracılığıyla çözmek istemiş ancak her seferinde çeşitli sebeplerle Batılı müttefikleri tarafından yalnız bırakılmıştır. Daha da ötesinde karşı siyasi, askeri ve ekonomik yaptırımlara maruz kalmıştır. Bu kapsamda kendi savunma ihtiyaçlarını karşılamak ve çağdaş teknolojik gelişmeleri de takip ederek MALE sınıfında Baykar TB2, Anka-S ve HALE sınıfında Bayraktar AKINCI İHA projelerini başarıyla gerçekleştirmiştir. Ayrıca bu projeler, küresel ölçekte yeni bir hiyerarşinin oluşmasına neden olmuş ve dönüşen savaşlarda değişen araçlardan olmuştur (Duygulu, 2019, s.130). Türk Savunma Sanayi, küresel ölçekte çağdaş projeleri yakalamış ve artık geleceğin teknolojilerini üretme yarışına katılmıştır. Bu kapsamda Bayraktar firması TB2 ve Akıncı modellerindeki bilgi birikimlerini kullanarak 20 Temmuz 2021 tarihinde Bayraktar Kızılirma Projesi'ni ilk kez açıklamıştır (Baykarsavunma, 2021).

Kızılirma Projesi diğer adıyla Muharip İnsansız Uçak Sistemi (MİUS), geleceğin muharebe konseptine yön verecek sistemler olması sebebiyle önem arz etmektedir. Düşük radar kesiti ve hava-hava muharebesi kabiliyetine sahip olması sebebiyle İHA'ların kullanıma dair yeni bir konsept oluşturmaktadır. Baykar firması, Ivchenko Progress firmasıyla Blacksea Shield isimli ortak motor firması kurmuştur. Bu ortaklığın yüzde 51 Baykar, yüzde 49 Ivchenko Progress olmak üzere sağlanmış ve Ukrayna tarihinde ilk defa bir devlet savunma firması yurtdışında bir şirketle ortaklık sağlamıştır (Şimşek, 2019). Bu şirketin Ukrayna'da kuracağı fabrikada Baykar Kızılirma ve Akıncı TİHA'ların motorları üretilecektir. Anlaşma sonrası Rusya'nın Ukrayna karşı yaptığı askeri operasyonlar fabrikanın kurulumu adına gecikmelere neden olsa da Blacksea Shield şirketi bu kapsamda Ukrayna'da 30.000 metrekare büyüklüğünde olacak olan tesislerin konsept görüntülerini paylaşmıştır. Bu iş birliği ve Ukrayna-Rusya savaşında Bayraktar TB2'lerin Ukrayna adına direniş sembolü olması ve 3 adet Bayraktar TB2 hibe etmesi sebebiyle Ukrayna Devlet Başkanı Volodymyr Zelenskyy tarafından Haluk Bayraktar'a 1.sınıf Devlet Liyakat Nişanı verilmiştir (Mil.in.ua, 2022). Ancak Ukrayna'daki savaşın devam etmesi durumunda motor tedarik sürecinde oluşabilecek aksaklıklara dair Teknofest 2022 Samsun'da sorulan sorulara yönelik Selçuk Bayraktar'ın açıklamalarına göre: Ukrayna'da ki mevcut durumdan kaynaklı herhangi bir sorun olmadığını ve üretici firma Bayraktar Akıncı B modelleri için AI-450C motorlarını teslim etmektedir. Bayraktar Kızılirma için Akıncı'da olduğu gibi A, B ve C şeklinde en az 3 versiyon olmak üzere Ivchenko AI-25 varyantı olan AI-25TLT ve AI-322F kullanılacaktır. Bu kapsamda aynı zamanda yerli ve milli imkanlarla TEI tarafından üretilen TEI-TF6000 turbofan motoru da Kızılirma'da denenecektir. İlerleyen süreçte ise F-16'ların yerini alacağını açıklamıştır (Aka, 2022).

Bayraktar Kızılelma; 35.000 feet operasyonel irtifası, 5 saat seyrüsefer süresi, 0.6 Mach seyir hızı, 6 ton maksimum kalkış ağırlığı, 1500 kg faydalı yük kapasitesi ve 500 Nm Görev yarı çapı ile temel uçuş kriterlerine sahiptir. Otomatik iniş-kalkış, düşük görünürlük, yüksek manevra kabiliyeti, görüş hattı ve ötesi haberleşme, yüksek durumsal farkındalık ve kısa pistli uçak gemilerinden kalkış-iniş kabiliyeti ile gelişmiş özelliklere sahiptir (Baykartech, 2022). T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayi Başkanı İsmail Demir'in açıklamalarına göre: 2015 yılında başlatılan Türkiye'nin ilk Çok Maksatlı Amfibi Hücum Gemisi Projesi kapsamında inşa edilen TCG Anadolu (L-400) gemisi aynı zamanda dünyanın ilk S/İHA gemisi olması sebebiyle de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin askeri kapasitesi için önemli bir çarpan olacaktır. Bir tabur büyüklüğünde askeri kuvveti ana üs desteği olmaksızın kendi lojistik desteği sağlayabilecek kapasiteye sahiptir. Aynı zamanda, 13 Tank, 27 adet zırh amfibi hücum aracı, 6 adet zırhlı personel taşıyıcı, 33 adet muhtelif araç, 15 adet römork olmak üzere toplamda 94 adet karasal araç taşınması kapasitesine sahiptir. Uçuş güvertesinde ise 10 helikopter ve 50 adet S/İHA konuşlandırılabilme kapasitesi nedeniyle dünyadaki ilk S/İHA konseptli uçak gemisidir (Savunmasanayist, 2022).

Ukrayna-Rusya Savaşı'nda Bayraktar TB-2'lerin Ukrayna tarafından etkin olarak kullanılması ve Rus silahlı güçlerine özellikle mekanize birlikler üzerinde etkili olmuştur. Taktik anlamda Rus güçlerinin etkisiz hale getirilmesinde aynı zamanda propaganda aracı olarak kullanılması Rusya'nın bu konuda rahatsız olmasına neden olmuştur. İHA'ların faydalı yüklerinden birisi olan kameralar vasıtasıyla imha edilen düşman unsur görüntülerinin kaydedilmesi ve bunların kamuoyunda paylaşılması nedeniyle aynı zamanda Ukrayna'da bir direniş sembolü olmasında etkili olmuştur. Öyle ki Bayraktar firması adına şarkılar yapılmıştır (Haberglobal, 2022). Daha da ötesi savaş döneminde doğan bazı çocuklara Bayraktar ismi verildiği iddiaları bulunmaktadır (TRT, 2022). Bu kapsamda Rusya, bunun önüne geçmek için Bayraktar TB-2'lerin kendileri ile ortak üretime geçmesi teklifinde bulunmuştur. Bu teklif stratejik diplomatik bir hamle olarak değerlendirilmekte ve bu teklifin nasıl sonuçlanacağı, ilerleyen günlerde önemli bir stratejik gelişme olacağı düşünülmektedir. Ukrayna ile benzer şekilde Suudi Arabistan, Bayraktar S/İHA tesislerinin kendi ülkelerine kurulması yönünde teklifte bulunmuştur (Yeniakit, 2022). Böylelikle İHA'ların diplomatik bir unsur olma özelliği ve taktik bir silah olması sebebiyle de önem arz etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'nin İHA serüveni saldırgan Neorealizm'in güç ve güvenlik anlayışı içerisinde değerlendirildiğinde, içinde bulunduğu coğrafyanın çatışma ortamında olması sebebiyle askeri kapasitesini üst düzeyde tutma ve rekabet edebilme adına teknolojik ekipmanlarla operasyonel kabiliyetini destekleme amacıyla olduğu gözlenmektedir. Bu noktada küresel ve bölgesel güçlerle olan ilişkileri değerlendirildiğinde İHA'ların terörle mücadelede etkinliğini artırmak adına zorunlu bir ihtiyaçtan kaynaklandığı iddia edilmektedir. Bu ihtiyacın sebebi, İHA'ların görev sahası içerisinde sağladığı askeri esneklik ve avantajlardır. Bu avantajlar, operasyon bölgesinde anlık ve gerçek zamanlı olarak coğrafyayı izleyerek sahanın kontrolünü sağlamak ve düşman unsurların yerini tespit etmektir. Bu imkan ve kabiliyete sahip bu sistemler, Türkiye'nin özellikle terörle mücadele bölgelerinde gerçekleştirdiği operasyonlar için önem arz etmektedir. Bu sistemlere olan ihtiyacın belirlenmesiyle birlikte öncelik olarak askeri kapasite artırımını dış tedarik yöntemi ile müttefiklerinden karşılamak istemiştir. Ancak bu ihtiyacın giderilmesinin sürdürülebilirliği konusunda olası sorunlar, siyasi ve askeri olarak müttefikleri ile olan ilişkilerin tarihsel arka planında yer almaktadır. İHA tedarik sürecinde müttefikleri ile yaşadığı krizler ve çatışma bölgesinde yer alması nedeniyle Türkiye'nin gücü amaç olarak belirleyerek askeri kapasitesi artırma zorunluğuna neden olmuştur. Bu noktada temel motivasyon kaynağı gerektiğinde bağımsız politikalar izleyerek kendi bölgesel hegemonyasını oluşturmak istediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum Saldırgan Neorealizm'in güce ve güvenliğe bakış açısıyla açıklanmaktadır.

Türkiye ilk olarak 1990'lı yıllarda başlayan savunma sanayi hamlelerini Batı/NATO iş birliği kapsamında gerçekleştirmiştir. Bu iş birliğinden kaynaklı performans ve kalite tecrübesini edinmiş, ilerleyen süreçte bu tecrübeleri kendi projelerinde uygulamaya başlamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde ise askeri ihtiyaçlarını müttefikleri aracılığıyla karşılamak istemiş, istenilen karşılığı alamamış ve buna ek olarak siyasi, askeri ve ekonomik yaptırımlarla dahi karşı karşıya gelmiştir. Bu noktada Türkiye'nin, müttefikleri tarafından ilk defa zorluklarla ilk defa karşılaşmadığı belirtilmelidir. 1964 Johnson Mektubu, 1975-1978 ABD silah ambargosu, 1990'lı yıllarda terörle mücadelede örtülü ve açık ambargolar toplumsal ve siyasi hafıza içerisinde yerini almıştır. Bu nedenlerden dolayı kendi öz kaynakları ile savunma sanayi hamlesi içerisinde yer alan İHA'lar özelinde yapılacak yatırımlara askeri ve stratejik önem atfedilmiştir.

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte dünyada tehdit algıları değişmiş, örnek olarak Türkiye, terör örgütlerine karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır. Tehdit algılarının değişmesi ile birlikte kaçınılmaz olarak askeri dönüşüm de başlamıştır. Asimetrik savaş olgusuyla başlayan mücadelenin gereklilikleri olarak askeri unsurların niceliğinin ötesinde daha nitelikli, profesyonel, hızlı ve teknolojik donanımlarla desteklendiği dönüşüm ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Öyle ki Türk ordusu teşkilatlanmalarından olan Tümenler, daha az sayıda askerden oluşan Tugay düzeyine indirilerek motorize ekiplerle güçlendirilmesi modeli bu kapsamda yapılan

değişikliklerden birisidir. Aynı kapsamda Türkiye'nin 1980'li yıllarda başlayan ve 1990'lı yıllarda etkisini artıran Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'daki başlattığı terörle mücadeledeki bilgi birikimi İHA'ların ihtiyaç olarak belirlenmesinde etkili olmuştur. Diğer bir deyişle İHA'ların hareket konseptlerinin belirlenmesinde terörle mücadele için dağlık arazilerde yapılan askeri operasyonlardaki yaşanan eksik donanımlardan kaynaklı askeri kayıplar, bu sistemlere olan ihtiyacın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu noktada Türkiye, İHA teknolojisini elde ederken adım adım ilerleyerek bilgi birikimini, askeri tecrübeleriyle birleştirerek başarıya ulaşmıştır.

Türkiye'nin zorunluluktan kaynaklanan ihtiyacını karşılamak üzere başlattığı milli sanayi hamlesinin parçalarından birisi olan S/İHA'lar; terörle mücadelede Suriye Operasyonlarında (Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı Harekatları), Akdeniz ve Ege Denizi'nde, sonrasında üçüncü taraf devletlerin çatışma sahaları olan Libya İç Savaşı'nda, II. Karabağ Savaşı'nda ve Ukrayna Savaşı'nda test edilmiş ve tüm dünya kamuoyunda dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu operasyon ve hareketler aynı zamanda Türkiye'nin askeri kapasitesinin hangi noktaya geldiğinin önemli bir göstergesi olmuştur. Bu önemin fark edilmesi ve dolayısıyla milli savunma sanayi hamlesinin kaçınılmazlığı içerisinde İHA'lar, günümüzde en öne çıkan unsur olarak savunma sanayinin amiral gemisi niteliği kazanmıştır.

S/İHA'ların önemli bir taktik araç olarak konumlandırıldığı yeni güvenlik konsepti ile birlikte gelen başarı, Türk dış politikasında yeni etki alanları açılmasında etkili olmuştur. Türkiye'nin Libya'da, Ege ve Doğu Akdeniz'de, Suriye'de, Karabağ'da ve Ukrayna'da önemli bir aktör olarak politikalarını sürdürmesine katkı sağlamıştır. Yeni etki alanları ile birlikte dikkat çeken unsur olarak Türk İHA'ları yeni bir tartışma konusu olarak güvenlik çalışmalarında yer almaya başlamıştır. Bu noktada Türkiye, dünyada önemli bir S/İHA üreticisi ve kullanıcısı devlet konumuna gelmiştir. Dünyada bu sistemleri üretebilecek teknik donanım ve bilgiye sahip devletler bile Türkiye'nin S/İHA sistemlerini ithal etme görüşmeleri gerçekleştirmektedir. Örneğin; güncel olarak İngiltere, Avustralya, İtalya ve Japonya devlet yetkilileri, bu sistemler ile ilgili Türk yetkililer ile görüşme gerçekleştirmektedir.

Dış politika ve askeri strateji arasındaki bağlantı; çatışmanın doğası gereği rekabetçi, birden fazla aktörün ve karakterin olduğu güç dengeleri üzerine kurulu bir ilişkidir. Özellikle Arap Baharından sonra istikrarsız ortamda Suriye'de başlayan iç savaş, Doğu Akdeniz ve Ege'deki enerji savaşlarıyla birlikte askeri kapasitenin önemi tekrar gündeme gelmiştir. Bu noktada savunma sanayi ile askeri strateji ve kapasite üstünlüğü sağlamanın en iyi yol olarak seçilmesinde etkili olmuştur. İHA'lar ise bu stratejik politikaların bir parçası olarak taktik bir silah olarak konumlandırılmakta, neden-sonuç ilişkisi içerisinde bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki İHA'lar, küresel ve bölgesel güçler içerisinde yeni bir hiyerarşi yaratmıştır. Bu hiyerarşi İHA'ları olan ülkeler ve olmayan ülkeler, İHA üreten ülkeler ve üretemeyen ülkelerden oluşmaktadır. Bu noktada caydırıcı bir araç olarak askeri alanda eylem özgürlüğü sağlamak ve hibrit savaşlar içerisinde etkin bir araç olarak yerini almıştır. Geleceğin savaşları

içerisinde; hızı, manevra kabiliyeti, uçuş süresi, irtifası, düşük görünürlüğe sahip ve sürü hareket planlamaları içerisinde daha da geliştirilecek kabiliyetteki sistemleri ile birlikte geleceğin hava kuvvetlerinin bu araçlardan oluşacağı iddia edilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin savunma teknolojilerinde çağı yakaladığı sonucuna ulaşılmıştır. Daha da ötesinde geleceği ön görerek bu sistemlere halen devam eden yapay zeka teknolojisini entegre etme çalışmaları devam etmektedir. Yapay zeka ile birlikte öğrenme kabiliyeti kazanan Baykar Technologies'in jet motorlu İHA sistemlerinden oluşan Kızılelma Projesi bu kapsamda değerlendirilmelidir. Buna ek olarak Türkiye'nin İHA sistemlerindeki başarısının diğer savunma sanayi projeleri için de bilgi ve ilham kaynağı olacağı değerlendirilmektedir.

İHA sistemleri, görev sırasında insan unsuruna yönelik tehditlere karşı kısıtlamaları azaltması nedeniyle önemli bir avantaj sağlamaktadır. Özellikle riskli ve tehlikeli bölgelerde gerçekleştirilen askeri operasyonlarda etkili sonuçlar elde edilmektedir. Bir diğer avantaj ise özellikle yapay zeka teknolojisi ile birlikte içerisinde pilot olmaksızın günümüz teknolojisi ile 24 saat ve üzeri uçuş gerçekleştirebilmektedir. Özellikle kırsal ve dağlık alanlarda terörle mücadele operasyonlarında askeri personelin çatışma alanında doğrudan yer almaması olası can kayıplarını engellemektedir (Dilek, 2019, s.123). İHA'ların görev esnekliği, ulaşılabilirlik ve maliyetleri açısından yeni bir askeri stratejik konsept içerisinde değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. İnsanlı hava araçlarındaki gibi tek bir sortide gerçekleştirilen görevlerin ötesinde görev sistemlerinin limitleri dahilinde birden fazla görevi gerçekleştirebilme kapasitesiyle de önemli bir avantaj sağlamaktadır (Dobrowski ve Gholz, 2006, s.70).

İHA'ların sağladığı avantajların yanında dezavantajları da tartışılmaktadır. Bu dezavantajlar teknik olarak olmasının yanında güvenlik çalışmaları içerisinde devlet dışı aktörlerin kullanımından kaynaklı asimetrik durumdan kaynaklanmaktadır. Öncelikle teknik olarak İHA'ların veri linkleriyle kontrolünün sağlanması nedeniyle olası bir veri link kesintisi, İHA'nın kontrolünün kaybedilmesine, hava aracının limitleri dahilinde görevinin sonlandırılmasına ve hava aracının kaybıyla sonuçlanan durumlar söz konusu olabilir (Dilek, 2019, s.126). Aynı zamanda uydu tabanlı konumlama sistemleri, günümüz teknolojilerinde sinyal karıştırıcılar ile kontrolü kaybedilebilir (Karaağaç, 2010). Aynı şekilde özellikle uydu aracılığıyla birden fazla İHA görev yapabilir. Ancak İHA sayısı kullanılan bant genişliğine bağlı olarak kısıtlanabilmektedir. Bu noktada yüksek teknolojilerin kullanımıyla frekans genişliği yüksek tutulduğu takdirde bu sorun çözülebilmektedir. Bu durum da ekstra bir maliyet olarak karşımıza çıkmaktadır (NATO, 2010). İHA'ların kullanıldığı gelişmiş hava savunma sistemleri bulunan düşman ülke topraklarında kullanımı oldukça zordur. Aynı zamanda yeni nesil savaş uçaklarına karşı bu sistemler savunmasızdır. Örneğin tespit edilemeyen, düşman bölgelerinin derinliklerine nüfuz edebilen ve gelişmiş teknolojilere sahip olması gibi özellikleri ile kabul edilen hayalet insansız uçak RQ-170 Sentinel ABD İHA'sı, İran tarafından düşürülmüştür (Hennigan, Cloud ve Dilanian, 2011). Bu durumda ABD'nin İHA aracılığıyla sahip olduğu istihbarat ve İHA üzerinde kullanılan teknolojinin düşman unsurlar tarafından ele

geçirilebileceği ve tersine mühendislik uygulamalarına sebep olma endişesi nedeniyle önemli bir dezavantaj olarak değerlendirilmektedir.

İHA'ların kullanımı ile ilgili bir diğer sorun ise devlet dışı aktörlerin yaygın olarak bu teknolojileri kullanmaya başlamasıdır. Özellikle 1.sınıfta yer alan mini, mikro ve küçük kategorideki İHA'ların çoğu savunma sistemine karşı dayanıklı ve tüm askeri unsurları hedef alma yeteneğine sahip ve maliyeti düşük saldırı kabiliyetini sağlamaktadır (Jakopsen, 2017). Terör örgütlerine hava gücü sahibi olmanın yolunu açmıştır. Bu durum da savaşın asimetrik olarak değişmesine ve sonuçları itibarıyla dikkat edilmesi gereken değişime sebep olmuştur (Duygulu, 2019,s.122). Özellikle DEAŞ'ın SİHA'ları eylem ve saldırı planlarında etkin bir şekilde kullanması, maliyet ve teknik olarak oluşturduğu asimetrik etki bakımından önemlidir (Rassler, 2018). DEAŞ'ın İHA stratejisi keşif ve gözetleme, direkt saldırı ve intihar saldırılarında olmak üzere maksimum zayıat ve propaganda amacıyla kullanmaktadır (Balkan, 2017). Bu noktada anti-drone sistemleri olası saldırılardan korunmak adına gündeme gelmektedir. Ancak günümüz hava savunma sistemleri bu tip küçük saldırı araçlarından korunma konseptinden öte savaş uçaklarına ya da balistik füzelere karşı geliştirilmiştir. Bu durumda savunmanın maliyeti saldırının maliyetinden çok fazla olduğu için terör örgütlerinin bu sistemleri tercihinde ekonomik olarak zayıat verme noktasında etkili bir araç olmaktadır. Öyle ki 2017 yılında yaklaşık 200 \$ maliyetli bir İHA'yı vurmak için 3 milyon \$ maliyetli Patriot füzesi kullanmıştır (Baraniuk, 2017).

Sonuç olarak günümüzde S/İHA'lar Türk askeri gücünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu askeri dönüşüm, orta ve uzun vadede tüm askeri unsurlarla adapte edilerek daha etkin hale getirilmelidir. Ayrıca terörle mücadelede iç operasyonlar ve sınırların güvenliğinde kullanılan LOS sistemlerinin yanında BLOS sistemleri için uydu ve uzay teknoloji yatırımları ile hareket alanı genişletilmelidir. Bununla birlikte askeri teknolojik dönüşüm içerisinde yeni nesil muharebe konsepti olan Ağ Merkezli Harp Doktrini içerisinde İHA'lara önemli bir rol düşmektedir. Bilgi üstünlüğünün ve durumsal farkındalığın elde edildiği ve böylelikle ordunun hareket gücünü artırıcı bir doktrindir. Bu konseptin içeriğinde; bilgiler, veriler ve görüntüler hareket unsurlarının her biriyle eş zamanlı kesintisiz paylaşıyor ve hareketin etkinliğini üst düzeye çıkararak pozitif yönde etkilemektedir. Bu noktada operasyon alanının gökyüzünden görüntüsü kara askeri unsurlarına eş zamanlı gerçek görüntüyü aktarması sebebiyle kritik öneme sahip taktik araçlar olarak yerini almıştır. Bu askeri kapasiteye günümüzde TSK ve Türk güvenlik güçleri sahiptir. Böylelikle mevcuttaki 24 saat hava kalma süresine sahip Türk İHA'ları özellikle kırsal bölgelerde terörle mücadelede olası askeri can kayıplarını daha da azaltarak yeni yetki alanları elde edeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışma ile uluslararası güvenlik bilim alanında gerçekleştirilen çalışmalar içerisinde S/İHA'ların Türkiye açısından önemine dair sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır. Bu alanda S/İHA'ların yeni çağın ürünü olması sebebiyle konu ile ilgili yeterli sayıda Türkçe açık kaynak

olmaması ve yabancı açık kaynakların daha fazla olması sebebiyle araştırma sürecinde bir takım sorunlarla karşılaşılrsa da literature katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada sadece saldırgan neorealizm çerçevesinde güç, güvenlik ve askeri kapasite kavramlarıyla S/İHA'ların ulusal ve uluslararası ölçekte etkileri Türkiye örneği üzerinden ele alınmıştır. Tez-antitez zıtlığında S/İHA'ların karşıtı olarak Anti-İHA sistemlerinin mevcut çalışmalar göz önünde bulundurularak tam anlamıyla başarılı olmadığı düşünülmektedir. Bu noktada güvenlik alanında Anti-İHA sistemleri ile ilgili çalışmaların ele alınmasının gelecekte yapılacak çalışmalar için önem arz edeceği değerlendirilmektedir. Devletler hali hazırda SİHA'lara karşı daha az maliyetli hava savunma sistemleri geliştirme projelerine başlamıştır. Örneğin sinyal karıştırıcı anti-drone silahları en çok çalışma yürütülen konseptlerden birisidir. Drone ile kumanda arasındaki haberleşme frekans bantlarını engelleyerek ya da karıştırma prensibi ile çalışna bu sistemler kırsal alanda hedefe karşı kullanımları itibarıyla başarılı sonuçlar elde edilmektedir ancak meskun mahallerde özellikle sabit kanatlı dronelerin frekans karıştırılması sonrası serbest salınma geçmesi nedeniyle sivil ya da askeri kayıplara neden olabileceği için savunma zafiyati olarak devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- AB (2021) Avrupa Birliğinin Tarihçesi, Erişim Tarihi: 14 Mart 2022, <https://www.ab.gov.tr/105.html>.
- Abay, E.G. (2019). Baykara Savunma ve Ukrayna ortak silah şirketi kurdu. Anadolu Ajansı. Erişim Tarihi: 12 Ekim 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/baykar-savunma-ve-ukrayna-ortak-silah-sirketi-kurdu/1554458>
- Adams, P. (2013). Suriye'deki kimyasal silahlar nasıl imha edilecek. BBC. Erişim Tarihi: 22 Kasım 2022. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/09/130920_suriye_kimyasal
- Aka, M.C. (2022). Hangi Ülkelerin Bayraktar TB2 aldığı belli oldu. Erişim Tarihi: 04 Ekim 2022 <https://shiftdelete.net/hangi-ulkeler-bayraktar-tb2-aldi>
- Aka, M.C. (2022). Baykar'dan bomba üstüne bomba. Erişim Tarihi: 17 Ekim 2022. <https://shiftdelete.net/bayraktar-kizilelma-mius-motor-ucus-tarihi>
- Akyol, K. (2011). şam'da kritik Görüşme. BBC. Erişim Tarihi: 17 Kasım 2022. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/08/110808_davutoglu_visit
- Aljazeera, (2020). Libya's Haftar meets Macron In Paris, says ready for ceasefire. Erişim Tarihi: 04 Ekim 2022). <https://www.aljazeera.com/news/2020/3/9/libyas-haftar-meets-macron-in-paris-says-ready-for-ceasefire>
- Allison, R. (2013). "Russian intervention in Georgia 2008", Allison, R. (Ed.), Russia, the west, and military intervention, Oxford Scholarship Online, p:150-169
- Alptekin, G. (2022). Rusya'nın yakın çevresini koruma politikası ve soğuk savaş izlenimleri (2008 Rusya-Gürcistan savaşı ve 2014 ukrayna krizi). *R&S-Research Studies Anadolu Dergisi*, 5 (1), 164-204.
- Anadolu Ajansı, (2020). Turkey, Libya Accord helps Libyan army professionalize. Erişim Tarihi: 04 Ekim 2022. <https://www.aa.com.tr/en/africa/turkey-libya-accord-helps-libyan-army-professionalize/2059347>
- Avrupa Birliği Bakanlığı, (2020). AB-Türkiye İlişkilerinin Tarihçesi. Erişim Tarihi: 11 Haziran 2022. https://ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html
- Acar, O. (2017). Neorealizmin Güvenlik Varsayımları Bağlamında İsrail'in Filistin Politikası (Yüksek Lisans Tezi). Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AIP, (Greece). Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2022. <http://www.ypa.gr/aip/>
- Aksar, Y. (2012). Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(33), 23-40.

Baker, A. (2017). U.S. startup Zipline has teamed up with the Rwandan government to deliver blood supplies by drone. Erişim Tarihi: 28 Haziran 2022. <https://time.com/rwanda-drones-zipline/>

Baraniuk, C. (2017). Small Drone Shot with Patriot Missile. Erişim Tarihi: 28 Ocak 2023. <https://www.bbc.com/news/technology-39277940>

Baykar Technologies "Akıncı Belgeseli" Erişim Tarihi:26 Eylül 2022, YouTube https://www.youtube.com/watch?v=UEec_EbjgfU

Baylis, J. (2008). Uluslararası ilişkilerde güvenlik kavramı. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18), 69-85.

Baykar_Savunma,(2021).Twitter.EriřimTarihi:17.10.2022.https://twitter.com/Baykar_Savunma/status/1417378870064525330/photo/1

Baykartech, (2022). Bayraktar Kızılelma (MİUS). Erişim Tarihi: 17 Ekim 2022. <https://baykartech.com/tr/bayraktar-kizilelma-mius/>

BBC, (2009). Ankara şam Hattında bölge Vizyonu. Erişim Tarihi: 17 Kasım 2022. https://www.bbc.com/turkce/multimedia/2009/10/091014_syria_turkey

BBCNews, (2015).Suruşta Katliam:31 Ölü, 104 Yaralı. Erişim Tarihi: 17 Kasım 2022. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150720_suruc_saldiri

BBC, (2017). Türkiye'nin Somali'de açtığı yurt dışındaki en büyük üssü hakkında tüm merak edilenler. Erişim Tarihi: 16 Kasım 2022. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41510485>

BBC, (2018). 1799'dan Günümüze Filistin Tarihi ve Orta Doğu Sorunu, Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2022. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44128837>

BBC, (2020) İdlib'de Türk-Rus Ortak Devriyelerinin ara verilmesinin arka planında ne var? Erişim Tarihi: 16 Eylül 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54249227#:~:text=T%C3%BCrkiye%20ve%20Rusya%205%20Mart,b%C3%B6ylece%20kayolu%20da%20kullan%C4%B1ma%20a%C3%A7%C4%B1lacakt%C4%B1>

BBC. (2021). Polonya, Türkiye'den SİHA satın alan ilk NATO üyesi ülke oluyor. Erişim Tarihi: 04 Ekim 2022. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57218776>

BBC News, (2019). "Syria: Turkish military operation" Youtube. Erişim Tarihi: 29 Eylül 2022 <https://www.youtube.com/watch?v=3rGQsPMdjT0>

Bell-Villada, G. H. (1990). Paul Kennedy. The Rise and Fall of the Great Powers. *Comparative Civilizations Review*, 22(22), 9.

- Berberakis,S. (2022). Yunan Basını: Yunanistan, Türk İHA'larına çare arıyor. Erişim Tarihi: 29 Ocak 2023. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61147500>
- Bowen, J. (2017). İsrail-Arap Savaşı: Ortaoğu'yu sarsan 6 Gün. BBC. Erişim Tarihi: 29 Eylül 2022. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40157650>
- Bölme, S. M. (2012). Soğuk Savaş'ta NATO-ABD-Türkiye üçgeninde askeri üsler: Süreklilik ve değişim. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(34), 51-71.
- Bulut F. (2019). *Drone ve İHA'lar Savaş Kurallarını Değiştirdi*. Erişim Tarihi: 03 Mayıs 2022 <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/10/06/drone-ve-ihalar-savas-kurallarini-degistirdi>
- Brooks, S. G., & Wohlforth, W. C. (2008). World out of balance. In *World Out of Balance*. Princeton University Press.
- Bryen, S. (2020). Russian Panthsir Systems Neutralized in Libya. AsiaTimes. Erişim Tarihi: 04 Ekim 2022. <https://asiatimes.com/2020/05/russian-pantsir-systems-neutralized-in-libya/>
- Canlı,E. (2020). Anadolu Ajansı. Libya'da Hafter saflarındaki yabancı paralı askerin sayısı artıyor. Erişim Tarihi: 04 Ekim 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libyada-hafter-saflarindaki-yabanci-parali-askerlerin-sayisi-artiyor-/1902112>
- Carr, E.H. (1981). Yirmi Yıllık Kriz, 1919-1939: Uluslararası İlişkiler Çalışmasına Giriş. Houndmills: Macmillan.
- Carr, S. S. & Keane, J. F., (2013). A brief history of early unmanned aircraft. *Johns Hopkins APL Technical Digest*, 32(3), 558-571.
- Cantenar, Ö. F., ve Tümlü, F. (2016). PKK terör örgütünün eylemlerinin güvenlik güçleri zaiyatı açısından analizi. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 26(1), 1-22.
- Center for Security Studies (CSS), (2010). The Military Utility of Drones, ETH Zurich, No.78
- Ceylan,E.T. (2022). Türkiye İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem. AA. Erişim Tarihi: 16 Kasım 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-israil-iliskilerinde-yeni-donem/2711497>
- Congressional Research Service, (2020). Government Expenditures on Defense Research and development by the US nad Other OECD Countries:Fact sheet. Erişim Tarihi: 16 Haziran 2022. <https://sgp.fas.org/crs/natsec/R45441.pdf>
- Cox T., Nagy C., Skoog M. ve Somers I. (2004), Civil UAV Capability Assessment: NASA Report.
- Cura, A. (2019). Ukrayna Türkiye'den İHA alıyor. Anadolu Ajansı, Erişim Tarihi: 12 Ekim 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ukrayna-turkiyeden-ih-a-aliyor/1362810>
- Çakır, F. (2019). *Uluslararası İlişkilerde İş birliği İmkânı: Neo-Liberalizm ve Neo-realizm Tartışması* (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelikkol, A. O., ve Karabel, S. (2017). Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Denizden Kaynaklanan Uluslararası Sorunlar. *Bilge Strateji*, 9(16), 13-31.

Çetinkaya, Z. (2022). İsrail Cumhurbaşkanı, Herzog'un Türkiye Ziyareti yeni iş birliklerine kapı aralayacak. Erişim Tarihi: 12 Kasım 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/israil-cumhurbaskani-herzogun-turkiye-ziyareti-yeni-is-birliklerine-kapi-aralayacak/2527425>

Çitak, İ. Ve Harris, C. (2018). Avrupa, Güney Osetya Savaşı'na gerekli tepkiyi verseydi Rusya Kırım'ı işgal edemezdi. Euronews. Erişim Tarihi: 10 Ekim 2022. <https://tr.euronews.com/2018/08/09/-avrupa-gurcistan-ve-osetya-savasina-gerekli-tepkiyi-verseydi-rusya-kirimi-ilhak-edemezdi>

Daly, D. (2022). *Drones in Agriculture*. Erişim Tarihi:01 Haziran 2022. <https://consortiq.com/uas-resources/using-drones-in-agriculture-industry>

Defenshere, (2022). Deniz Kuvvetlerine Yeni Anka- S ve Aksungur İHA'lar Teslim Edildi. 24.03.2022 <https://www.defensehere.com/tr/deniz-kuvvetlerine-yeni-anka-s-ve-aksungur-ihalar-teslim-edildi>

Değer, F. (2020). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti Arasında İmzalanan Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Mutabakatının Hukuki Statüsü ve Geleceği. *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-15.

Demir, Y. K. (2006). *Soğuk savaş sırasında Amerikan propagandası Türkiye örneği* (Master's thesis, Kırıkkale Üniversitesi).

Demir, Y. (2022). *Dünya'nın en büyük drone" otoyolu" kuruluyor*. Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2022. <https://shiftdelete.net/ingiltere-otonom-drone-otoyolu-kuruyor>

Dilek M. İ. (2019). Türkiye'nin Stratejik Silah Kapasitesi, Türkiye'nin *Stratejik Silah Kapasitesi İnsansız Hava Araçları*, Ed. Abdullah Erboğa s.19-65. SET Vakfı İktisadi İşletmesi. 1.Baskı s.105-184.

Dirik, G. G. (2019). Hard Power, the coming of age of the Turkey, Erişim Tarihi: 14 Kasım 2022. <https://www.dailysabah.com/op-ed/2019/09/03/hard-power-the-coming-of-age-of-the-turkish-republic>

Dobrowski, P. ve Gholz, E. (2006). Buying Military Transformation Technological Innovation and the Defense Industry, *Columbia University Press: New York*.

Doğan, Z. (2019). Türkiye-Abd İlişkilerinin temel dinamikleri ve stratejik ittifak boyutu. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 133-156.

Doğan, K. (2021). İHA'ların yerli gözü CATS artık çok daha performanslı. Erişim Tarihi: 19 Kasım 2022. <https://www.defenceturk.net/ihalarin-yerli-gozu-cats-artik-cok-daha-performansli>

Donnelly, J. (2015). The discourse of anarchy in IR. *International Theory*, 7(3), 393-425.

Dunne P. Ve Nikolaidou E. (2001). Military Expenditure and Economic Growth: A Demand and Suplly Model for Greece, 1960-96, *Defence and PEace Economics*, cilt:12, Sayı 1 s.47-67

Duran, B. ve Ardıç, N. (2014). Arap Baharı. İçinde Ş. Kardaş ve A.Balcı (Ed.). *Uluslararası ilişkilere giriş*. İstanbul: Küre Yayınları.

Durul, T. (2020). *Türkiye ile Dayanışmaya Yanaşmayan Yunanistan Askeri Harcamalarını Artırıyor*. Erişim Tarihi: 06 Haziran 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ile-diialoga-yanasmayan-yunanistan-askeri-harcamalarini-artiriyor/1971019>

Durul T. Ve Özcan G. D. (2021) ABD'den Dedeagaç Limanı'na geniş çaplı askeri sevkiyat bekleniyor. Erişim Tarihi: 01 Ekim 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdden-dedeagac-limanina-genis-capli-askeri-sevkiyat-bekleniyor/2395436>

Duyar, Z. (2017). SEDAŞ bakım ve arıza tespitinde 'drone' kullanacak. Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/sedas-bakim-ve-ariza-tespitinde-drone-kullanacak/733674>

Duygulu Ş. (2019) *Dönüşen Savaşların Değişen Araçları*, İstanbul: Seta

Düz,S. (2020). Türkiye'nin İHA Gücü Olarak Yükselişi: Tarih, Strateji ve Jeopolitik Çıkarımlar, Seta Analiz,Temmuz 2020, Sayı 65

Düz, S. (2020). *Türkiye'nin Gökyüzündeki Yeni Gücü İHA'lar*. Seta Analiz,Ekim 2020, Sayı 336

EASA (2019). Erişim Tarihi: 19 Haziran 2022. <https://www.easa.europa.eu/en/domains/civil-drones>

Ekşi, M. (2018). Türk dış politikasının ultimo ratiosu: Yumuşak güçten sert güce Türkiye'nin Suriye politikası.

Elekdağ, S. (1996). 2 1/2 .War Strategy. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 1(4).

Eralp, A. (1996). *Devlet, Sistem, Kimlik; Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.57-88.

Erboğa, A. (2019). *Türkiye'nin Stratejik Kapasitesi*. SETA Vakfı İktisadi İşletmesi.

Erdem, A.K. (2020), *Yunanistan'ın Fransa'dan 18 adet Rafael Savaş Uçağı Alması Dengeleri Bozar* Mı? Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2022. <https://www.indyturk.com/node/244751/haber/yunanistan%C4%B1n-fransadan-18-adet->

rafale-sava%C5%9F-u%C3%A7a%C4%9F%C4%B1-almaz%C4%B1-havada-dengeleri-bozar-m%C4%B1

Erkmen, S. (2005). 1990'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İş birliği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2(7), 157-185.

Erol, M. S. ve Şafak, O. (2015). "Hybrid Warfare Studies and Russia's Example in Crimea", *Gazi Akademik Bakış*, C. 9, XVII (17): 261- 277.

Erol, M. S., & Çelik, K. E. (2018). ABD'nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 14-45.

Euronews, (2019): *Doğu Akdeniz'de ne kadar Doğalgaz Rezervi Var?* Erişim Tarihi:19 Nisan 2022. <https://tr.euronews.com/2019/12/31/dogu-akdeniz-ne-kadar-dogal-gaz-rezervi-var-en-buyuk-payi-hangi-ulkeler-alacak>

Euronews, (2020). "Rusya, Türkiye İdlib'de 8 Pantsir hava savunma sistemin yok ettiği iddiasını yalanladı" Erişim tarihi: 29 Eylül 2022. <https://tr.euronews.com/2020/03/12/rusya-turkiyenin-idlib-de-8-pantsir-hava-savunma-sistemini-yok-ettigi-iddiasini-yalanladi>

Euronews, (2022). Türkiye, BAE'ye 20 adet Bayraktar SİHA sattı. Erişim Tarihi: 04 Ekim 2022. <https://tr.euronews.com/2022/09/21/reuters-turkiye-birlesik-arap-emirliklerine-20-adet-bayraktar-siha-satti>

FAA, (2015). State and Local Regulation of Unmanned Aircraft Systems (UAS), Fact Sheet Federal Aviation Administration Office of the Chief Counsel December 17,2015.

Fahim, K. (2020). Turkey's military campaign beyond its borders is powered by homemade armed drones. The Washington Post. Erişim Tarihi: 16 Kasım 2022. https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/turkey-drones-libya-nagorno-karabakh/2020/11/29/d8c98b96-29de-11eb-9c21-3cc501d0981f_story.html

Fırat, H. (2019). Katar'da Yeni üssün açılışı sonbaharda. Erişim Tarihi: 06 Kasım 2022. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/hande-firat/katarda-yeni-ussun-acilisi-sonbaharda-41300793>

Fraihat, I. (2016). *Unfinished revolutions Yemen, Libya, and Tunisia after the Arab Spring*. New Haven ve Londra: Yale University Press.

Fox, W. T., & Fox, A. B. (1961). The teaching of international relations in the United States. *World Politics*, 13(3), 339-359.

Fukuyama, F. (2021). Droning On in The Middle East. Erişim Tarihi: 06 Ekim 2022 <https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/droning-on/>

Gaddis, J. L. (2019). *On grand strategy*. New York: Penguin Press

Geldi, M. (2022). Husilerin Saldırısı Sonucu Cidde'deki Saudi Aramco Tesislerinde Yangın Çıktı. *Anadolu Ajansı*, (25 Mart). Erişim Tarihi: 23 Nisan 2022 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/husilerin-saldirisi-sonucu-ciddedeki-saudi-aramco-tesislerinde-yangin-cikti/2546142>

Gettinger, D. (2016). Drones operating in Syria and Iraq. Bard College Center of the study of the Drone. New York.

Gibbs, Y. (2014). *NASA Armstrong Fact Sheet: Altus II*. Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2022 <https://www.nasa.gov/centers/armstrong/news/FactSheets/FS-058-DFRC.html>

Gilpin, R. (1981). *War and change in world politics*. Cambridge University Press.

Glaser, C. (1994) "Realists as Optimists: Cooperation as Self-help", *International Security*, Cilt 19, No 3, , s. 51.

Göksedef, E. (2020). İdlib İçin Patriot desteği olabilir: Türkiye'de hangi füze savunma sistemleri var? BBCNews. Erişim Tarihi: 13 Ekim 2022. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51589500>

Göksedef, E. (2021). F-35 ve F-16: Türkiye'nin envanterinde hangi savaş uçakları var, F-35 programından çıkarılması Hava Kuvvetleri'ni nasıl etkiler? BBCNews. Erişim Tarihi: 13 Ekim 2022. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59255768>

Grieco, J., Ikenberry, G. J., & Mastanduno, M. (2022). *Introduction to International Relations: Perspectives, Connections and Enduring Questions*. Bloomsbury Publishing.

Güler, S. (2020). "Türkiye, Suriye'nin İdlib kentinde Bahar Kalkanı Harekatı'nı duyurdu", *Anadolu Ajansı*, Erişim Tarihi: 22 Eylül 2022, <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkey-announces-operation-spring-shield-in-idlib-syria/1750711>

Gündoğan, B. (2022). Yunan Sahil Güvenlik Birimlerinin geri ittiği düzensiz göçmenler kurtarıldı. Erişim Tarihi: 02 Ekim 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/yunan-sahil-guvenlik-birimlerinin-geri-ittigi-duzensiz-gocmenler-kurtarildi/2686789>

Gündoğmuş N. (2022). Kentleşme planlarındaki değişim, dron görüntüleriyle analiz edilecek. Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/kentlesme-planlarindaki-degisim-dron-goruntuleriyle-analiz-edilecek/2585752>

Güneş, B. (2018). Libya iç savaşı ve kriz yönetimi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(2), 263-291.

Gür N. (2019). *Aramco saldırısı Sonrası Piyasalar Petrol Fiyatlarını Belirlerken Daha Temkinli Davranacaklardır*. Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2022 <https://www.setav.org/aramco-saldirisi-sonrasi-piyasalar-petrol-fiyatlarini-belirlerken-daha-temkinli-davranacaklardi/>

Güvenç, S. (2014). F-35 Müşterek Taarruz Uçağı Projesi ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 6(10), 27-34.

HaberGlobal, (2022) Bayraktar Klibi. Erişim Tarihi: 08 Ağustos 2022. <https://haberglobal.com.tr/dunya/ukraynada-bayraktar-siha-sarkisi-icin-ozel-klip-cekildi-klip-te-sihalarin-imha-ettigi-rus-savas-araclari-yer-aldi-178527>

Haberturk, (2021). Türkiye-ABD arasındaki F-35 düğümünde neler yaşandı? Erişim Tarihi: 13 Ekim 2022. <https://www.haberturk.com/son-dakika-turkiye-ile-abd-arasindaki-f-35-dugumunde-neler-yasandi-3226060>

Hale, William (2009), "Turkey and the Middle East in the New Era," *Insight Turkey* 11, no. 3 (2009): 143-159.

Hassanaliam, M., ve Abdelkefi, A. (2017). Classifications, applications, and design challenges of drones: A review. *Progress in Aerospace Sciences*, 91, 99-131.

Hawas, A. T. (1998, August). The new alliance: Turkey and Israel. In *The Fourth Nordic Conference On Middle Eastern Studies: The Middle East In Globalizing World Oslo* (pp. 13-16). <https://org.uib.no/smi/pao/hawas.html>

Hennigan,W.J.,Cloud,S. ve Dilanian K. (2011) Drone that Crashed in Iran may give away U.S. Secrets. LATimes. Erişim Tarihi: 29 Ocak 2023. <https://www.latimes.com/nation/la-xpm-2011-dec-06-la-fi-1206-drone-iran-20111206-story.html>

Herz,J.H. (1950). "Idealist Internationalism and the Security Dilemma", *World Politics*, Cilt 2

Van Evera, S. W. (1984). *CAUSES OF WAR (MILITARISM, MISPERCEPTION, MYTH)*. University of California, Berkeley.

Hobbs, A. (2010). Unmanned aircraft systems. In *Human factors in aviation* (pp. 505-531). Academic Press.

Hurriyetdailynews, (2016). Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2022 <https://www.hurriyetdailynews.com/turkey-no-longer-interested-in-buying-us-drones-turkish-official---99731>

IAI And Elbit to Suplly UAV Systems to Turkish MOD (2005). Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2022 <https://www.defencetalk.com/iai-and-elbit-to-supply-uav-systems-to-turkish-mod-4726/>

ICAO, (2011). Unmanned Aircraft Systems (UAS), Cir. 328, AN/190, 2011.

ICAO, (2018). Erişim Tarihi: 21 Ocak 2023. DOC 9626.

ICJ Application (1945), Erişim Tarihi: 05 Temmuz 2022. https://www.icj-cij.org/en/statute#CHAPTER_II

Iddon, P. (2021). Cheap And Combat Tested: The Growing Market For Turkish Drones. Erişim Tarihi: 02 Ekim 2022. <https://www.forbes.com/sites/pauliddon/2021/07/26/cheap-and-combat-tested-the-growing-market-for-turkish-drones/>

Iddon, P. (2022). Greece is Deploying Israeli Systems to Counter Turkish Drones. Erişim Tarihi: 02 Ekim 2022. <https://www.forbes.com/sites/pauliddon/2022/07/03/greece-is-deploying-israeli-systems-to-counter-turkish-drones/?sh=4c6a2603165e>

Iddon, P. (2023). F-16 Modernization Increasingly Important For Turkey As Greece Gradually Gains Unprecedented Airpower Advantage. Erişim Tarihi: 23 Ocak 2023. <https://www.forbes.com/sites/pauliddon/2023/01/23/f-16-modernization-increasingly-important-for-turkey-as-greece-gradually-gains-unprecedented-airpower-advantage/?sh=22b0202b6b65>

Inbar, E. (2001). Regional implications of the Israeli-Turkish strategic partnership. *Middle East*, 5(2), 49.

İsrail Büyükelçiliği Ankara (2022). Barış süreci. Erişim Tarihi: 18 Haziran 2022 <https://embassies.gov.il/ankara/AboutIsrael/the-middle-east/Pages/barissureci.aspx>

Jakobsen, M. (2017). The Strategic Implications of Non-State #WarBots. Erişim Tarihi: 29 Ocak 2023. https://www.realcleardefense.com/articles/2017/12/15/the_strategic_implications_of_non-state_warbots_112786.html

Jego, M. (2021). Les Drones, Nouvelle arme phare de la defense turque. Erişim Tarihi: 04 Ekim 2022. https://www.lemonde.fr/international/article/2021/06/25/les-drones-nouvelle-arme-phare-de-la-defense-turque_6085697_3210.html

Jervis, R. (1978). Cooperation under the security dilemma. *World politics*, 30(2), 167-214.

Joint Air Power Competence Centre. (2010). *Strategic Concept of Employment: For Unmanned Aircraft Systems in NATO*. Joint Air Power Competence Centre.

Kabakçı F., Yüzbaşıoğlu N., Kalabalık A., Semerci, A. ve Karaca E., (2022). Türkiye ve Libya arasında hidrokarbon alanında mutabakat muhtırası imzalandı. Erişim Tarihi: 04 Ekim 2022. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ve-libya-arasinda-hidrokarbon-alaninda-mutabakat-muhtirasi-imzalandi/2701424>

Katsoufros, T. (1989), *Ege Denizi'yle İlgili Türk-Yunan Uyuşmazlıkları, Türk-Yunan Uyuşmazlığı*. Der. Semih Vaner, İstanbul: Metis Yayınları, s. 76-105.

Karaağaç C. (2016). *Geleceğin Hava Kuvvetleri: İHA Sistemleri Yol Haritası 2016-2050*. STM Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.ř.

Karabulut, B. (2015). Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek, Ankara: Barış Kitabevi.

Karagöz, T.H. (2020). İsrail'in bozuk Heronlarından dünyanın gıpta ettiği SiHA'lara: Türkiye'nin insansız hava aracı başarısının şifreleri. Erişim Tarihi: 30 Ocak 2023.

<https://www.yenisafak.com/ekonomi/israilin-bozuk-heronlarından-dünyanın-gipta-ettiği-sihalar-türkiyenin-insansız-hava-aracı-basarısının-sifreleri-3527972>

Karasoy, HA (2022). Hibrit, Asimetrik ve Vekalet Savaşları: 2022 Rusya-Ukrayna Savaşını Üçlü Sacayağı Üzerinde Bir İnceleme. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 44-56.

Kasapoğlu, C. (2017). *Turkey's Forward-Basing Posture*. Centre for Economics and Foreign Policy Studies.

Kasapoğlu, C. (2017). "Operations Euphrates Shield: Progress and Scope". Aljazeera, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2022 <https://www.aljazeera.com/opinions/2017/2/3/operation-euphrates-shield-progress-and-scope>

Kasapoğlu, C., Ülgen, S., & Chairman, E. D. A. M. (2018). *Operation Olive Branch: A political-military assessment*. Centre for Economics and Foreign Policy Studies.

Kasapoğlu, C., & Kirdemir, B. (2018). Yükselen insansız sistemler gücü: askeri atılımının eşiğindeki türkiye.

Kasapoğlu, C. (2020). Turkey Transfers Drone Warfare Capacity to Its Ally Azerbaijan, <https://jamestown.org/program/turkey-transfers-drone-warfare-capacity-toits-ally-azerbaijan/> (Erişim Tarihi: 19.12.2020).

Kasım, K. (2003). Turkey's foreign policy towards the Russian federation. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. s.203-234.

Kamalov, İ. (2011). Rusya'nın Orta Asya Politikaları. *Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, İnceleme-Araştırma Dizisi, Yayın, 2*.

Kılıoğlu, M. E. (2021). 1956 Süveyş Krizi ve Ortadoğu'ya Etkisi. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 726-757.

Kırbaki, Y. (2020). *Paris Yönetimi, Yunanistan'a 2 Yeni Nesil Fırkateyn Satacak*. Erişim Tarihi:05 Haziran 2022. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/paris-yonetimi-yunanistana-2-yeni-nesil-firkateyn-satacak-41553340>

Kiraz, S. (2020). Bir dış politika analizi olarak neoklasik realizmin incelenmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 665-686.

Kirişçi, K. (2002). ABD-Türkiye İlişkileri: Yenilenen ortaklıkta yeni belirsizlikler, Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (Der.), *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Kokkinidis, T. (2019). Report Reveals Greece Will Buy US Drones. Erişim Tarih: 02 Ekim 2022. <https://greekreporter.com/2019/04/25/report-reveals-greece-will-buy-us-drones/>

Kokkinidis, T. (2022). The İmia Crisis: When Greece War With Turkey in the Aaegean, Erişim Tarih: 26 Kasım 2022. <https://greekreporter.com/2022/01/30/imia-greece-turkey-war-crisis/>

Krause, K. (1995). *Arms and the state: patterns of military production and trade* (No. 22). Cambridge University Press.

Kula, S. & Çakar, B. (2015). *Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki*, Bartın: Bartın Üniversitesi. *İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, 191-210.

Küçükvatan, M. (2011). Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11(23), 73-91.

Labs, E. J. (1997). Beyond victory: Offensive realism and the expansion of war aims. *Security studies*, 6(4), 1-49.

Lamy, S. L. (2001). Contemporary mainstream approaches neo-realism and neo-liberalism.

Liberman, P. (1996). Trading with the enemy: security and relative economic gains. *International Security*, 21(1), 147-175.

Libyan assembly votes to follow Islamic law. (2013). Reuters. Erişim Tarihi: 04.04.2018, <https://www.reuters.com/article/us-libya-law/libyan-assembly-votes-to-follow-islamic-lawidUSBRE9B30M220131204>.

Lill, J. (2021). İHA'lar küresel politikaların istikrarını sarsıyor.Independent Türkçe. ErişimTarihi:18Kasım2022.

<https://www.indyturk.com/node/399341/d%C3%BCnya/i%CC%87nsans%C4%B1z-hava-ara%C3%A7lar%C4%B1-k%C3%BCresel-politikan%C4%B1n-istikrar%C4%B1n%C4%B1-sars%C4%B1yor-t%C3%BCrk-i%CC%87halar%C4%B1>

Lionel, E., (2020). Libya: Wing Loong II UCAV shot down b GNA. Erişim Tarihi: 04 Ekim 2022. <https://www.military.africa/2019/08/libya-wing-loong-ii-ucav-shot-by-gna/>

Lin J. ve Singer P.W. (2017). *Here's How China is Battling Drones*. Popular Science. Erişim Tarihi: 03 Mayıs 2022. <https://www.popsci.com/chinas-new-anti-drone-weapons-jammers-and-lasers/>

Lobell, S. E. (2010). Structural realism/offensive and defensive realism. In *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*.

L3 Harris Wescam (2022). Erişim Tarihi: 06 Ekim 2022. <https://www.l3harris.com/all-capabilities/wescam-mx-15-air-surveillance-and-reconnaissance#>

Macfarlane, N. (2022). CSS Online Panel Discussion on “Russian-Ukraine War: implications for Georgia and the EAP Countries. Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=ibWsyj8PUfo>

- Makovsky, A. (2001). Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Politikası, Gelişme ve Sorunlar", Der. Morton Abramowitz (Der.), *Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, Çev. FarukÇakır, Nasuh Uslu, Ankara, Liberte Yayınları.
- Mearsheimer J. (1990), "Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War", *International Security*, Cilt 15, No1, s. 5-56.
- Mearsheimer, J. J. (1995). A realist reply. *International security*, 20(1), 82-93.
- Mearsheimer, John J. 2001. *Büyük Güç Politikalarının Trajedisini*. New York: WW Norton.
- Mevlütöğlü, A. (2016). Türkiye'nin Savunma Reformu Tespit ve Öneriler. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Ankara*.
- Milliyet, (2010). M60 Tanklarının modernizasyon projesi tamamlandı. Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2022. <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/m-60-tanklarinin-modernize-projesi-tamamlandi-1221976>
- Millî Savunma Bakanlığı, (2021). Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2022 <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/3182021-07382>
- Militaryfactory (2019). Lockheed MQM-105 Aquila TADAR. Erişim Tarihi: 5 Haziran 2022. https://www.militaryfactory.com/aircraft/detail.php?aircraft_id=376
- Mil.in.ua (2022). Baykar Showcased the concept of the UAV production factory in Ukraine. Erişim Tarihi: 17 Ekim 2022. <https://mil.in.ua/en/news/baykar-showcased-the-concept-of-the-uav-production-factory-in-ukraine/>
- Molla, A. (2009). Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-Abd-Nato İlişkileri. *Journal of Management and Economics Research*, 7(11), 29-45.
- Morgenthau, H. J., Thompson, K. W., & Clinton, W. D. (1985). Politics among nations: The struggle for power and peace.
- Mumcu, C. (2012). Suriye Krizi (1998). İçinde Haydar Çakmak (Edt.) *Türk Dış Politikasında 41 kriz*, Ankara: Kripto Yayınevi.
- Müsteşarlığı, S. S. (2011). Türkiye insansız hava aracı sistemleri yol haritası (2011-2030). *SSM yayınları, Ankara*.
- M5dergi, (2021). T129 ATAK'ın Gözü ASEFLIR300-T Erişim Tarihi: 08 Ekim 2022. <https://m5dergi.com/savunma-haberleri/t129-atakin-gozu-aselflir-300t/>
- Nozdria, V. (2021). Türkiye- Ukrayna Sanayi İşbirliğinin Dünü ve Bugünü Saha Expo'da Masaya Yatırıldı. *DefenceTurkey*. Erişim Tarihi: <https://www.defenceturkey.com/tr/icerik/turkiye->

ukrayna-savunma-sanayi-isbirliginin-dunu-ve-bugunu-saha-expo-da-masaya-yatirildi-4846?fbclid=IwAR2vNJ9cnVsVvoAoA1Q_ctFRXKCluiLyo22DNO5zuffqrX1dM0Rf14prZiU

Oran, B. (1996). Türk Dış Politikası: Temel ilkeleri ve soğuk savaş ertesindeki durumu üzerine notlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(01).

Oran, B. (2008). Türk Dış Politikası, C.I, İletişim yay., İstanbul, s.550.

Oran, B. (2013). *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama*. İletişim Yayınları.

Oral, B. (2018). Milli Savunma Bakanı Canikli: O Apoletleri Sökmeye Senin Gücün Yetmez. Erişim Tarihi: 16 Eylül 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/milli-savunma-bakani-canikli-o-apoletleri-sokmeye-senin-gucun-yetmez/1171040>

Oryxspioenkop, (2022). Defending Ukraine- Listing Russian Military Equipment Destroyed By Bayraktar TB2s. Erişim Tarihi:20 Kasım 2022. <https://www.oryxspioenkop.com/2022/02/defending-ukraine-listing-russian-army.html>

Öncel, R. (2021). "Savunma Politikalarına Giriş" Savunma ve Uluslararası Güvenlik. Ed. Ferhat Pirinççi ve Murat Yeşiltaş, s.13-38. SET Vakfı İktisadi İşletmesi.

Özcan, D. (2020). Yunanistan, İsrail'den İHA Almaya Hazırlanıyor. Erişim Tarihi:20 Mayıs 2022.https://www.ntv.com.tr/yazarlar/derya-ozcan/yunanistan-israilden-ih-a-almaya-hazirlaniyor,Suzf0sAHRk6qh_O6R9ltpA

Özcan,E. (2020). "Suriye'de 2020'ye Bahar Kalkanı Harekatı damgasını vurdu", Anadolu Ajansı, Erişim Tarihi: 16 Eylül 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/bahar-kalkani-harekatı/suriyede-2020ye-bahar-kalkani-harekatı-damgasını-vurdu/2092130>

Özdemir B. Z. (2022). Avrupa'nın Rus Gazına Alternatifleri, *Anadolu Ajansı*, Erişim Tarihi: 9 Mart 2022.

Özdemir, L. (2021). Dağlık Karabağ meselesinde değişen gidişat ve Türkiye'nin rolü. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 81-107.

Özdoğan, M. (2019). Realizm ve Neo-realizm Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Anlayışının Değerlendirilmesi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8(1), 1-24.

Özgür, O. (2022). Us military buildup against Russia escalates Turkey-Greece Tensions. Erişim Tarihi:20 Kasım 2022. <https://www.wsws.org/en/articles/2022/09/28/hppq-s28.html>

Özer,S. (2022). Anadolu Ajansı, Yunanistan'dan Adalara hukuka aykırı zırhlı araç sevkiyatı. Erişim Tarihi: 01 Ekim 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/yunanistandan-adalara-hukuka-aykiri-zirhli-arac-sevkiyatı/2694087>

Özgen, C. (2021). 44 GÜNÜN ARDINDAN: 2020 KARABAĞ SAVAŞI'NIN ASKERİ AÇIDAN ANALİZİ. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 104-123.

Özman, A. (1984). Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, İstanbul: İstanbul Deniz Ticaret Odası Yayınları,

Özyılmaz Kiraz, B. (2019). Uluslararası İlişkiler Kuramlarında Savaş ve Barış, Klasik Realizm bakış Açısından Savaş ve Barış Ed. Emre Çitak ve Sami Kiraz. (s.81-107) Ankara: Orion Kitabevi.

Papachelas, A. (2022). Turkish drones by Greek minds. Kathimerini. Erişimi Tarihi: 17 Kasım 2022. <https://www.ekathimerini.com/opinion/1181544/turkish-drones-by-greek-minds/>

Paret, P., Howard, M. E., ve Von Clausewitz, C. (2008). *On War*. Princeton University Press.

Park, William H. (2005). The Security Dimensions of Turkey – EU Relations, Michael Lake (Ed.), The EU & Turkey: A Glittering Prize or a Millstone?, Londra, Federal Trust for Education and Research.

Parsch, A. (2007). Northrop Grumman (Yaleadyne Ryan) ADM- 160A MALD Raytheon ADM - 160B/C MALD. Erişim Tarihi: 19 Haziran 2022. <https://www.designation-systems.net/dusrm/m-160.html>

Pawlyk, O. (2022). The Air Force is Developing Bird-Like Microdrones with Flapping Wings. Erişim Tarihi: 15 Haziran 2022. <https://www.military.com/daily-news/2021/06/17/air-force-developing-bird-microdrones-flapping-wings.html>

Pirinççi F.ve Murat Y. (2021). Savunma Politikalarına Giriş. s.44-71.SET Vakfı İktisadi İşletmesi.

Pitel, L. ve Jalabi R. (2022). Fast,Cheap, deadly: the budget dorne changing global warfare. Financial Times. Erişim Tarihi: 16 Kasım 2022. <https://www.ft.com/content/948605a1-cf6c-40ea-b403-9a97d72be2cf>

Polat, D.Ş. (2020). Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyindeki askerî hareketinin amaç ve sonuçları. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16 (33), 53-96.

Posen, B. R. (2014). The sources of military doctrine. In *The Sources of Military Doctrine*. Cornell University Press.

Rasmussen, M. V. (2006). *The risk society at war: terror, technology and strategy in the twenty-first century*. Cambridge University Press.

Rassler, D. (2018). The Islamic State And Drones: Supply, Scale, and Future Threats. Erişim Tarihi: 29 Ocak 2023. <https://ctc.westpoint.edu/islamic-state-drones-supply-scale-future-threats/>

Rehimov, R. (2020). Azerbaycan Türkiye'den SİHA alacak. Anadolu Ajansı. Erişim Tarihi: 04 Ekim 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-turkiyeden-siha-alacak/1885948>

Roach, S. C., Griffiths, M., & O'Callaghan, T. (2007). *International relations: The key concepts*. Routledge.

Roblin, S. (2020). Turkish drones and Artillery are devastating Assad's Forces in İdlib Province- Here's Why. Forbes. Erişim Tarihi: 16 Kasım 2022. <https://www.forbes.com/sites/sebastienroblin/2020/03/02/idlib-onslaught-turkish-drones-artillery-and-f-16s-just-destroyed-over-100-armored-vehicles-in-syria-and-downed-two-jets/?sh=67dbde006cd3>

Roketsan, (2022). MAM-C, MAM-L Erişim Tarihi: 28 Eylül 2022. <https://www.roketsan.com.tr/tr/urunler/mam-c-mini-akilli-muhimmat>

Salcı, İ. T. (2020). "İngiltere Savunma Bakanı Türkiye'nin İHA'ları kullanımının 'oyun değiştirici' olduğunu söyledi." Erişim Tarihi: 25 Eylül 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ingiltere-savunma-bakani-turkiyenin-ihalari-kullanisinin-oyun-degistirici-oldugunu-soyledi/1911325>

Sander, O. (1979). Türk-Amerikan İlişkileri, Sevinç Matbaası, Ankara, s.16.

Sauer, P. (2022). Large fires break out at Russian oil depots. Erişim Tarihi: 25 Kasım 2022. The Guardian <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/25/large-fires-break-out-russian-oil-depots-bryansk-near-ukraine-border>

Savunma Sanayi Müsteşarlığı (2012), Türkiye İnsansız Hava Araçları Yol Haritası (2011- 2030)

Savunmasanayist, (2022). Siper Savunma Sistemi ve Özellikleri. Erişim Tarihi: 13 Ekim 2022. <https://www.savunmasanayist.com/siper-hava-savunma-sistemi-ozellikleri/>

Savunmasanayist, (2022). TCG Anadolu Kapılarını Basın Mensuplarına Açtı. Erişim Tarihi: 13 Ekim 2022. <https://www.savunmasanayist.com/tcg-anadolu-kapilarini-basin-mensuplarina-acti/>

Schelling, T. C. (2008). Arms and influence. In *Arms and Influence*. Yale University Press.

Sever, H. ve Kuplay Ö. (2022). İnsansız Hava Araçları: Makinelerin Yükselişi. Ankara Adalet Yayınevi.

Scialom M. (2021). *Amazon rejigged drone plan causes reshuffle in Cambridge*. Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2022. <https://www.cambridgeindependent.co.uk/business/amazon-s-rejigged-drone-plan-causes-reshuffle-in-cambridge-9211483/>

Sevunts, L. (2021). Turkey Claims it no longer needs Canadian Military drone tech. CBC. Erişim Tarihi: 07 Ekim 2022. <https://www.cbc.ca/news/politics/turkey-drone-armenian-nagorno-karabakh-1.5996570>

Shahbazov, F. (2020). Tactical Reasons Behind Military Breakthrough in Karabakh Conflict, (Erişim Tarihi: 19 Ekim 2022). <https://jamestown.org/program/tactical-reasons-behind-militarybreakthrough-in-karabakh-conflict/>

- Sloan E. (2008). *Military Transformation and Modern Warfare*, Preager Westport.
- Skouroliahou, M. (2006). *Ege Sorunları*, Çev. Sertaç H. Başeren, Ankara: Tüdev Yayınları Ankara, s.171-173.
- Snyder, J. (1991). *Myths of empire: Domestic politics and international ambition*. Cornell University Press.
- Sönmezoğlu, F. (2004). Dünya ve Türkiye, Der. Faruk Sönmezoğlu (Der.), Türk Dış Politikasının Analizi, İstanbul, Der Yayınları, 3.Baskı
- Sözübir, U. (2021), UAV Autonomy in Turkey and Around the World: The “Terminator” Debate. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 26(2), 299-320.
- St John, R. B. (2006). *Historical dictionary of Libya*. Oxford: the Scarecrow Press.
- Stratejik Düşünce Enstitüsü, (2022). Romanya, Türkiye’den 18 adet Bayraktar TB2 satın almayı planlıyor. Erişim Tarihi: 05 Ekim 2022. <https://www.sde.org.tr/savunma-sanayii/romanya-turkiyeden-18-adet-bayraktar-tb2-satin-almayi-planliyor-haberi-27506>
- Steans, J., & Pettiford, L. (2001). *International relations: Perspectives and themes*. London: Longman
- Strachan, H. (2019). Strategy in theory; strategy in practice. *Journal of Strategic Studies*, 42(2), 171-190.
- STM Thinktech (2021). İnsansız Hava Araçlarında Elektronik Harp Uygulamaları Raporu. Erişim Tarihi: 18 Haziran 2022. <https://thinktech.stm.com.tr/tr/insansiz-hava-araclarinda-elektronik-harp-uygulamaları>
- STM, (2020). Muharebede Kanıtlanmış Döner Kanatlı Vurucu İHA Sistemi KARGU, Erişim Tarihi: 25 Eylül 2022. <https://www.stm.com.tr/tr/cozumlerimiz/otonom-sistemler/kargu>
- Şendir, Ö. (2021). Kanada, anlamı 12,3 kg olan ülke. Milliyet. Erişim Tarihi: 08 Ekim 2022. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/ozay-sendir/kanada-anlami-12-3-kilogram-olan-ulke-6481010>
- Şihmantepe, A. (2015). *1974-1976 Ege Denizi Kıta Sahaneliği Krizi*, Erişim Tarihi: 05 Nisan 2022, <https://tdpkrizleri.org/index.php/1974-1976-ege-denizi-krizi/itemlist/category/128-ana-sayfa-1974-1976-ege-denizi-k-ta-sahanl-g-krizi>
- Şimşek, G. (2019). Akıncı İHA tüm sistemleriyle uçmaya hazır. Habertürk. Erişim Tarihi: 07 Ekim 2022. <https://www.haberturk.com/yazarlar/guntay-simsek-1019/2520203-akinci-ihatum-sistemleriyle-ucmaya-hazir>

Şimşek, G. (2021). Kanada'nın Türkiye İhracat Raporu'nda yok yok. Habertürk. Erişim Tarihi: 07 Ekim 2022. <https://www.haberturk.com/yazarlar/guntay-simsek-1019/3042042-kanadanin-turkiye-ihracat-raporunda-yok-yok>

Tanış, T. (2015). ABD hala bu silah sistemlerini Türkiye'ye vermiyor. Erişim Tarihi: 30 Ocak 2023. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abd-hala-vermiyor-30267905>.

Taştekin, F. (2015). Suriye: yıkıl git, diren kal! İletişim Yayınları, İstanbul.

T.C. Cumhurbaşkanlığı, (2016). Türkiye'nin Yeni Güvenlik Konsepti Konferansı. Erişim Tarihi: 30 Kasım 2022, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/61114/turkiyenin-yeni-guvenlik-konsepti-konferansinda-yaptiklari-konusma>

T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayi Başkanlığı, Erişim Tarihi: 30 Temmuz.2022, <https://www.ssb.gov.tr/urunkatalog/tr/146/>

T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2022). Olağanüstü Ege Sorunları. Erişim Tarihi: 01 Ekim 2022. <https://www.mfa.gov.tr/maritime-issues---aegean-sea---the-outstanding-aegean-issues.en.mfa>

T.C. Milli Savunma Bakanlığı, Twitter, 11 Ekim 2019. Erişim Tarihi: 30 Temmuz 2022 <https://twitter.com/tcsavunma/status/1182725342747856896?s=20>

T.C. Milli Savunma Bakanlığı, Twitter, 12 Ekim 2019. Erişim Tarihi: 30 Temmuz 2022. <https://twitter.com/tcsavunma/status/1183061057138577409>

T.C. Milli Savunma Bakanlığı, (2020). Barış Kalkanı Harekatı. Erişim Tarihi: 29 Eylül 2022. <https://www.msb.gov.tr/tr-TR/BaharKalkani>

T.C. Milli Savunma Bakanlığı, Twitter, 12 Ekim 2019. Erişim Tarihi: 30 Eylül 2022 https://twitter.com/tcsavunma/status/1233855282486370311?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1233855282486370311%7Ctwgr%5Eebb42a2c7e00439350e4c62461fa5cee25b79e9d%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Ftr.euronews.com%2F2020%2F03%2F12%2Frusya-turkiyenin-idlib-de-8-pantsir-hava-savunma-sistemini-yok-ettigi-iddiasini-yalanladi

Telci, İ.N. (2019). Barış Pınarı Harekatı *ORSAM*. Kasım-Aralık 10(90) 13-25.

Turkey: The Troubled Acquisition of Israeli UAVs (2010) Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2022 <https://worldview.stratfor.com/article/turkey-troubled-acquisition-israeli-uavs>

Telci, I. N. (2020). Turkey's Libya Policy. *Insight Turkey*, 22(4), 41-54.

Telegram. (2022) <https://t.me/breakingmash/34201>

The Economist. (2022). *What is hybrid war, and is Russia waging it in Ukraine?* Erişim Tarihi: 19 Kasım 2022 <https://www.economist.com/the-economist-explains/2022/02/22/what-is-hybrid-war-and-is-russia-waging-it-in-ukraine>

The Guardian, (2020). UK wants new drones in wake of Azerbaijan military success. Erişim Tarihi: 05 Ekim 2022. <https://www.theguardian.com/world/2020/dec/29/uk-defence-secretary-hails-azerbaijans-use-of-drones-in-conflict>

The Times of Israel, (2022). Turkey names new ambassador to Israel after countries restore diplomatic ties. Erişim Tarihi: 05 Kasım 2022. https://www.timesofisrael.com/liveblog_entry/turkey-names-new-ambassador-to-israel-after-countries-restore-diplomatic-ties/

The World Bank, (2022). *Military Expenditure- Saudi Arabia*. Erişim Tarihi: 03 Mayıs 2022. <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD?end=2020&locations=SA&start=2020&view=map&year=2018>

The World Bank, (2022) *Military Expenditure Turkey* Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2022 <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD?end=2020&locations=TR&start=1990>

Turkish Defence Industry Summit Held On Presidential Complex (2018). Erişim Tarihi: 25.09.2022. <https://www.defenceturkey.com/en/content/turkish-defence-industry-summit-held-on-presidential-complex-3329>

TUSAş (2022), Erişim Tarihi: 30.07.2022, <https://www.tusas.com/urunler/iha>

Toft, P. (2005). John J. Mearsheimer: an offensive realist between geopolitics and power. *Journal of International Relations and Development*, 8(4), 381-408.

Türkmen, M. (2021). 1 Mart Tezkeresi Bağlamında Türkiye'nin Irak Politikası. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5 (1), 185-212.

TRT Haber (2014). İsrail'in Saldırısı Normalleşme Sürecine Büyük Darbe Vurdu. Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2022. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/israilin-saldirisi-normallesme-surecine-buyuk-darbe-vurdu-136966.html>

TRT Haber, (2019). "Telabyad ve Resulayn'da 42 köy terörden arındırıldı" Erişim Tarihi: 28 Eylül 2022. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/telabyad-ve-rasulaynda-42-koy-terorden-arindirildi-435614.html>

TRT Haber, (2022). Erişim Tarihi: 08 Ağustos 2022. <https://www.trthaber.com/dunya/carpici-iddia-ukrayna-da-bebeklere-bayraktar-ismi-h39474.html>

TRT Haber, (2022). Erişim Tarihi: 08 Ekim 2022.
<https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/bayraktar-tb2-24-ulkeye-ihrac-ediliyor-705530.html>

Turan, K. (2012). Körfez (Irak) Krizi 1990-1991 (ed.), Çakmak, H. *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2012*.

Kara Kuvvetleri Komutanlığı, (2021). Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2022.
<https://www.kkk.tsk.tr/firat-kalkani.aspx>

Türkiye Dış İşleri Bakanlığı, 2022. Kıbrıs. Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2022.
<https://www.mfa.gov.tr/kibris.tr.mfa>

Türkiye İhracatçılar Meclisi (2022). Yıllık Faaliyet Raporları. Erişim Tarihi: 16 Kasım 2022.
<https://tim.org.tr/tr/ihracat>

Uasweekly (2020). Flash Forest Drones to Plant 40,000 Trees a month in Canada. Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2022).
<https://uasweekly.com/2020/05/21/flash-forest-drones-to-plant-40000-trees-a-month-in-canada/>

Ukrinform, (2022). Bayraktar drones destroy \$ 26.5M worth of Russian equipment in three days Ukrain Army chief. Erişim Tarihi: 23 Kasım 2022. <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3563690-bayraktar-drones-destroy-265m-worth-of-russian-equipment-in-three-days-ukraine-army-chief.html>

UN, S/RES/2259 (2015).

UN- S/RES/229 (2021).

Uslu, N. (2000). Türk-Amerikan İlişkileri, İstanbul, 21. Yüzyıl Yayınları

Uzgel, İ. (2004). *Ulusal Çıkar ve Dış Politika: Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Ulusal Çıkarın Rolü*, Ankara: İmge Kitabevi.

Ülgen, S., & Kasapoglu, C. (2017). Operation Euphrates Shield: Aims and Gains. *Carnegie Europe*.

Ünalımsı, A. N., & Oğuz, Ş. (2019). Karadeniz’de Rusya-ABD Rekabeti ve Ukrayna Krizi. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5(7), 1-10.

Yavuz T. (2019). *Enerji Tesislerinin Güvenliği İçin ‘erken uyarı’ önemli*. Erişim Tarihi: 03 Mayıs 2022
<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/enerji-tesislerinin-guvenligi-icin-erken-uyari-onemli/1592533>

Vega, N. (2017). To save the world’s flora, Japanese researchers have desgined a tiny drone that can pollinate flowers. Erişim Tarihi: 01 Temmuz 2022.
<https://www.businessinsider.com/bee-drone-pollination-japanese-researchers-2017-3>

- Vyas, K. (2020). Drone'ların Kısa Tarihi: Uzaktan Kumandalı İnsansız Hava Araçları (İHA'lar). Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2022. <https://interestingengineering.com/a-brief-history-of-drones-the-remote-controlled-unmanned-aerial-vehicles-uavs>
- Viotti, P. R. (1987). Mark V Kauppi International Relations Theory: Realism. *Pluralism, Globalism New York: Macmillan*.
- Yanık, T. (2022). Bayraktar AKINCI'dan 'LGK-82' ile başarılı atış. Erişim Tarihi: 18 Haziran 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bayraktar-akincidan-lgk-82-ile-basarili-atis/2628563>
- Yalçın, H.B. (2019). "Türkiye'nin Stratejik Silah Kapasitesi" *Türkiye'nin Stratejik Kapasitesi*. Ed. Abdullah Erboğa s.19-65. SET Vakfı İktisadi İşletmesi.
- Yıldırım, G. (2018). Bayraktar TB2 Zeytin Dalı Harekatı'nda 4 bin saat uçuş, Erişim Tarihi: 6 Eylül 2022, [https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bayraktar-tb2-zeytin-dali-harekatinda-4-bin-saat-uctu/1097076#:~:text=T%C3%BCrk%20Silahl%C4%B1%20Kuvvetlerinin%20\(TSK\)%20Zeytin,4%20bin%20saat%20g%C3%B6rev%20yapt%C4%B1](https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bayraktar-tb2-zeytin-dali-harekatinda-4-bin-saat-uctu/1097076#:~:text=T%C3%BCrk%20Silahl%C4%B1%20Kuvvetlerinin%20(TSK)%20Zeytin,4%20bin%20saat%20g%C3%B6rev%20yapt%C4%B1).
- Venckunas, V. (2022). Ukraine releases footage of Bayraktar strikes on Russian forces in Kherson. Aerotime. Erişim Tarihi: 6 Eylül 2022 <https://www.aerotime.aero/articles/32093-ukraine-releases-new-footage-of-bayraktar-strikes>
- Walt, S. (1987). Origins of Alliances. Cornell University Press, Ithaca.
- Waltz, K. N. (2009). *İnsan Devlet ve Savaş*, Ankara: Asil Yayın.
- Waltz, K. N. (2010). *Theory of international politics*. Waveland Press.
- Wivel, A. (2018). *Realism in Practice*. Ed: Davide Orsi, J. R. Avgustine & Max Nurnus.
- Witt, S. (2022). The Turkish drone that changed the nature of warfare. The Newyorker. 6 Kasım 2022. <https://www.newyorker.com/magazine/2022/05/16/the-turkish-drone-that-changed-the-nature-of-warfare>
- Wohlforth, W. C. (1999), "The Stability of a Unipolar World." *International Security* 24, no. 1 (Yaz 1999): 5-41. Wohlforth, W. C. (2008). Realism and foreign policy. *Foreign policy: theories, actors, cases*, 35-53.
- Yalçın, H. B. (2011). Türkiye'nin 'Yeni'Dış Politika Eğilim ve Davranışları: Yapısal Realist Bir Okuma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 35-61.
- Yaşar, N. T. (2013). Libya'da Trablus-Bingazi-Fizan üçgeninde federalizm tartışması. *Orta Doğu Analiz*, 5(60), 90-97.

Yaycı, C. (2012). Doğu Akdeniz'de Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu Ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 4 (6), 1-70.

Yeniakit, (2022). Türkiye'den Yeni Yunanistan Hamlesi, Erişim Tarihi: 03 Ekim 2022. <https://www.yeniakit.com.tr/haber/turkiyeden-yeni-yunanistan-hamlesi-1695239.html>

Yeniakit, (2022). Erdoğan 'Bir gece ansızın gelebiliriz' demişti! Yunanistan'dan tansiyonu yükseltecek hamle. Erişim Tarihi: 03 Ekim 2022. <https://www.yeniakit.com.tr/haber/erdogan-bir-gece-ansizin-gelebiliriz-demisti-yunanistandan-tansiyonu-yukseltecek-hamle-1689533.html>

Yeniakit, (2022). Suudi Arabistan'dan bomba SİHA Hamlesi. Erişim Tarihi: 03 Ekim 2022. <https://www.yeniakit.com.tr/haber/suudi-arabistandan-bomba-siha-hamlesi-1692666.html>

Yeşiltaş M. (2009), "Soft Balancing in Turkish Foreign Policy: The Case of 2003 Iraq War," *Perception: Journal of International Affairs*, (Spring-Summer 2009): 25-51.

Yeşilyurt, N. (2013). "Orta Doğu'yla İlişkiler", Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (Der.) Baskın Oran Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldırım, G. (2021). Baykar'ın İnsansız Savaş Uçağına Ukrayna güç verecek. Anadolu Ajansı. Erişim Tarihi: 12 Ekim 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/baykarin-insansiz-savas-ucagina-ukrayna-motoru-guc-verecek/2418344>

Yıldırım, G. (2021). Macar Basını, Türk SİHA'larının Macaristan'da teste girdiğini yazdı. Erişim Tarihi: 05 Ekim 2022. <https://www.aa.com.tr/dunya/macar/basini-turk-sihalarinin-macaristanda-teste-girdigini-yazdi/2418996>

Yılmaz, E. A. (2021). Turkish Foreign Policy in a Neorealist Framework: Bilateral Relations Since 2016. *Middle East Policy*, 28(3-4), 144-158.

Yılmaz, G. (2021). Milli İHA ANKA'dan Kazakistan'a İhracat Başarısı. Erişim Tarihi: 05 Ekim 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/milli-ih-anka-dan-kazakistana-ihracat-basarisi/2432096>

Zanotti, J. (2011, April). Turkey-US defense cooperation: prospects and challenges. Library of Congress Washington DC Congressional Research Service.

